

ΤΟ ΠΑΙΧΝΙΔΙ ΚΑΙ Η ΘΕΡΑΠΕΥΤΙΚΗ ΤΟΥ ΑΞΙΑ ΣΤΑ ΠΑΙΔΙΑ ΤΗΣ ΠΡΟΣΧΟΛΙΚΗΣ ΗΛΙΚΙΑΣ

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Υπεύθυνη Σπουδάστρια:
Ονουφρίου Άντρη

Υπεύθυνη Καθηγήτρια:
Θεοδωράτου Μαρία

Πτυχιακή Εργασία για τη λήψη του πτυχίου στην Κοινωνική Εργασία από το Τμήμα Κοινωνικής Εργασίας της Σχολής Επαγγελματιών Υγείας και Πρόνοιας του Τεχνολογικού Εκπαιδευτικού Ιδρύματος (Τ.Ε.Ι.) Πάτρας.

ΠΑΤΡΑ 2000

ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑ ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ	3435
-------------------------	------

Η Τριμελής Επιτροπή για την Έγκριση της πτυχιακής

Υπογραφή

Υπογραφή

Υπογραφή

ΠΑΤΡΑ 2000

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΑΝΑΓΝΩΡΙΣΗ	IV
ΠΕΡΙΛΗΨΗ ΜΕΛΕΤΗΣ	V
ΚΕΦΑΛΑΙΟ I^ο	9
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	9
ΤΟ ΘΕΜΑ	9
ΣΚΟΠΟΣ ΜΕΛΕΤΗΣ	10
ΟΡΙΣΜΟΙ ΟΡΩΝ	12
ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ	16
A. ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΜΕΡΟΣ	17
ΚΕΦΑΛΑΙΟ II	18
Οι ανάγκες και τα χαρακτηριστικά των παιδιών	18
Οι ανάγκες του παιδιού (2-5 ετών)	18
Νηπιακή ηλικία - αναπτυξιακές τάσεις	22
Περίοδοι ανάπτυξης της νόησης κατά τον Piaget	27
Οι ψυχοκοινωνικές κρίσεις στην ανάπτυξη του Εγώ	28
Στάδια ψυχοσεξουαλικής ανάπτυξης	29
ΚΕΦΑΛΑΙΟ III	31
Εισαγωγικά	31
Ιστορική αναδρομή	31
Ορισμοί παιχνιδιού	34
Θεωρίες για το παιχνίδι	38
Τα στάδια του παιδικού παιχνιδιού	41
Είδη - κατηγορίες παιχνιδιών	43
Η πολύπλευρη σημασία του παιχνιδιού	50
ΚΕΦΑΛΑΙΟ IV	56
Εισαγωγή	56
Ορισμοί παιγνιοθεραπείας	56
Θεραπευτές που ασχολήθηκαν με την παιγνιοθεραπεία	58
Θεωρίες Παιγνιοθεραπείας	63
Βασικές αρχές της παιγνιοθεραπείας	69
α) Οι βασικές αρχές της παιγνιοθεραπείας σύμφωνα με τη Melanie Klein	69
α) Οι βασικές αρχές της παιγνιοθεραπείας σύμφωνα με τη Virginia Axline	71
Οφέλη από την παιγνιοθεραπεία	72
Παιγνιοθεραπεία στο Νοσοκομείο	73
ΚΕΦΑΛΑΙΟ V	78
Το παιχνίδι ως θεραπευτικό μέσο	78
Ο ρόλος του θεραπευτή	83

Ποιες κατηγορίες παιδιών μπορεί να βοηθήσει η παιγνιοθεραπεία	87
Το παιγνιοδωμάτιο	90
Ο θεραπευτής και το παιδί κατά την θεραπευτική διαδικασία	92
Β. ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΜΕΡΟΣ	105
ΚΕΦΑΛΑΙΟ VI	106
Εισαγωγικά - Σκοπός Συμμετοχικής Παρατήρησης	106
Ο ρόλος μου στην ομάδα	107
Η λειτουργία του παιδικού σταθμού «Ζ»	109
Παρατηρήσεις - Ανάλυση παρατηρήσεων	111
ΚΕΦΑΛΑΙΟ VII	131
Εισαγωγικά - Ανάλυση σχεδίων	131
Ανάλυση παιδικών ζωγραφιών	132
Συμπεράσματα από τη συμμετοχική μου παρατήρηση	143
ΚΕΦΑΛΑΙΟ VIII	144
Γενικά Συμπεράσματα	144
Προτάσεις	146
Στα πλαίσια του ρόλου των Κοινωνικών Λειτουργών προτείνεται	147
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	149

ΑΝΑΓΝΩΡΙΣΗ

Θα ήθελα να ευχαριστήσω όλους όσους συνέβαλαν στην διεκπεραίωση της πτυχιακής μου εργασίας.

Πρωτίστως την καθηγήτριά μου κ. Θεοδωράτου Μαρία τόσο για τις σωστές κατευθύνσεις όσο και για την υποστήριξή της σε όλες τις δυσκολίες που αντιμετώπισα.

Ευχαριστώ θερμά τους γονείς μου οι οποίοι με στήριξαν ηθικά και υλικά καθ' όλη τη διάρκεια των σπουδών μου στους οποίους και αφιερώνω την πτυχιακή μου.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ ΜΕΛΕΤΗΣ

Το παιχνίδι για το παιδί είναι το καθ' εαυτό περιεχόμενο της ύπαρξής του και το σπουδαιότερο μέσο για την αβίαστη, σωματική, πνευματική και συναισθηματική ανάπτυξή του. Το παιχνίδι ξεκουράζει, ανακουφίζει, προετοιμάζει και βοηθά το παιδί να ολοκληρωθεί και να αναπτυχθεί σε αυτόνομη προσωπικότητα . Θέτει σε κίνηση το σύνολο των σωματικών και πνευματικών λειτουργιών του παιδιού.

Το παιχνίδι έχει αποτελέσει θέμα πτυχιακών για πολλούς σπουδαστές. Είναι ένα θέμα ταυτόχρονα με απλό χαρακτήρα αλλά παράλληλα εμβαδύνοντας και τόσο περίπλοκο. Αναζητώντας λοιπόν την εμβάθυνση του όλου θέματος παιχνίδι θέλησα και εγώ να πραγματοποιήσω την πτυχιακή μου εργασία με θέμα «Το παιχνίδι και η θεραπευτική του αξία στα παιδιά προσχολικής ηλικίας».

Πιστεύοντας στην σημαντικότητα της προσχολικής ηλικίας και στην καθοριστικότητα που διαδραματίζει ως προς την υγιή εξέλιξή του παιδιού αναφέρω στην πρώτη ενότητα της πτυχιακής μου τις ανάγκες που τα παιδιά έχουν σε αυτή την ηλικία, τις αλλαγές που υπάρχουν στην ανάπτυξη της νόησης, τις ψυχοκοινωνικές κρίσεις του παιδιού και συγκεκριμένα η δημιουργική δράση που το παιδί έχει σε αυτή την ηλικία αλλά και ο δημιουργικός τρόπος σκέψης του.

Αυτά τα χαρακτηριστικά των παιδιών προσχολικής ηλικίας αναφέρονται ιδιαίτερα για αυτούς που θέλουν να δουλέψουν με παιδιά. Δεν μπορεί κάποιος που επιθυμεί να βοηθήσει τα παιδιά να

εκφραστούν μέσα από το παιχνίδι να μην γνωρίζουν τις ανάγκες και τα χαρακτηριστικά των παιδιών της προσχολικής ηλικίας. Είναι ένα κρίσιμο στάδιο για τα παιδιά αυτής της ηλικίας που πρέπει να το περάσουν ομαλά έτσι ώστε να μην αντιμετωπίσουν ψυχοκοινωνικά προβλήματα στην μετέπειτα τους ζωή.

Αυτό θα το καταφέρουν μέσα από το παιχνίδι. Εδώ σ' αυτήν την ενότητα κάνω μια ιστορική αναδρομή για το παιχνίδι τους ορισμούς που δόθηκαν κατά καιρούς, τις διάφορες θεωρίες που γράφτηκαν για το παιχνίδι, τα στάδια εξέλιξης του παιχνιδιού και τις κατηγορίες καταλήγοντας στην πολύπλευρη σημασία που το παιχνίδι έχει. Έτσι μέσα από το παιχνίδι, το παιδί ψυχαγωγείται, εκδηλώνεται, ξεκουράζεται και τέλος ξαναβρίσκει την συναισθηματική του ισορροπία. Το παιχνίδι είναι αυτό που γεμίζει ολοκληρωτικά το παιδί τόσο σημαντικό όσο και ψυχοκοινωνικά. Είναι αυτό που το βοηθάει στην υγιή ανάπτυξη του αλλά και στην ψυχική ευεξία και ακολούθως στην ομαλή προσαρμογή του στην κοινωνία. Είναι το μέσο επικοινωνίας, έκφρασης απόψεων, ομαδικότητας και κοινωνικοποίησης του παιδιού.

Αν όμως το παιδί δεν γίνει ένα με το παιχνίδι δεν ζυμωθεί μαζί του, δεν ιδρώσει γι' αυτό τότε υπάρχει κίνδυνος για την υγιή εξέλιξή του.

Γι' αυτό λοιπόν υπάρχουν και οι θεραπευτικές ιδιότητες που το παιχνίδι έχει. Μέσα από τις θεραπευτικές αξίες που το παιχνίδι κατέχει το παιδί μπορεί να εξωτερικεύσει τις απωθημένες ίσως επιθυμίες που μπορεί να έχει, τα άγχη τους φόβους και τις ανησυχίες του. Και όλα αυτά πάντοτε με την βοήθεια του παιχνοθεραπευτή. Πράγμα που

σημαίνει πως πρέπει να είναι ένα καλλιεργημένο άτομο, ώριμο και επαγγελματίας. Να γνωρίζει σε βάθος τις ανάγκες των παιδιών σε αυτή την ηλικία και να επιθυμεί απεριόριστα να δουλέψει μαζί τους και να τα βοηθήσει. Επιπλέον το παιγνιοδωμάτιο είναι ο καταλληλότερος χώρος για να βιώσει το παιδί τις προσωπικές του εμπειρίες. Με αυτό τον συνδυασμό παιγνιοθεραπείας -παιδιού- παιχνιδιού είναι πλέον αμφισβητήσιμο όπως λέει και η Klein και η Axline να μην πετύχει η θεραπευτική σχέση και σχέση εμπιστοσύνης μεταξύ του θεραπευτή και του παιδιού. Σε αυτή εδώ την ενότητα αναφέρονται σπουδαίοι θεραπευτές που βοήθησαν παιδιά να θεραπευτούν αλλά και διάφορες θεωρίες για την θεραπεία των παιδιών.

Για την βαθύτερη κατανόηση του ρόλου του παιχνιδιού παρουσιάζονται σε άλλη ενότητα οι προσωπικές μου εμπειρίες μέσα από τη συμμετοχική μου παρατήρηση στον παιδικό σταθμό «Ζ». Εκτός από το παιχνίδι που χρησιμοποιήθηκε στην ομάδα με τα παιδιά, δουλέψαμε και με την ζωγραφική αφού και αυτή είναι ένα θεραπευτικό μέσο, ένα μέσο έκφρασης των συναισθημάτων των παιδιών που με βοήθησε να ανακαλύψω πτυχές του χαρακτήρα των παιδιών. Σε αυτή την ενότητα παρουσιάζονται και σχετικά σχέδια ζωγραφικής.

Τέλος παρουσιάζονται στην μελέτη μου τα συμπεράσματα από τη συμμετοχική μου παρατήρηση καθώς και τα γενικά συμπεράσματα - προτάσεις της όλης μου μελέτης.

Η εμπειρία αυτή της βιωματικής συμμετοχικής παρατήρησης ήταν μοναδική για μένα. Κατανόησα καλύτερα τις ανάγκες, τα

χαρακτηριστικά των παιδιών αλλά και το ρόλο που το παιχνίδι διαδραματίζει στην σωματική και ψυχοκοινωνική ολοκλήρωση της προσωπικότητας του παιδιού. Επίσης μέσα από τη βιβλιογραφική μελέτη κατανόησα αξίες μοναδικές που ένας επαγγελματίας κοινωνικός λειτουργός πρέπει να έχει για να δουλέψει με παιδιά, μια σχέση εμπιστοσύνης, μια δημιουργική σχέση μαζί με τα παιδιά που επιθυμώ να έχω όταν θα μου δοθεί η ευκαιρία να δουλέψω με μια τόσο υπέροχη αλλά και δύσκολη ηλικία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΤΟ ΘΕΜΑ

Γνωρίζοντας πως το παιχνίδι είναι ένα μέσο εκτόνωσης, ξεκούρασης και ηρεμίας ιδιαίτερα για τα παιδιά θέλησα να προχωρήσω σε βάθος πιστεύοντας πως πέρα από την γυχαγωγική του μορφή κατέχει και βαθύτερες ιδιότητες.

Με αφορμή τα παραπάνω θέλησα να μελετήσω το ρόλο που το παιχνίδι διαδραματίζει στην εξέλιξη των παιδιών προσχολικής ηλικίας γνωρίζοντας την σημαντικότητα της ηλικίας αυτής ως προς την υγιή εξέλιξη των παιδιών και την ανάπτυξη της προσωπικότητάς τους.

Για το σκοπό αυτό μελέτησα σχετική βιβλιογραφία για το παιχνίδι και την πολύπλευρη σημασία που αυτό διαδραματίζει, τις ανάγκες των παιδιών στην προσχολική ηλικία και τις περαιτέρω θεραπευτικές ιδιότητες που το παιχνίδι κατέχει μέσα από την παιγνιοθεραπεία βοηθώντας έτσι τα παιδιά που αντιμετωπίζουν πολύπλευρες δυσκολίες στην παιδική τους ηλικία να μπορέσουν να θεραπευτούν και να βρουν το χαμένο τους εαυτό.

ΣΚΟΠΟΣ ΜΕΛΕΤΗΣ

Κατά την διάρκεια των σπουδών μου στη σχολή Κοινωνικής Εργασίας του ΤΕΙ Πατρών και με αφορμή το μάθημα «Διαγνωστικά και Θεραπευτικά Μέσα» θέλησα να πραγματοποιήσω μια μικρή μελέτη εμβαδύνοντας στο ρόλο που το παιχνίδι διαδραματίζει στην προσχολική ηλικία αλλά και για τις περαιτέρω θεραπευτικές αξίες που κατέχει.

Σε αυτή τη μελέτη προσπάθησα να δώσω μια διαφορετική οπτική γωνία για το ρόλο του παιχνιδιού. Θέλησα να εμβαδύνω και να επεκταδώ όσο μπορούσα για να δείξω τις θεραπευτικές ιδιότητες που το παιχνίδι κατέχει, πως ένα παιδί μπορεί να ξαναβρεί το χαμένο του εαυτό μέσα από την παιγνιοθεραπεία. Προσπάθησα να δείξω καθαρά πως όποιος και αν είναι ο θεραπευτής, κοινωνικός λειτουργός, ψυχολόγος πρέπει να είναι βαθύς γνώστης της προσχολικής ηλικίας και να είναι επαγγελματικά ικανός να εμπλακεί με το παιδί σε μια θεραπευτική σχέση.

Μελέτησα πως μέσα από το παιχνίδι το παιδί μπορεί να εκφράσει τα συναισθήματά του, τις απωθημένες του επιθυμίες, τις συγκρούσεις, τους φόβους, τα άγχη του και πως μπορεί να τα εξωτερικεύσει. Πως ο θεραπευτής μπορεί να βοηθήσει το παιδί να εξωτερικεύσει τον εσωτερικό του κόσμο στο παιγνιοδωμάτιο.

Για την βαθύτερη κατανόηση της προσχολικής ηλικίας και του παιχνιδιού πραγματοποίησα ποιοτική έρευνα με συμμετοχική παρατήρηση. Η συμμετοχική μου παρατήρηση σκοπό είχε να κατανοήσω εμπειρικά πως το παιχνίδι μπορεί να λειτουργήσει

θεραπευτικά για το παιδί αλλά και πως εξελίσσεται μια δημιουργική σχέση εμπιστοσύνης με το παιδί.

Για την πληρέστερη κατανόηση του εσωτερικού κόσμου των παιδιών κατά τη διάρκεια των συμμετοχικών μου παρατηρήσεων χρησιμοποιήθηκε και η ζωγραφική. Άλλο ένα θεραπευτικό μέσο που με βοήθησε να καταλάβω διάφορες πτυχές του χαρακτήρα των παιδιών.

Τέλος στοχεύω αυτή η μελέτη να αποτελέσει σημείο βιβλιογραφικής αναφοράς τόσο για μένα όσο και για αυτούς που ενδιαφέρονται για το παιχνίδι κατά την προσχολική ηλικία και τις θεραπευτικές του προεκτάσεις. Ελπίζω μέσω της πτυχιακής μου να δωθούν ερεθίσματα για ευρύτερη και αναλυτικότερη εμβάθυνση και ενασχόληση.

ΟΡΙΣΜΟΙ ΟΡΩΝ

Αντιμεταβίβαση: Οι συνειδητές ή ασυνείδητες συναισθηματικές αντιδράσεις του θεραπευτή προς το παιδί.

Αποδοχή: Η δεκτική, η προσιτή και στοργική στάση των ψυχοθεραπευτών η οποία είναι εκδήλωση απεριόριστου σεβασμού και υπόληψης προς τους ασθενείς τους. Η αποδοχή είναι αντικειμενικής φύσεως και στην ιδανική περίπτωση αποκλείει αξιόλογες κρίσεις και συναισθηματική περιπλοκή. Γενικά η αποδοχή είναι μια ευνοϊκή στάση προς μια ιδέα ή ένα άτομο. (Παιδαγωγική Ψυχολογική Εγκυκλοπαίδεια Λεξικό, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1989, τόμος 2^{ος} σελ. 660).

Αυτοαντίληψη: Το σύνολο των στάσεων, κρίσεων και αξιών ενός ατόμου που συνδέονται με τη συμπεριφορά του, τις ικανότητές του και τα προτερήματά του (Παιδαγωγική Ψυχολογική Εγκυκλοπαίδεια Λεξικό, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1989, τόμος 2^{ος} σελ. 885).

Αυτοεκτίμηση: Είναι η αποτελεσματική συνολική αποτίμηση των ψυχοπνευματικών και φυσικών χαρακτηριστικών, την οποία πραγματοποιεί το κάθε άτομο. (Παιδαγωγική Ψυχολογική Εγκυκλοπαίδεια Λεξικό, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1989, τόμος 2^{ος} σελ. 889).

Εκτόνωση: Η περισσότερο ή λιγότερο γρήγορη εκκένωση των από καιρό συσσωρευμένων συγκινήσεων (εντάσεων). Η διεργασία είναι υποσυνείδητη αντίθετα με την εξωτερίκευση. (Παιδαγωγική Ψυχολογική Εγκυκλοπαίδεια Λεξικό, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1989, τόμος 3^{ος} σελ. 1765).

Συναίσθηση (empathy): Η εμπάθητική στάση του θεραπευτή στην πορεία της ψυχοθεραπείας και πιο συγκεκριμένα η ικανότητά του να ζει τα συναισθήματα του άλλου, αλλά συγχρόνως να λειτουργεί ζέχωρα από αυτόν χωρίς να απαιτεί την προσκόλληση και εξάρτηση του πελάτη. (Α. Ιωαννίδου, Johnson - Τουρνά, Εκλογή 1992, τεύχος 95, σελ. 300)

Θεραπευτική σχέση: Είναι η σχέση που δημιουργείται μεταξύ θεραπευτή και θεραπευόμενου με σκοπό ο θεραπευτής να βοηθήσει τον θεραπευόμενο να θεραπευτεί.

Κοινωνική προσαρμογή: Η επαρκής προσαρμογή του ατόμου στις απαιτήσεις, τους περιορισμούς και τα ήθη μιας συγκεκριμένης κοινωνίας καθώς και η ικανότητα του να δώσει και να εργαστεί αρμονικά με τους άλλους. Η κοινωνική προσαρμογή συνεπάγεται κοινωνική επικοινωνία και δημιουργία σχέσεων κατά τρόπο ικανοποιητικό για το ίδιο το άτομο και τους γύρω του. (Παιδαγωγική Ψυχολογική Εγκυκλοπαίδεια Λεξικό, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1990, τόμος 5^{ος} σελ. 2699).

Κοινωνικοποίηση: Είναι η διαδικασία με την οποία τα άτομα αναπτύσσουν τα απαραίτητα προσόντα για να λειτουργήσουν αποδοτικά στην κοινωνία που ζουν. Η κοινωνικοποίηση περιλαμβάνει τα χαρακτηριστικά και τους ψυχολογικούς μηχανισμούς που αποκτά το άτομο για να τροποποιήσει τη συμπεριφορά του όπου χρειάζεται. Τα θέματα αυτά έχουν μελετηθεί εκτενώς στα πλαίσια της κοινωνικοποίησης του παιδιού. (Παιδαγωγική Ψυχολογική

Εγκυκλοπαίδεια Λεξικό, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1990, τόμος 5^{ος} σελ. 2712).

Μεταβίβαση: Η διαδικασία μέσω της οποίας ο αναλυόμενος βιώνει στη σχέση με τον συνομιλητή του διάφορα συναισθήματα, ενορμήσεις, συμπεριφορές, καταστάσεις κλπ. που δεν αρμόζουν σε αυτήν την παρούσα κατάσταση αλλά είναι μια ασυνείδητη επανάληψη εμπειριών που είχε στην παιδική του ηλικία και με σημαντικά πρόσωπα του περιβάλλοντός του. (Παιδαγωγική Ψυχολογική Εγκυκλοπαίδεια Λεξικό, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1990, τόμος 6^{ος} σελ. 3100).

Παιχνίδι: Ο Vygotsky ορίζει «ως τη δημιουργία μιας φανταστικής κατάστασης και θεωρεί ότι δίνει διέξοδο στην ένταση που δημιουργείται από την επιθυμία του παιδιού για εκπλήρωση γενικών και μακροπρόθεσμων συναισθηματικών αναγκών που δεν μπορούν να εκπληρωθούν (Ψυχολογίας Παγκόσμια Εγκυκλοπαίδεια, τόμος 2^{ος}, σελ. 358)

Παιγνιοδωμάτιο: Είναι ο χώρος όπου υπάρχουν διάφορα παιχνίδια και το παιδί τα χρησιμοποιεί για να εξωτερικεύει τον εσωτερικό του κόσμο

Παιγνιοθεραπευτής: Είναι ο ειδικός θεραπευτής που βοηθάει το παιδί σύμφωνα με τις αρχές του και τον επαγγελματισμό του να θεραπευτεί μέσα από το παιχνίδι

Παράλληλο παιχνίδι: Το παιδί παίζει δίπλα- δίπλα με τα άλλα παιδιά όχι όμως μαζί με τα άλλα παιδιά (Παρασκευόπουλου, τόμος 2^{ος} σελ. 108)

Σύγκρουση: Ο όρος σύγκρουση σημαίνει την ταυτόχρονη εμφάνιση τάσεων συμπεριφοράς ενός ατόμου που δεν μπορεί να συνυπάρξουν. Τότε γίνεται λόγος για ενδοπροσωπική ή ενδοψυχική σύγκρουση. (Παιδαγωγική Ψυχολογική Εγκυκλοπαίδεια Λεξικό, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1992, τόμος 8^{ος} σελ. 4438).

Συμβολικό παιχνίδι: Είναι όταν το παιδί προσποιείται ότι ένα αντικείμενο είναι κάτι άλλο. Πρόκειται όχι μόνο για συμβολικό αντικείμενο αλλά και για συμβολική ενέργεια. (Παιδαγωγική Ψυχολογική Εγκυκλοπαίδεια Λεξικό, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1991, τόμος 6^{ος} σελ. 3578).

Συναισθηματική προσαρμογή: με τον όρο αυτό υποδηλώνεται η ικανότητα του ατόμου να τηρεί την ενδεικνυόμενη ισορροπία στην συναισθηματική του ζωή, να ασκεί έλεγχο στα συναισθήματά του και να εκφράζει τα κατάλληλα για κάθε περίπτωση τα συναισθήματά του. (Παιδαγωγική Ψυχολογική Εγκυκλοπαίδεια Λεξικό, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1992, τόμος 8^{ος} σελ. 4550).

Ψυχολογική ωρίμανση: Μπορεί να οριστεί ως μια εξελικτική διαδικασία μέσω της οποίας τα άτομα διαφοροποιούνται, αποχωρίζονται συναισθηματικά από την αρχική τους οικογένεια ενώ εξακολουθούν να διατηρούν κάποια συναισθηματική επαφή μαζί τους και με αυτόν τον τρόπο επιταχύνουν μια σχετική διαφοροποίηση, αυτονομία ή εξατομίκευση (Johnson - Tournas, 1990)

ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

Για την επίτευξη του σκοπού της μελέτης μου, η μεθοδολογία που ακολούθησα ήταν βιβλιογραφική μελέτη των πιο πρόσφατων συγγραμμάτων σχετικά με το θέμα μου. Στην προσπάθειά μου να μελετήσω την ήδη υπάρχουσα βιβλιογραφία θεώρησα σημαντικό τον εμπλουτισμό της με βαθύτερες σκέψεις γύρω από το παιχνίδι αλλά και με όσο το δυνατόν πιο πρόσφατα συγγράμματα.

Επίσης για μια βαθύτερη και πιο ολοκληρωμένη άποψη του θέματος, επιχείρησα μια εμπειρική προσέγγιση. Πραγματοποίησα ποιοτική έρευνα με συμμετοχική παρατήρηση στο νηπιαγωγείο «Ζ» της Πάτρας. Όσον αφορά το ρόλο μου και τη σχέση μου με τα παιδιά τα αναλύω σύμφωνα με τις παρατηρήσεις που παρουσιάζονται σε παράρτημα της πτυχιακής μου. Επιπλέον παρουσιάζονται και κάποια σχέδια παιδιών που θεώρησα σημαντικά να μελετήσω πάντοτε με την καθοδήγηση τη επιόπτριάς μου κ. Θεοδωράτου.

A. ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΜΕΡΟΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ II

Οι ανάγκες και τα χαρακτηριστικά των παιδιών

Έχοντας υπόψη ότι η παιγνιοθεραπεία είναι ιδιαίτερα θεραπευτική κατά την προσχολική ηλικία θεωρώ σημαντικό να αναφέρω τις ανάγκες και τα χαρακτηριστικά των παιδιών της προσχολικής ηλικίας πιστεύοντας πως οι θεραπευτές που θέλουν να βοηθήσουν το παιδί να ξαναβρεί την συναισθηματική του ισορροπία θα πρέπει να γνωρίζουν σε βάθος τις ανάγκες και τα χαρακτηριστικά της προσχολικής ηλικίας. Δεν νοείται θεραπευτής που να μην γνωρίζει τα χαρακτηριστικά, τις ανάγκες τον τρόπο που αντιδρούν τα παιδιά σε αυτή την ηλικία και να θέλουν να δουλέψουν και να τα βοηθήσουν.

Ιδιαίτερα με την προσχολική ηλικία που είναι μία ηλικία σημαντική για την ολοκλήρωση της προσωπικότητας του παιδιού και καθοριστική για την όλη εξέλιξη του παιδιού.

Οι ανάγκες του παιδιού (2-5 ετών)

Εκτός από τις φυσιολογικές ανάγκες που έχει το παιδί όπως είναι η ανάγκη για τροφή, νερό, καθαρό αέρα, ύπνο και στέγη έχει σίγουρα και τις ψυχολογικές του ανάγκες που αυτές είναι και οι σημαντικότερες. Γι αυτό λοιπόν και ιδιαίτερη προσοχή χρειάζονται τα πρώτα χρόνια της ζωής του παιδιού για την ανάπτυξη της ψυχικής του υγείας .

Πάνω σε αυτό η Κυριαζοπούλου Βαλννάκη (1977, σελ. 277) αναφέρει πως «αν τα πρώτα χρόνια του παιδιού προστατευθούν, είναι δύσκολο να

αποτύχει το παιδί στη μελλοντική ζωή του με την προϋπόθεση βέβαια ότι δεν επιβαρύνεται από κληρονομικότητα. Ακόμη όμως και σε αυτές τις περιπτώσεις οι ευκαιρίες για τη βελτίωση του θα είναι μεγαλύτερες από την περίπτωση που το παιδί θα έχει υποφέρει στα πρώτα του χρόνια από στέρηση ψυχολογικής ικανοποίησης. Αν τα πρώτα χρόνια της ζωής του το παιδί έμεινε ανικανοποίητο η επανόρθωση είναι περισσότερο μακροχρόνια και απαιτεί μεγάλη και επιδέξια προσοχή. Δεν θα είναι ποτέ τόσο τέλεια ικανοποιητικό το αποτέλεσμα όσο θα ήταν αν είχε αποφευχθεί η αρχική αιτία. Επίσης η στάση που τηρεί το παιδί κατά τα πρώτα πέντε χρόνια είναι ικανή να επηρεάσει πολύ τη στάση της κατοπινής ζωής του, και πως το καλό περιβάλλον μέσα στο οποίο ζει το παιδί, τα πρώτα πέντε χρόνια, μπορεί να επιδράσει στην πνευματική του ανάπτυξη, στην επιθυμία του για μάθηση, στη συμπεριφορά του προς τους άλλους και στην εμπιστοσύνη του στον εαυτό του» .

Οι κυριότερες ψυχολογικές ανάγκες του παιδιού είναι η αγάπη, η κατανόηση, το παιχνίδι και η πνευματική ικανοποίηση. (Κυριαζοπούλου - Βελιανάκη, 1977)

Μια μεγάλη ψυχολογική ανάγκη για το παιδί είναι η αγάπη και η κατανόηση από το γύρω του περιβάλλον. Είναι σημαντική για την υγιή του ανάπτυξη αλλά και ο σπουδαιότερος παράγοντας για την ανάπτυξη του παιδιού της προσχολικής ηλικίας.

«Η αγάπη επηρεάζει φανερά τη διαγωγή του παιδιού, την ανάπτυξη και την προσαρμογή του. Δημιουργεί στα παιδιά την εντύπωση ότι

ανήκουν κάπου. Τα παιδιά που υποφέρουν από έλλειψη αγάπης παρουσιάζουν συμπτώματα αγωνίας και πανικού. Τα νήπια πρέπει να μάθουν να αγαπούν τον εαυτό τους και τους άλλους. Το να αγαπιέται ένα παιδί και να αγαπάει διευκολύνει την είσοδο τους στην ομάδα, το κάνει ικανό να μετέχει στις δραστηριότητες της ομάδας και να έχει γνώσεις και ιδιότητες ιδιαίτερες. Η ασφάλεια που του προξενεί το γεγονός ότι αγαπιέται και η δυνατότητα να αγαπάει συμβάλει στη διαμόρφωση του χαρακτήρα του. Το παιδί που δεν αγαπιέται νοιώθει τόση έλλειψη ασφάλειας ώστε ακόμα και σε μεγαλύτερη ηλικία, σπάνια τολμάει να μελετήσει εκείνο που του ζητούν να μάθει. Γίνεται τόσο εχθρικό ώστε φτάνει να απορρίπτει καθετί, θέλοντας έτσι να δείξει τη δύναμή του». (Κυριαζοπούλου Βαληνάκη, 1977, σελ.278).

Η κατανόηση είναι μια άλλη βασική ανάγκη που έχει το παιδί.

«Τα παιδιά ηλικίας 2-6 ετών παρουσιάζουν πλήθος από προβλήματα που παρουσιάζονται συχνά με τυπικό τρόπο (κρίσεις θυμού, πείσμα, πνεύμα καταστροφής, διάφορες ανησυχίες, ζήλια, φοβία, αποστροφή για ορισμένα πράγματα, δυσκολίες στον ύπνο, πιπίλισμα του δακτύλου ή δάγκωμα, υπερβολική συστολή, τραυλισμός, δυσκολίες στην καθαριότητα κλπ.). Αυτά όμως είναι πολύ φυσιολογικά για το παιδί. Για να αντιμετωπιστούν όμως χρειάζεται κατανόηση, στοργή από τους γονείς ώστε να μην δημιουργήσουν λανθασμένα αισθήματα στο παιδί. Το παιδί των 2-6 ετών είναι ένα πλάσμα με πολύ δυνατά αισθήματα, αγαπάει και μισεί πολύ έντονα. Αυτό πρέπει να το έχουν πάντα οι γονείς υπόψη τους». (Κυριαζοπούλου - Βαληνάκη, 1977, σελ. 280).

Τα παιδιά της προσχολικής ηλικίας θέλουν να τους δείχνουν ενδιαφέρον, ιδιαίτερη ευαισθησία και να ανέχονται οι δικοί τους ότι κάνουν αυτά. Έχουν ανάγκη από κατανόηση και υπερβολική αγάπη.

«Το παιχνίδι πάλι είναι μια βασική ανάγκη για το παιδί. Πάνω από όλα μέσα από το παιχνίδι τα παιδιά βρίσκουν τη μεγαλύτερη ικανοποίηση στις πρωτόγονες ορμές τους. Οι ανησυχίες τους κόμπ μπορεί να μετατραπούν σε φανταστικά παιχνίδια που θα τους βοηθήσουν να αποβάλλουν τους φόβους τους. Το παιχνίδι βοηθάει το παιδί να αποκτήσει όχι μόνο τις πρώτες γνώσεις και πρωτοβουλία αλλά και το οδηγεί στην πρόοδο, την ευτυχία και την πνευματική ικανοποίηση». (Κυριαζοπούλου - Βαληνάκη, 1997, σελ. 281)

Τέλος η Κυριαζοπούλου Βαληνάκη (1977, σελ. 281) αναφέρει «την πνευματική ικανοποίηση σημαντική για το παιδί που τη βρίσκει μέσα από το παιχνίδι. Το παιδί καταλαμβάνοντας και μαθαίνοντας τον κόσμο γύρω του αποκτά πνευματική δύναμη και βρίσκει ένα αντίδοτο στην εσωτερική του κλίση και βία».

Την δική του θέση δίνει ο Ξηροτύρης (1992, σελ. 388) επισημαίνοντας σαν βασικές ανάγκες τις εξής:

- α) την ανάγκη για ασφάλεια από κινδύνους κλπ
- β) την ανάγκη της υψαγωγίας (γέλιο, χαρά, μουσική, χορός κλπ)
- γ) του παιχνιδιού όπως το περιγράψαμε πιο πάνω σαν ατομικό , ομαδικό και συμβολικό

δ) του σχεδίου, που είναι η πιο βασική ανάγκη του παιδιού στην περίοδο αυτή

ε) των χειροτεχνιών γενικά ενασχολήσεων

στ) της καλαισθησίας, συνδυασμένης με τα ποικίλα χρώματα

ζ) της κινητικότητας, που θέτει το πρόβλημα μιας αισθηματικής «κινητικής αγωγής»

η) της ελευθερίας, που θα οδηγήσει στην πρώτη ηθική αυτονομία του παιδιού και θα το προφυλάξει από πείσματα και επιθετικότητα

θ) της στοργής και της αγάπης από το περιβάλλον του

ι) της φαντασίας και της νοητικής σκέψης

ια) της εκτιμήσεως και του σεβασμού των έργων του, των πράξεων του, του «εγώ» του.

Νηπιακή ηλικία - αναπτυξιακές τάσεις

Η νηπιακή ηλικία αρχίζει από το τρίτο έτος και τέλος του πέμπτου έτους του παιδιού. Είναι η ηλικία του πνεύματος, του παραμυθιού, του παιχνιδιού, της μαγικής αντίληψης του κόσμου και της προλογικής σκέψης.

Σύμφωνα με τον Χαραλαμπόπουλο (1987, σελ. 148) «Το νήπιο ξεφεύγει τώρα από τον οικογενειακό κύκλο και εισέρχεται στην ομάδα των ομηλίκων της γειτονιάς ή στην ομάδα του νηπιαγωγείου χωρίς ακόμα να μπορεί να τοποθετεί τον εαυτό του στην θέση ενός άλλου, να τον κατανοεί και να μοιράζεται μαζί του τη χαρά και τη λύπη».

Έτσι δεν μπορεί να συνεργάζεται απόλυτα με τους γύρω του αφού αισθάνεται ότι είναι δικά του και ο κόσμος του ανήκει.

Οι βασικές αναπτυξιακές τάσεις που παρουσιάζονται στη διάρκεια της νηπιακής ηλικίας είναι οι ακόλουθες

α) Η αναπτυξιακή τάση για ελεγχόμενη αποδοχή ούρων και κοπράνων

«Τα νεύρα που ρυθμίζουν την θεληματική ενούρηση αναπτύσσονται και τελειοποιούνται ανάμεσα στα 2-4 ετών. Τα νεύρα που ρυθμίζουν τη λειτουργία των κυκλικών μυών είναι πλήρως αναπτυγμένα για τη συνειδητή και ελεγχόμενη λειτουργία της αποβολής των κοπράνων. Ψυχολογικά το νήπιο θεωρείται ικανοποιητικά εξαρτημένο στη χρήση τουαλέτας. Όσον αφορά την νυκτερινή ενούρηση δεν επιτυγχάνεται ο έλεγχος πριν από το τέταρτο έτος. (Χαραλαμπόπουλος, 1987, σελ. 149)

Αυτό λοιπόν εγκυμονεί πολλούς κινδύνους για το ίδιο το παιδί γιατί πιέζεται από τους γονείς του να πάει πιο μικρό στην τουαλέτα. Ο σημαντικότερος παράγοντας είναι ο φόβος για τη διαμόρφωση του χαρακτήρα του παιδιού. Και αυτό γιατί το παιδί πιέζεται, οι γονείς δεν είναι προσεκτικοί ως προς τη συμπεριφορά τους που πολλές φορές συνοδεύεται με εκφοβισμό και την τιμωρία του νηπίου. Δηλαδή το παιδί πιέζεται να κάνει κάτι σε μια φάση που δεν είναι το ίδιο έτοιμο.

Κατά τον Χαραλαμπόπουλο (1987, σελ. 149) «από την άποψη των ψυχολόγων η προσπάθεια για την απόκτηση συνηθειών τουαλέτας αποτελεί την πρώτη πίεση που δέχονται τα νήπια για τη διαμόρφωση του χαρακτήρα τους».

β) Η αναπτυξιακή τάση για επιβεβαίωση του Εγώ.

Ο Χαραλαμπίδης (1987, σελ. 149) μας αναφέρει «πώς προς το τέλος του τρίτου έτους της ηλικίας εκδηλώνεται η πρώτη κρίση στην εξελισσόμενη προσωπικότητα. Ενώ μέχρι εδώ το νήπιο είναι ήσυχο, χαρούμενο, και συνεργατικό, ξαφνικά αλλάζει και γίνεται ανυπάκουο, ευερέδιστο και πεισματάρικο κι αυτό γιατί τώρα ανακαλύπτει τον εαυτό του και αισθάνεται την ανάγκη να του προβάλλει στη μικρή του κοινωνία για αναγνώριση και επιβεβαίωση».

Όταν όμως δεν βρίσκει ανταπόκριση σε αυτά που ζητά αισθάνεται ότι απορρίπτεται το «Εγώ» του. Έτσι ενδυναμώνει την άρνηση, το πείσμα, αντιστέκεται αλλά τελικά σαν πιο αδύναμο υποτάσσεται και γίνεται ένα πλάσμα δειλό και φοβισμένο που δεικνύει τη δοκιμασία του και σε μετέπειτα στάδια ανάπτυξης.

γ) Η αναπτυξιακή τάση για το σχηματισμό συγκεκριμένων εννοιών

Κατά την νηπιακή ηλικία η γλυπτική και νοητική εξέλιξη διέρχεται από τη φάση της δημιουργίας απλών και συγκεκριμένων εννοιών. Το νήπιο επηρεάζεται σημαντικά από τον τρόπο που μιλάνε οι γύρω του και κυρίως οι γονείς του.

Ο Χαραλαμπίδης (1987, σελ. 150) αναφερόμενος σε αυτό το στάδιο επισημαίνει τα εξής:

«Βιολογικά το κεντρικό νευρικό σύστημα των νηπίων έχει αναπτυχθεί σε ικανοποιητικό βαθμό και είναι έτοιμο για το σχηματισμό των πρώτων συγκεκριμένων εννοιών. Αλλά έχει ανάγκη και από ένα πλούτο

λειτουργιών. Ψυχολογικά ο σχηματισμός των συγκεκριμένων εννοιών διευκολύνεται με μια διαδικασία γενίκευσης. Κοινωνικά ο σχηματισμός των πρώτων συγκεκριμένων εννοιών που στηρίζεται στην εμπειρία και τη γλώσσα, επηρεάζεται από ένα οικογενειακό παράγοντα που συνδέεται με την κοινωνική θέση της οικογένειας».

Για αυτό το παιδί για να αισθανθεί αποδοχή και αγάπη μέσα στην ανθρώπινη συντροφιά έχει ανάγκη από ευκαιρίες σωστής επικοινωνίας γιατί αυτές περιορίζουν τους φόβους του, ενδυναμώνουν την αυτοεκτίμηση του και συμβάλλουν στην ανάπτυξη της σκέυης του.

δ) Η αναπτυξιακή τάση για διάκριση του φύλου.

Στην διάρκεια της νηπιακής ηλικίας το παιδί περνάει στο φαλικό στάδιο σύμφωνα πάντοτε με τον Freud. Σε αυτό το στάδιο το παιδί ασχολείται, περιεργάζεται με τα γεννητικά του όργανα. Επίσης προσκολλάται στον γονέα του αντίθετου φύλου. Παρουσιάζεται δηλαδή το σύμπλεγμα της Ηλέκτρας και το Οιδιπόδειο σύμπλεγμα.

Ο Χαραλαμπίδης (1987, σελ. 154) αναφέρει πως «Η ενασχόληση των νηπίων με τα γεννητικά τους όργανα και ιδίως των αγοριών συνοδεύεται όχι μόνο από ένα ηδονικό αίσθημα αλλά και από συναίσθημα φόβου γιατί η ενασχόληση αυτή γίνεται παρατηρήσιμη από τα πρόσωπα του περιβάλλοντος και δέχεται την απειλή της αποκοπής».

Επιπλέον σε αυτή την ηλικία παρατηρούν τα γεννητικά τους όργανα μεταξύ τους, μαθαίνουν να διακρίνουν το φύλο τους και να συμπεριφέρονται ως αγόρια ή ως κορίτσια. Επίσης προσέχοντας τα γεννητικά τους όργανα αλλά και των άλλων μαθαίνουν τρόπους

σεξουαλικής συμπεριφοράς . Για παράδειγμα σκεπάζει τα γεννητικά του όργανα ή ντρέπεται να κυκλοφορήσει γυμνό και αναπτύσσει διαθέσεις και συναισθήματα που επηρεάζουν τη σεξουαλική του συμπεριφορά στα μετέπειτα χρόνια της ζωής του.

ε) Η αναπτυξιακή τάση για διάκριση του καλού και του κακού.

«Στη διάρκεια της νηπιακής ηλικίας καθετί που προκαλεί ευχαρίστηση θεωρείται καλό ενώ καθετί που προκαλεί πόνο και λύπη ορίζεται κακό. Έτσι, το νήπιο ενισχυόμενο και από τον αφελέη ηδονισμό της ηλικίας του, μαθαίνει να διακρίνει την έννοια του καλού και την έννοια του κακού και να δίνει περιεχόμενο στην κάθε έννοια. Προς το τέλος της νηπιακής ηλικίας τα νήπια συνδέουν την αγάπη των γονιών με την έννοια του καλού και την τιμωρία των γονέων ή των νηπιαγωγών με την έννοια του κακού. Αναπτύσσεται έτσι η ηθική βάση της συνείδησης των νηπίων πάνω στην οποία οικοδομείται μετέπειτα ένα σύστημα ηθικών αξιών» (Χαραλαμπόπουλος, 1987, σελ. 15).

στ) Η αναπτυξιακή τάση για την απόκτηση φυσικών δεξιοτήτων απαραίτητων για τη διεξαγωγή απλών παιχνιδιών.

Από την ηλικία των τεσσάρων χρόνων τα παιδιά αρχίζουν να φεύγουν από τη μητέρα τους, τον πατέρα τους και αρχίζουν να εντάσσονται στην ομάδα των συνομήλικων τους. Έτσι παίζοντας, συμμετέχοντας στην ομάδα που και αυτή έχει τους δικούς της κανόνες και αρχές μαθαίνει να επικοινωνεί με άλλα παιδιά και σιγά - σιγά να κοινωνικοποιείται σε ένα μεγαλύτερο περιβάλλον . Αν δεν γίνει αυτό

αντιμετωπίζουν προβλήματα προσαρμογής και κοινωνικοποίησης και για την μετέπειτα ζωή τους.

Ο Χαραλαμπίδης (1987, σελ. 157) πάνω σε αυτό αναφέρει τα εξής: «Ψυχολογικά η ομάδα ενισχύει την απόκτηση φυσικών δεξιοτήτων με την επιβράβευση και την αποδαρρύνει με την περιφρόνηση».

Αυτό οφείλεται κυρίως στα αγόρια αφού η ομάδα περιφρονεί ένα αγόρι που αποτυγχάνει κάνοντάς το να νοιώθει ανίκανο αφού η ομάδα συνομήλικων θεωρεί τα αγόρια περισσότερο ικανά για την απόκτηση φυσικών δεξιοτήτων.

Περίοδοι ανάπτυξης της νόησης κατά τον Piaget

Ο παρασκευόπουλος (τομ. 2^{ος} σελ. 83) μας αναλύει τις περιόδους ανάπτυξης της νόησης σύμφωνα πάντοτε με τον Piaget ως εξής:

- 1) Αισθησιοκινητική περίοδος (από τη γέννηση ως το 2^ο έτος)
- 2) Προσυλλογική περίοδος (3^ο ως 6^ο έτος)

Αρχίζει η συμβολική λειτουργία και η γλώσσα. Αρχίζει να λειτουργεί η φαντασία.

Η σκέψη παρουσιάζει τα εξής μειονεκτήματα

- α) Το παιδί στις λέξεις που χρησιμοποιεί αποδίδει αφελείς σημασίες (προέννοιες) που είναι προσωπικές, τυχαίες, μονομερείς γενικεύσεις
- β) η σκέψη είναι εγωκεντρική

γ) Το παιδί δεν μπορεί να συνεξετάζει περισσότερα από ένα χαρακτηριστικά συγχρόνως

δ) Η σκέψη δεν έχει αντιστρεψιμότητα

Η προσυλλογική περίοδος χωρίζεται σε δύο επιμέρους περιόδους i) την προεγνωσιολογική (3^ο και 4^ο έτος) ii) διαισθητική περίοδο (5^ο και 6^ο έτος). Η διαισθητική περίοδος θεωρείται ως μεταβατική περίοδος. Τα παραπάνω αρνητικά χαρακτηριστικά της σκέψης αρχίζουν να παρουσιάζουν και να εμφανίζονται τα πρώτα μηνύματα των λογικών νοητικών πράξεων

3) Συγκεκριμένη σκέψη (7^ο ως 11^ο έτος)

4) Αφαιρετική σκέψη (12^ο και άνω)

Οι ψυχοκοινωνικές κρίσεις στην ανάπτυξη του Εγώ

Ο Erickson σύμφωνα με τον Παρασκευόπουλο (τομ. 2^{ος} σελ. 90) αναφέρει τα οκτώ στάδια των ψυχοκοινωνικών κρίσεων στην ανάπτυξη του εγώ.

1) Βασική εμπιστοσύνη ή Δυσπιστία (βρεφική ηλικία)

2) Αυτόνομία ή αμφιβολία (2^ο έτος ως 3^ο έτος)

3) Πρωτοβουλία ή Ενοχή (3^ο έτος ως 6^ο έτος)

Εδώ το νήπιο διαθέτει σχεδόν απεριόριστη ποσότητα ενέργειας την οποία διοχετεύει σε κάθε είδους δημιουργική δράση. Συχνά εκτελεί μια δραστηριότητα χωρίς να ενδιαφέρεται να την ολοκληρώσει. Στη φάση αυτή διαμορφώνεται και το Υπερεγώ. Αν οι νέες αυτές πρωτοβουλίες του παιδιού καταλήξουν να είναι μέσα στις δυνατότητες του παιδιού και

μέσα στα όρια που έχουν θέσει οι γονείς το παιδί θα αποκτήσει μια γενικευμένη τάση για πρωτοβουλία. Αλλιώς το παιδί θα νοιώθει μια διαρκή ενοχή για καθετί που επιχειρεί στην πραγματικότητα ή στη φαντασία του.

4) Παραγωγικότητα ή Ανεπάρκεια (σχολική ηλικία)

5) Ταυτότητα ή Σύγχυση ρόλων (εφηβική ηλικία)

6) Οικειότητα ή Απομόνωση (νεανική ηλικία)

7) Πανανθρώπινο ενδιαφέρον ή Αυτοαπορρόφηση (μέση ώριμη ηλικία)

8) Καταξίωση ή απόγνωση (γεροντική ηλικία)

Στάδια ψυχοσεξουαλικής ανάπτυξης

Ο Freud σύμφωνα με τον Κακαβούλη (1996, σελ. 26-27) αναφέρει τα στάδια που διέρχεται η ψυχοσεξουαλική ανάπτυξη τα οποία είναι τα εξής

A) Το στοματικό στάδιο (1^ο έτος)

B) Το πρωκτικό στάδιο (2^ο-3^ο έτος)

Γ) Το φαλλικό στάδιο (2^ο-7^ο έτος)

Από το 3^ο έτος το νήπιο αρχίζει να αντιλαμβάνεται τη διαφορά των γεννητικών οργάνων στα δύο φύλα και να αναπτύσσει ετερόφυλη αγάπη προς τους γονείς. Το αγόρι στρέφεται περισσότερο συναισθηματικά προς τη μητέρα και το κορίτσι προς τον πατέρα. Η ιδιαίτερη συναισθηματική ανάγκη του αγοριού για τη μητέρα, του προκαλεί συγχρόνως και αντιζηλία προς τον πατέρα και το κάνει να

βιώνει έντονα συναισθήματα ενοχής και φόβου. Έτσι δημιουργείται το οιδιπόδειο σύμπλεγμα. Αντίστοιχα το κορίτσι στρέφεται περισσότερο συναισθηματικά προς τον πατέρα και θεωρεί ως αντίζηλο τη μητέρα. Εδώ δημιουργείται το σύμπλεγμα της Ηλέκτρας. Στο τέλος του σταδίου αυτού λύεται το σύμπλεγμα της ετερόφυλης συναισθηματικής σχέσης προς τους γονείς του ίδιου φύλου. Η ταύτιση είναι μια διαδικασία με την οποία το παιδί ενσωματώνει στον ψυχισμό του τα χαρακτηριστικά του ομόφυλου γονέα και διαμορφώνει το Υπερεγώ του, σύμφωνα με τους ηθικούς κανόνες που διέπουν τη συμπεριφορά του γονέα. Η ταύτιση του παιδιού προς τον γονέα του ίδιου φύλου λειτουργεί εξισορροπητικά. Από το ένα μέρος ικανοποιεί έμμεσα την ετερόφυλη διάθεση του προς το πρόσωπο του γονέα του αντίθετου φύλου, αφού ταυτιζόμενο με τον ομόφυλο γονέα προκαλεί θετική διάθεση του ετερόφυλου γονέα. Από το άλλο μέρος η ταύτιση εξασφαλίζει τη γονεϊκή αγάπη και απομακρύνει τη γονεϊκή επιθετικότητα. Έτσι ο γονέας εσωτερικοποιείται ως ρυθμιστής της συμπεριφοράς του παιδιού και διαμορφώνει το Υπερεγώ στο παιδί ή στην παιδική συνείδηση.

Δ) Το στάδιο της λανθάνουσας σεξουαλικότητας (7^ο - 11^ο έτος).

Ε) Το στάδιο της γενετήσιας λειτουργίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙΙ

Εισαγωγικά

Κατανοώντας την σημαντικότητα, τα χαρακτηριστικά και τις ανάγκες των παιδιών προσχολικής ηλικίας θεωρείται ως ένα σημαντικό μέσο αυτοέκφρασης για το παιδί, το παιχνίδι.

Παιδί και παιχνίδι είναι δύο έννοιες συνδεδεμένες. Από μικρό το παιδί χρησιμοποιεί το παιχνίδι για την ευχαρίστηση του, αποτελεί για το παιδί ηδονή, είναι τόσο ξεχωριστό γι' αυτό και σίγουρα ένα υπέρτατο είδος ψυχαγωγίας.

Έτσι και εγώ μετά την ενότητα για τις ανάγκες του παιδιού παραθέτω εισαγωγικά την ιστορική αναδρομή του παιχνιδιού, ορισμούς, τις θεωρίες για το παιχνίδι, είδη-κατηγορίες παιχνιδιού καταλήγοντας στην πολύπλευρη σημασία του.

Ιστορική αναδρομή

Παιχνίδι και παιδί είναι έννοιες αλληλένδετες. Το παιδί μέσα από την έμφυτη ορμή του έγινε ο δημιουργός των παιχνιδιών. Σιγά -σιγά με την εξέλιξη της ιστορίας, από γενιά σε γενιά διατηρήθηκαν και παρέμειναν στην παράδοση. Ωστόσο όμως, όσο εξελίσσεται ο άνθρωπος βιολογικά, και πνευματικά τόσο και τα παιχνίδια έπαιρναν σύνθετη μορφή πλήθαιναν και γινόντουσαν πνευματικότερα.

Ο Αριστοτέλης και ο Πλάτωνας ήταν οι πρώτοι αρχαίοι φιλόσοφοι Έλληνες που πίστευαν στην μεγάλη αξία και αποτελεσματικότητα των παιχνιδιών ως προς τη διαμόρφωση της προσωπικότητας του παιδιού.

Κατά την Δαράκη (1985, σελ. 19-20) «Στην εποχή του Πλάτωνα τα παιχνίδια είχαν καθιερωθεί σαν βασικό μέσο αγωγής. Ο ίδιος τονίζει την ανάγκη να αφήνουν τα παιδιά να παίζουν μέχρι τα έξι τους χρόνια με όποια παιχνίδια και όπως νομίζουν αλλά πάλι με κάποια κατεύθυνση, ώστε να υπάρξει προσανατολισμός για την εκμάθηση ενός επαγγέλματος».

Επίσης σύμφωνα με την Δαράκη (1985, σελ. 20) «Ο Αριστοτέλης συμβούλευε τους γονείς να προσπαθούν να δίνουν παιχνίδια στα παιδιά όσο γίνεται πιο πρωτότυπα, για να αφοσιώνονται εκεί και να ενοχλούν λιγότερο και για να αναπτύσσουν ταυτόχρονα δημιουργική φαντασία».

Τα παιχνίδια χωρίζονται σε ατομικά και ομαδικά.

Παιχνίδια ατομικά της αρχαιότητας για τα μωρά ήταν τα «σειίστρα» (μεταλλικές κουδουνίστρες), οι «πλαταγές» ή «πλαταγόνες» ή «πλάγγονες» (κούκλες) για τα κορίτσια. (Δαράκη, 1985, σελ. 20)

Ωστόσο τα παιχνίδια χωρίζονται και σε διαφορετικά σχετικά με τα φύλα. Τα κορίτσια ήταν αυτά που προορίζονται για καλές σύζυγοι και μητέρες, είχαν διαφορετική αγωγή από ότι τα αγόρια, έπρεπε να μένουν στο σπίτι για να μάθουν πως να φροντίζουν το σπίτι όταν και αυτές με την σειρά τους παντρευτούν. Έτσι τα παιχνίδια που έπαιζαν ήταν: τα μονά ζυγά, τα τυχερά παιχνίδια κλπ.. Προτιμούσαν αυτά τα παιχνίδια γιατί σύμφωνα με την Δαράκη (1985, σελ. 32) «Η έμφυτη παράλληλα ευαισθησία του κοριτσιού και ο πλούσιος συναισθηματικός του κόσμος το ωθούσε να προτιμά παιχνίδια που του δίνανε μεγάλη συγκίνηση».

Αντιθέτως τα αγόρια είχαν διαφορετική αγωγή. Ήταν πιο ελεύθερα να κινηθούν, να δραστηριοποιηθούν, να πάρουν πρωτοβουλίες και φυσικά να βγούνε εκτός σπιτιού. Έτσι τα αγόρια συμμετείχαν σε ομαδικά παιχνίδια με φίλους στην ύπαιθρο. Μέσα από τα ομαδικά παιχνίδια κατά την Δαράκη (1985, σελ. 33) τα αγόρια «ασκούσαν τις πνευματικές, ψυχικές και σωματικές τους δυνάμεις και προετοιμάζονταν για την ομαλή ένταξή τους στο κοινωνικό σύνολο».

Προχωρώντας αναφέρω πως το παιχνίδι ήταν και είναι και για τον ενήλικο πηγή εκφράσεως των συναισθημάτων του αλλά και ταυτόχρονα και ένα είδος ψυχαγωγίας.

Σύμφωνα με την Εγκυκλοπαίδεια «Επιστήμη και Ζωή» (τόμος 15^{ος}, σελ. 155) παιχνίδια για τους ενήλικες ήταν η πεττεία ή πεσσεία (είδος παιχνιδιού ντάμας) που αναφέρεται από το Πλάτωνα, αγώνες πετεινών και άλλων πτηνών (κυρίως στην Αθήνα) και ο κότταβος (είδος μαντείας)

Στην αρχαιότητα γνωστά ήταν και τα ενόργανα παιχνίδια που χρησιμοποιούνταν από πολύ παλιά στην Άπω Ανατολή, Ιαπωνία Κίνα αλλά και στην αρχαία Ελλάδα.

Πέρα από την αρχαία Ελλάδα υπήρξαν και κάποιοι άλλοι λαοί που μέσα από το παιχνίδι έγραψαν τον δικό τους πολιτισμό. Όπως η Αίγυπτος, η Μεσοποταμία, η Κίνα, η Περσία.

Δεν παύει όμως η πορεία του παιχνιδιού να στιγματίζεται στα χρόνια του Μεσαίωνα. Τότε τα μοναστήρια έγιναν τα σχολεία της νεότητας. Παραμελήθηκε το σώμα και βασανίστηκε έτσι ώστε να απολαύσει την μέλλουσα ζωή.

Κατά τον Γέρου (1984 σελ. 17) «Ο μεσαίωνας ήταν μια περίοδος στείρα και εχθρική στον αθλητισμό ώσπου ήρθε η Αναγέννηση, που ζήτησε την αρμονική ανάπτυξη του ανθρώπου, τη σωματική και την ψυχική. Οι ανθρωπιστές διακήρυξαν για μια ακόμη φορά τη μεγάλη αλήθεια «μυαλό γερό μέσα σε σώμα γερό».

«Αργότερα τον 18^ο και 19^ο αιώνα οι μεγάλες κοινωνικές αλλαγές έφεραν την μεταβολή και στο νόημα της αγωγής.

Ο Rouseau διακήρυξε την επιστροφή στη φύση.

Ο Restalozz επισήμανε, ότι το παιχνίδι και η άθληση είναι τα μέσα για μια συστηματική και αρμονική ανάπτυξη του μυαλού» (Γέρου 1984, σελ. 18).

Σήμερα το παιχνίδι έχει πάρει για τα καλά τη θέση που του αξίζει και έχει αναγνωρισθεί μέσα από έρευνες η μεγάλη του σημασία για την σωματική και ψυχική ανάπτυξη του παιδιού.

Ορισμοί παιχνιδιού

Είναι γεγονός πως όσοι προσπάθησαν να ορίσουν την έννοια «παιχνίδι» δεν τα κατάφεραν και συνάντησαν πολλές δυσκολίες. Ο λόγος φυσικά είναι γιατί δεν είναι μια ειδική δραστηριότητα που διακρίνεται από τις άλλες δραστηριότητες για τη μορφή της και για τη δομή της. Μπορούμε όμως να προσδιορίσουμε την έννοια «παιχνίδι» λαμβάνοντας υπόψη το σκοπό που επιδιώκει.

Σύμφωνα με την Εγκυκλοπαίδεια Πάπυρος Λαρούς Μπριτάνικα (1991) ως παιχνίδι χαρακτηρίζεται «κάθε είδους αναψυχή ή πάρεργο του

παιδιού το οποίο μπορεί να είναι είτε αυθόρμητη, χωρίς καθορισμένη δομή απασχόληση βασισμένη στη φαντασία είτε οργανωμένη δραστηριότητα με καθορισμένους κανόνες.

Ο Κοσμόπουλος (1994, σελ. 108) παραθέτει τις απόψεις του Handfield και του γνωστού φιλοσοφικού λεξικού Lalande.

Κατά τον Handfield χαρακτηρίζεται το παιδικό παιχνίδι ως «μια αυθόρμητη έκφραση συμπεριφορικών σχημάτων όπως π.χ το πάλεμα. Τα συμπεριφορικά σχήματα έχουν αναπτυχθεί μέσα στο κάθε είδος, στη διάρκεια της εξέλιξης και ο σκοπός τους είναι να διατηρούν τη ζωή».

Κατά το λεξικό Lalande το παιχνίδι ορίζεται ως «καταφυγή φυσικής ή πνευματικής δραστηριότητας που δεν έχει σκοπό αμέσως χρήσιμο ούτε καθορισμένο και του οποίου ο μόνος λόγος ύπαρξης - για την συνείδηση εκείνου που παραδίνεται σε αυτό - είναι αυτή η ίδια η ευχαρίστηση που εκεί βρίσκει».

Η Τσιαντζή (1996) παραθέτει τις απόψεις των Montessori, Dewey και Erikson.

Κατά τον Montessori «το παιχνίδι αποτελεί ανάπτυξη των αισθημάτων και των ιδιαίτερων ικανοτήτων του παιδιού»

Ο Dewey θεωρεί το παιχνίδι «σαν δραστηριότητα στενά συνδεδεμένη με τη φαντασία και την επινόηση»

Κατά τον Erikson πάλι το παιχνίδι «είναι μία λειτουργία του εγώ, μια προσπάθεια να συγχρονιστούν οι σωματικές και κοινωνικές λειτουργίες του εαυτού».

Το παιχνίδι είναι μια δραστηριότητα που παίζει θετικό ρόλο στην ψυχολογική και φυσιολογική ανάπτυξη του ατόμου. Άλλωστε γι αυτό και κάθε παιχνίδι έχει κάποιο σκοπό αλλιώς γίνεται βαρετό και εύκολα το παιδί το παρατάει .

Το παραπάνω επιβεβαιώνεται με τις απόψεις της Εγκυκλοπαίδειας Πάπυρος Λαρούς Μπριτάνικα και του Σταλικά.

Σύμφωνα με την Εγκυκλοπαίδεια Πάπυρος Λαρούς Μπριτάνικα «το παιχνίδι θεωρείται απαραίτητο στοιχείο για την συναισθηματική και πνευματική ισορροπία του παιδιού».

Κατά τον Σταλικά (εκλογή 1975) «Το παιχνίδι έχει αναγνωρισθεί σαν ο αποφασιστικός παράγοντας για τη φυσιολογική εξέλιξη του παιδιού».

Προχωρώντας δίνω τον ορισμό του Σκαρφ κατά την Βαληνάκη (1977, σελ. 206) «Το παιχνίδι είναι μια ανακεφαλαίωση, μια δυναμική εξωτερίκευση. Είναι βασικά μια ερευνητική δραστηριότητα, μια περιπέτεια, ένα πείραμα, μια μεταλλακτική διαδικασία. Κινητοποιείται από την έμφυτη περιέργεια και ερευνητική διάθεση του παιδιού. Το παιχνίδι είναι απαίτηση του νηπίου να ανακαλύψει μόνο του πως θα ζήσει. Το παιχνίδι προσφέρει τη χαρά της ανακάλυψης και της ικανοποίησης της δημιουργίας.

Ο Ασπιώτης (1960, σελ. 19) παραθέτει την άποψη του Chateau που πιστεύει ότι «Το παιχνίδι στο παιδί είναι η αναζήτηση της αυτοεπιβεβαίωσης και συνδέεται με αυτό που καλούμε προσωπικότητα».

Ο Σταύρου (1984 σελ 364) παραθέτει την άποψη του ERIKSON σύμφωνα με την οποία:

«Το παιχνίδι του παιδιού είναι η νηπιακή μορφή της ανθρωπίνης ικανότητας ν' αντιμετωπίζει την εμπειρία με τη δημιουργία υποδειγματικών καταστάσεων και να κυριαρχεί στην πραγματικότητα με το πείραμα και το σχεδιασμό».

Η Abbadie (1978 σελ. 51) αναφέρει τις απόψεις των Callois και Huizinga.

Κατά τον Callois «Το παιχνίδι είναι μορφή καθαρή, δραστηριότητα που βρίσκει το σκοπό της στον εαυτό της... Το παιχνίδι είναι η χαρά και διασκέδαση σε σύγκριση με τη ζωή».

Ο Huizinga τοποθετείται:

Το παιχνίδι στην ουσιαστική του μορφή είναι μια ελεύθερη ενέργεια εκτελεσμένη «σαν» και αντιλαμβανόμενη σαν να βρίσκεται έξω από την καθημερινή ζωή, αλλά που μπορεί μολαταύτα να απορροφήσει εντελώς τον παίχτη χωρίς να βρίσκει σ' αυτή κανένα ενδιαφέρον ή να κερδίζει τίποτε από αυτή. Είναι εξάλλου μια ενέργεια που εκπληρώνεται σε ορισμένο χρόνο και χώρο και που ζετυλίζεται μέσα σε τάξη που υπόκειται σε κανόνες.

Συμπερασματικά μέσα από όλους τους ορισμούς σημειώνω πόσο σημαντικό είναι το παιχνίδι για το παιδί, για την προσωπική του ανέλιξη και τον καθοριστικό παράγοντα που έχει ως προς την ολοκλήρωση της προσωπικότητάς του. Μέσα από το παιχνίδι το παιδί μαθαίνει να ζει τον δικό του κόσμο, ένα κόσμο διαφορετικό από των μεγάλων.

Θεωρίες για το παιχνίδι

Στην προσπάθεια τους διάφοροι ψυχολόγοι και παιδαγωγοί να εξηγήσουν γιατί «το παιδί παίζει» διατύπωσαν διάφορες θεωρίες κάθε θεωρία αναλύει το παιχνίδι από την δικιά της σκοπιά με αποτέλεσμα κάποιες να συμφωνούν και κάποιες να συγκρούονται. Ως σημαντικότερες θεωρίες παραθέτονται οι εξής:

1. Θεωρία της πλεονάζουσας ενεργητικότητας:

Σύμφωνα με την θεωρία αυτή, της οποίας ένθερμος διασώτης υπήρξε ο Spencer, ο ζωντανός οργανισμός του παιδιού διαθέτει μεγάλα αποθέματα εσωτερικής ενέργειας, τα οποία ασκούν πίεση, όπως ο ατμός στην ατμομηχανή. Το παιχνίδι αποτελεί τη διέξοδο με την οποία εκκενώνεται η πλεονάζουσα ενεργητικότητά του. Φυσικά εναντίον της θεωρίας αυτής διατυπώθηκαν και αντιρρήσεις, όπως π.χ. ότι το παιδί κατάκοπο από τη σχολική εργασία του, αναζητεί στο παιχνίδι μια ευχάριστη αποζημίωση κ.τ.λ. (Μεγάλη Γενική Εγκυκλοπαίδεια Υδρία, Τόμος 42^{ος}, 1987 σελ. 322)

2. Η θεωρία της επιτυχίας και της εξάρσεως του εγώ.

Σύμφωνα με την θεωρία αυτή «Το παιδί παίζει για να δοκιμάσει τη χαρά της επιθυμίας, χωρίς να καταβάλει επιμονή και προσπάθεια (Janet). Η τάση προς το παιχνίδι εκπηγάζει από την ισχυρή επιθυμία του παιδιού να επιβεβαιώσει με αυτό την ατομική του ύπαρξη, να αναδείξει τις δυνατότητές του και να φθάσει στο επίπεδο των ενηλίκων. (Σταλίκας, 1975, σελ. 27).

Με τις απόψεις της θεωρίας αυτής συμφωνεί ο Chateu και ο Haigis.

3) Θεωρία του αταβισμού

Η θεωρία αυτή στηρίζεται στο βιογενετικό νόμο του Haeckel ότι δηλαδή η εξέλιξη του εμβρύου από τη στιγμή της σύλληψής του μέχρι τη γέννηση αποτελεί μια σύντομη επανάληψη της εξέλιξης του είδους. Μέσα από το νόμο αυτό προχώρησε ο Hall στη διατύπωση της άποψης ότι το παιχνίδι αποτελεί μια ανακεφαλαίωση της προηγούμενης πείρας του είδους που αποκτήθηκε κατά τη διάρκεια της εξέλιξής του. Με το παιχνίδι γίνεται, σύμφωνα με τη θεωρία αυτή, μια επαναστροφή, επανακληρονόμηση και αναδημιουργία. (Κυπριωτάκης, 1995 σελ. 109).

4) Η θεωρία της προπαρασκευαστικής εξάσκησης.

Θεμελιωτής της θεωρίας αυτής είναι ο Karl Groos, ο οποίος ασχολήθηκε συστηματικά και με τα παιχνίδια των ζώων. Πιστεύει, λοιπόν ο Groos ότι το παιδί παίζει για να ασκήσει και να αναπτύξει τις σημαντικές και πνευματικές του λειτουργίες, οι οποίες είναι απαραίτητες στη ζωή. (Μεγάλη Γενική Εγκυκλοπαίδεια Υδρία Τόμος 42^{ος}, σελ. 109).

«Ο Groos θεωρεί μάλιστα το παιχνίδι ως μια μορφή ενστικτώδους συμπεριφοράς».

5) Η θεωρία της επαφής με τον κίνδυνο.

Σύμφωνα με τον Στάλικα (1975 σελ. 28) «Αυτή η θεωρία εκπονήθηκε από το Higs. Σύμφωνα με αυτή το νόημα του παιχνιδιού στηρίζεται στο βίωμα βιολογικών- ζωικών κινδύνων. Το παιχνίδι είναι ένα παιχνίδι με τη ζωή».

6) Η θεωρία της ψυχολογίας του βάρους

«Το παιχνίδι ικανοποιεί ορισμένες υποσυνείδητες επιθυμίες του παιδιού. Τα αναπαραστατικά παιχνίδια (μιμητικά, ανδρική κέλων, ελεύθερα ιχνογραφήματα) αποβλέπουν στην εξωτερική υπό συμβολική μορφή, καταπιεσμένων επιθυμιών και ανικανοποίητων τάσεων. (Σταλίκας 1975 σελ. 28)

7) Η ψυχαναλυτική θεωρία.

«Εκφραστής της άποψης αυτής είναι ο Freud και οι οπαδοί του, οι οποίοι υποστηρίζουν ότι το παιχνίδι ικανοποιεί, ακίνδυνα ορισμένες υποσυνείδητες επιθυμίες του παιδιού. Όταν δηλαδή το κορίτσι παίζει με την κούκλα του υποδύεται το ρόλο της μητέρας του, γιατί θέλει να την υποκαταστήσει στην στοργή του πατέρα του κλπ». (Μεγάλη Γενική Εγκυκλοπαίδεια Υδρία, 1987, σελ. 232).

8) Η θεωρία της άμιλλας.

Κατά τον Γέρο (1984 σελ. 24) «Ο Mc Dougall παραδέχεται ότι το παιχνίδι έχει την πηγή του σε ένα κίνητρο ανταγωνισμού, άμιλλας. Είναι η επιθυμία να ξεπεράσει τους άλλους, να τους συναγωνιστεί».

Συμπερασματικά ο Rainwater δίνει μια ενδιαφέρουσα περίληψη των θεωριών του παιχνιδιού. Χαρακτηρίζοντας την ως σημαντική την παραθέτω:

«Το παιχνίδι, λείπει, δεν είναι μια συνηθισμένη μορφή δραστηριότητας, όπως τα σπορ, τα παιχνίδια και η γυμναστική, ούτε είναι οι συνήθειες και το πνεύμα του παρελθόντος της φυλής που διατηρείται στο παρόν (Hall), αν και πολύ συχνά ασκεί τα νευρικά κέντρα που είναι φυλετικά παλιά (Patrick).» (Γέρος 1984, σελ. 25-26)

Τα στάδια του παιδικού παιχνιδιού

Σύμφωνα με τον Παρασκευόπουλο (6^ο τόμο, σελ. 112) ο Piaget διακρίνει τρία είδη - βαθμίδες παιδικού παιχνιδιού:

α) Το παιχνίδι άσκησης. Στο είδος αυτό το παιδί επαναλαμβάνει πολλές φορές μια δραστηριότητα. Η μορφή αυτή του παιχνιδιού κυριαρχεί στα δύο πρώτα χρόνια της ζωής του.

β) Συμβολικό παιχνίδι. Στο είδος αυτό του παιχνιδιού γίνεται ελεύθερη επέκταση του χειρισμού των αντικειμένων, των συναισθημάτων και των εμπειριών κατά τρόπο συμβολικό. Πρόκειται περισσότερο για παράλληλο και συντροφικό παιχνίδι. Η μορφή αυτή του παιχνιδιού κυριαρχεί στο 3^ο - 6^ο έτος.

Γ) Κοινωνικό παιχνίδι. Είναι οργανωμένη δραστηριότητα με σαφή επιδιωκόμενο στόχο και κανόνες δράσης και συνεργασίας. Η μορφή αυτή του παιχνιδιού εμφανίζεται μετά το 7^ο έτος.

Το βρέφος αρχικά παίζει με το σώμα του και με αντικείμενα που βρίσκονται γύρω του. τα παιχνίδια του βρέφους είναι παιχνίδια χωρίς κανόνα. Το βρέφος παρατηρεί τα αντικείμενα ιδίως εκείνα που είναι χρωματισμένα και περισσότερο κόκκινα. Τα πιάνει τα φέρνει στο στόμα του, τα πετά κάτω κλπ. Τα παιχνίδια που το παιδί παίζει είναι κουδουνίστρα, ζωάκια από πλαστικό ή μαλακό ύφασμα κλπ.

Κατά το 2^ο έτος το παιδί αρχίζει να μιμείται διάφορες δραστηριότητες που παρακολουθεί. Σε αυτή την ηλικία κυριαρχεί το μοναχικό ή παράλληλο παιχνίδι. Προσπαθεί να εξερευνήσει το άμεσο περιβάλλον του, περιεργάζεται διάφορα αντικείμενα.

Ανάμεσα στα 3 με 5 χρόνια το παιδί παίρνει μια νέα στάση απέναντι στις καινούργιες εμπειρίες. Η καινούργια αυτή φάση χαρακτηρίζεται από αίσθηση του αστείου, ευχαρίστησης και διασκέδασης. Σε αυτή την ηλικία το παιδί αρχίζει να συμμετέχει στο παιχνίδι και το παιχνίδι γίνεται μέσι επικοινωνίας και επίδοσης.

Ωστόσο σύμφωνα με την Εγκυκλοπαίδεια Πάπυρος Λαρούς Μπριτάνικα (1991, σελ. 354) «Μεταξύ 2 και 6 ετών το συμβολικό παιχνίδι βρίσκεται στο αποκορύφωμα του σε συνάρτηση με την εμφάνιση της συμβολικής λειτουργίας το παιδί μιμείται τον πραγματικό κόσμο αναμιγνύοντας συνεχώς πραγματικότητα και φαντασία. Κατά αυτή την περίοδο εμφανίζονται τα πρώτα συλλογικά παιχνίδια

αρχίζοντας με την απλή συνύπαρξη ρόλων στο ίδιο παιχνίδι για να γίνουν σιγά - σιγά παιχνίδια συνεργασίας στα οποία ο ρόλος του κάθε συμμετέχοντος είναι καθορισμένος.

Παιχνίδια κανόνων αρχίζουν να παίζουν από το 4^ο έτος ως 7 ετών. Με μεγαλύτερη συχνότητα να εμφανίζονται από παιδιά ηλικίας 7 έως 11 ετών.

Από το 6^ο - 7^ο έτος της ηλικίας του το παιδί οδηγείται σε άλλες προτιμήσεις παιχνιδιών. Κυρίως στο ομαδικό παιχνίδι που μέσα από αυτό αναπτύσσεται συνεργασία, προσοχή, υπομονή, συγκρούσεις, τήρηση κανόνων. Χαρακτηριστικά σε αυτή την ηλικία είναι η ανάπτυξη της κοινωνικότητας των παιδιών αλλά και η φάση όπου αρχίζουν να διαχωρίζονται τα παιδιά και να παίζουν ξεχωριστά αγόρια με κορίτσια.

Τα παιχνίδια που προτιμούν τα αγόρια είναι περισσότερο σωματικών δραστηριοτήτων ενώ τα κορίτσια τα καταφέρνουν καλύτερα με παιχνίδια που σχετίζονται με λέξεις, με το ντύσιμο και σίγουρα μη επιθετικό κοινωνικό παιχνίδι.

Είδη - κατηγορίες παιχνιδιών

Πολλοί μελετητές προσπάθησαν να ταξινομήσουν τα παιχνίδια σε διάφορες κατηγορίες. Η ποικιλομορφία αυτή βασιζόταν στις διαφορετικές απόψεις που είχαν οι μελετητές μεταξύ τους και οι διαφορετικοί στόχοι. Έτσι τα παιχνίδια ταξινομούνται σύμφωνα με τις απόψεις των μελετητών.

«Σημαντική θεωρείται η ταξινόμηση που κάνει ο Piaget και διακρίνει τρεις μεγάλους τύπους παιχνιδιών.

1) Το παιχνίδι των ασκήσεων, χρονικά τοποθετείται στο αισθησιοκινητικό στάδιο. Το παιδί κινεί τα χέρια, τα πόδια, το κεφάλι. Ψελλίζει χωρίς καμμία ιδιαίτερη φροντίδα και χωρίς κανένα σκοπό.

2) Το συμβολικό παιχνίδι. Είναι ένα παιχνίδι ατομικό. Με αυτό το παιχνίδι υπονοεί ένα συμβολισμό, μια αναπαράσταση του απόντος αντικειμένου.

3) Τα παιχνίδια των κανόνων. Χρονολογικά τοποθετούνται στην ηλικία των 7-11 χρόνων. Είναι παιχνίδια ομαδικά. Τέτοια παιχνίδια είναι η ντάμα, σκάκι, κλπ. (Αδαμίδη, 1995, σελ. 319)

Ο Jean Chateah παρατηρεί τις πιο κάτω εξελικτικές μορφές του παιχνιδιού:

A) Τα λειτουργικά παιχνίδια. Από τον 4^ο μήνα της ζωής του το παιδί δείχνει την «ευχαρίστηση του καινούργιου». Τα λειτουργικά παιχνίδια αργότερα γίνονται πιο πολύπλοκα: παιχνίδια φωνητικά, κινήσεων κλπ. Γρήγορα το παιδί περνάει στο στάδιο των μιμητικών παιχνιδιών και ύστερα στα παιχνίδια με αυθαίρετους κανόνες.

B) Μιμητικά παιχνίδια. Τα παιχνίδια αυτά τα συναντάμε και από το δεύτερο έτος. Στην αρχή το παιδί μιμείται τον εαυτό του. Έτσι κάνει πως κοιμάται, ότι πέφτει κλπ. Μετά μιμείται άλλους.

4) Παιχνίδια με κανόνες αυθαίρετους . Πρόκειται για παιχνίδια που έχουν εφευρεθεί από κάθε παιδί ξεχωριστά και που μπορεί να είναι ποικίλα.

A) Οι πρώτες ομάδες των παιδιών του Νηπιαγωγείου. Τα παιδιά του Νηπιαγωγείου, αν δεν είναι μόνα σχηματίζουν ομάδες των δύο ατόμων.

5) Οι ομάδες στη αρχή του δημοτικού σχολείου. Στην ηλικία αυτή έχουμε ομάδες που αποτελούνται από πολλά παιδιά της αυτής συνήθως ηλικίας, και του αυτού φύλου. Γύρω δε στα 9 χρόνια έχουμε μια ομάδα, κοινωνία πραγματική. Ωστόσο στα παιχνίδια αυτά δεν υπάρχει η αληθινή συνεργατικότητα

6) Οι ομάδες στο τέλος της παιδικής ηλικίας. Στην περίοδο αυτή το παιδί μαθαίνει να αυτοελέγχεται, να υποτάσσεται στην ομάδα και να σέβεται τους κανόνες του παιχνιδιού

7) Το παιχνίδι ως εκδήλωση βουλητική. Αυτό το συναντάμε στα ασκητικά παιχνίδια όπως π.χ. τα παιδιά ισορροπούν σε ένα πόδι. Παιχνίδια που αποκαλούμε συνήθως βουλητικά είναι: να μην γελάμε, να μην κινούμαστε κλπ. (Αδαμίδη, 1995, σελ. 319-320).

Ο Γέρος (1984, σελ. 27-28) μας παραθέτει με βάση τη θεωρία του Hall την ταξινόμηση των παρακάτω παιχνιδιών.

1) Κινητικά παιχνίδια - Μιμητικά (0-7 ετών)

Η ομάδα αυτών των παιχνιδιών ανήκει στην ζωωδική περίοδο.

2) Ανταγωνιστικά παιχνίδια (7-9 ετών)

Ανήκουν στην περίοδο του αγριάνθρωπου

3) Απλά ανταγωνιστικά παιχνίδια που θέλουν κάποια επιδεξιότητα (9-12 ετών)

Ανήκουν στην νομαδική περίοδο

4) Δημιουργικά παιχνίδια

Αυτά ανήκουν στην ποιμενική περίοδο

5) Ομαδικά παιχνίδια. Και τέλος αυτά ανήκουν στη φυλετική περίοδο

Η Parten μελέτησε παιδιά νηπιαγωγείου κάτω από συνθήκες ελεύθερου παιχνιδιού, ηλικίας 2-5 ετών με σκοπό να επισημάνει τα είδη των κοινωνικών σχέσεων, τα οποία αντιπροσωπεύουν οι δραστηριότητες των παιδιών. Κατέταξε τα παιχνίδια των παιδιών αυτής της ηλικίας στις ακόλουθες έξι κατηγορίες

1) Αδέσμευτες - ελεύθερες δραστηριότητες. Το παιδί μετακινείται εύκολα από μια δραστηριότητα σε άλλη χωρίς εμφανή σκοπό

2) Συμπεριφορά θεατή. Το παιδί παρατηρεί με επιμέλεια τους άλλους που παίζουν και μπορεί να μιλήσει σε αυτούς, αλλά δεν παίρνει μέρος στο παιχνίδι

3) Κατά μόνος ανεξάρτητο παιχνίδι. Το παιδί παίζει μόνο του με παιχνίδια διαφορετικά από εκείνα που χρησιμοποιούνται από παρακείμενα παιδιά και δεν δίνει προσοχή στις δραστηριότητες τους.

4) Παράλληλο παιχνίδι: Το παιδί παίζει μόνο του αλλά κοντά στα άλλα παιδιά, τα οποία χρησιμοποιούν τα ίδια παιχνίδια και παίζουν κατά τον ίδιο ουσιαστικά τρόπο.

5) Εταιρικό παιχνίδι: το παιδί παίζει με άλλα παιδιά, φλυαρεί σχετικά με την κοινή τους δραστηριότητα και δανείζει και δανείζεται παιχνίδια με το κάθε παιδί της ομάδας που επιδίδεται σε παρόμοιες δραστηριότητες.

6) Συνεργατικό παιχνίδι. Μια ομάδα παιδιών οργανώνεται για να επιζητήσει την επίτευξη ενός συγκεκριμένου σκοπού.

Η Parten υποστηρίζει ότι οι έξι τύποι παιχνιδιών είναι μια διαδοχή σταδίων και τα παιδιά προχωρούν από το ένα στάδιο στο άλλο με την πρόοδο της ηλικίας και της ωρίμανσης. (Παιδαγωγική Ψυχολογική Εγκυκλοπαίδεια Λεξικό, 1991, σελ. 3571).

Την δική του ταξινόμηση κάνει και ο Caillois που την χωρίζει σε τέσσερις μεγάλες κατηγορίες.

Σύμφωνα με τον Γερμανό (1998, σελ. 63) ο Caillois κατατάσσει κάθε μία από τις μεγάλες του κατηγορίες γύρω από μια από τις ακόλουθες κεντρικές έννοιες:

- του συναγωνισμού ή της πρόκλησης
- της τύχης
- της μίμησης
- του ιλίγγου

Ο Κυπριωτάκης (1995, σελ. 110-111) παραθέτει τις απόψεις της Bunler και Sutton - Smith.

Κατά την Buhler το παιχνίδι διακρίνονται σε:

- λειτουργικό παιχνίδι
- παιχνίδι φαντασίας και ρόλων
- παιχνίδια προσλήψεως και
- παιχνίδια κανόνων

Οι Sutton - Smith σύμφωνα με την έρευνα τους εντοπίζουν σε όλους τους πολιτισμούς στοιχεία και κατευθύνσεις των παρακάτω μορφών παιχνιδιού

- παιχνίδια πληροφόρηση
- παιχνίδια και σχηματισμού
- παιχνίδια άσκησης και απόκτησης δεξιοτήτων
- παιχνίδια μίμησης και ρόλων

Πιστεύουν οι Sutton - Smith ότι οι προτιμήσεις για ορισμένα παιχνίδια σχετίζονται προφανώς με τα βασικά στοιχεία της πολιτιστικής και κοινωνικής ζωής.

Η Υδρία (1987, σελ. 322) υποστηρίζει πως ως προς τη φύση και το περιεχόμενο του παιχνιδιού στην πορεία της παιδικής εξέλιξης διακρίνουμε τα πιο κάτω είδη:

- a) Το παιχνίδι του ενστίκτου

β) Το παιχνίδι των αγοριών και κοριτσιών

γ) Τα φυσικά παιχνίδια

1) παιχνίδια δύναμης

2) παιχνίδια σκληραγωγίας

3) παιχνίδια ταχύτητας

4) παιχνίδια ευκινησίας

5) παιχνίδια ισορροπίας

6) παιχνίδια δεξιοτεχνίας

δ) παιχνίδια πανουργίας

ε) πνευματικά παιχνίδια

στ) μερικά άλλα παιχνίδια. Ακόμη μπορούμε να μνημονεύσουμε τα συναισθηματικά και τα σκηνικά παιχνίδια. Στην πρώτη κατηγορία ανήκουν τα παιχνίδια του φόβου και τα πειράγματα. Στη δεύτερη κατηγορία συγκαταλέγονται τα παιχνίδια με τα οποία επιδιώκεται ένα θεατρικό αποτέλεσμα.

Είναι αναμφισβήτητο πως το παιδί μέσα από το παιχνίδι επικοινωνεί τόσο με τον ίδιο του τον εαυτό όσο και με τους άλλους. Μέσα από το παιχνίδι του δίνεται η ευκαιρία για κοινωνικοποίηση και ομαλή ένταξή του στο κοινωνικό σύνολο.

Η πολύπλευρη σημασία του παιχνιδιού

Το παιχνίδι συνδέεται αποκλειστικά με το παιδί. Είναι απαραίτητο για κάθε παιδί γιατί μέσα από αυτό βλέπει τον εαυτό του. Το παιδί δραστηριοποιείται, κινείται, χαίρεται, νοιώθει ευχαρίστηση παίζοντας.

Από τη γέννηση του χρησιμοποιεί όλο του το σώμα , πνεύμα παίζοντας κάθε στιγμή. Από τη στιγμή που το παιδί γεννιέται το παιχνίδι έχει μεγάλη σημασία γι αυτό, τόσο στη σωματική όσο και στην ψυχοκοινωνική του ανάπτυξη. Είναι κάτι σαν έμφυτο. Άλλωστε αυτό μας το επιβεβαιώνει και η Κωστοπούλου (1957, σελ. 113) λέγοντας πως : «Στην αρχή το παιχνίδι του παιδιού, έχει αξία λειτουργίας, συνδέεται με την ανακάλυψη του σώματος του, με τις πρώτες του αισθητικοκινητικές εμπειρίες.

Το παιχνίδι είναι πραγματικά η βασική αρχή τόσο για την σωματική εξέλιξη του όσο και για την ψυχοπνευματική του εξέλιξη. Είναι το μέσο για την ολοκλήρωση της προσωπικότητας του παιδιού. Είναι το μέσο εκφράσεως, ρυθμιστής συναισθηματικότητας και καλλιέργειας της κοινωνικότητας.

Αρχίζοντας με την παιδαγωγική σημασία του παιχνιδιού μνημονεύω την άποψη του Πλάτωνα που έλεγε «μη τοίνιν βία τους παίδας εις της μαθημάτων αλλά παίζοντας τρέφε» δηλαδή να μην χρησιμοποιείς εξαναγκασμό στα παιδιά όταν διδάσκεις, αλλά να τα μορφώνεις παίζοντας. Σίγουρα μέσα από το παιχνίδι το μάθημα γίνεται βίωση. Γιατί μέσα από αυτό το παιδί μπορεί να το κατανοήσει καλύτερα.

Σύμφωνα με τον Πανταζή (1997, σελ. 19) Η Twellmann τονίζει ιδιαίτερα τις στενές σχέσεις που υπάρχουν ανάμεσα στο παιχνίδι, ως μορφή ζωής ή μορφή τύχης και στις διαδικασίες της διδασκαλίας και της μάθησης. Αποδίδει τη σχέση ανάμεσα στη διαδικασία του παιχνιδιού και τη μάθηση με ένα τριπλό τρόπο:

A) Πρέπει κανείς να μάθει κάτι, για να μπορεί να παίζει

B) Το παιχνίδι βοηθάει ώστε να κατανοηθεί σαφέστερα και να διασφαλιστεί αυτό που έχει μάθει κάποιος

Γ) Η διαδικασία μάθησης τελειώνει με μια φάση στην οποία ό,τι έχει μάθει κανείς διασφαλίζεται κατά τέτοιο τρόπο, ώστε αυτό να είναι κάθε φορά στη διάθεσή του με τη μορφή παιχνιδιού.

Το ότι επιτυγχάνεται μάθηση μέσω του παιχνιδιού είναι γεγονός, γιατί για να παίζεις ένα παιχνίδι πρέπει να κατέχεις τους κανόνες, να γνωρίζεις τη λειτουργία του υλικού. Ακόμα και η πρώτη επαφή με ένα συγκεκριμένο αντικείμενο υλικό σκοπό έχει την μάθηση. Γιατί το παιδί μαθαίνει τις προϋποθέσεις που είναι απαραίτητες για το παιχνίδι. Εκτός από την καθαρή έννοια που έχει το παιχνίδι ως μάθηση, παίζοντας το παιδί ανακαλύπτει τον εαυτό του, ανακαλύπτει την αποδοχή, την απόρριψη, την αναγνώριση από τα υπόλοιπα παιδιά, την αγάπη, την καταξίωση, την απελευθέρωση, νοιώθει σιγουριά, ασφάλεια και αυτό είναι ένα είδος μάθησης.

Σύμφωνα με τον Πανταζή (1997, σελ. 19) «Το παιδί όταν ασχολείται με τα παιχνίδια ταυτίζεται ψυχικά και φυσικά με τη διαδικασία της εργασιακής και δημιουργικής ασχολίας στην απόκτηση γνώσεων,

επιτηδειοτήτων και συμπεριφορών, οι οποίες είναι σημαντικές για την εκπαίδευση του ανθρώπου.

Κατά την Τσιαντζή (1996, σελ. 88) «Το παιχνίδι είναι ένα από τα πιο βασικά μέσα για τη διαπαιδαγώγηση των παιδιών. Στην προσχολική παιδαγωγική αυτό εξετάζεται από διαφορετικές πλευρές

- πρώτο: το παιχνίδι είναι ένα μέσο της παιδαγωγικής και εκπαιδευτικής δουλειάς. Με αυτό λύνονται τα προβλήματα της ηθικής, αισθητικής, διανοητικής και της φυσικής αγωγής των παιδιών από διαφορετικές ομάδες προσχολικής ηλικίας. Έτσι διαπλάθεται η παιδική προσωπικότητα στο σύνολό της.

- δεύτερο: το παιχνίδι εξετάζεται στην μορφή για την οργάνωση της ζωής του παιδιού, μια που είναι η πιο βασική δραστηριότητα στην προσχολική ηλικία.

Σημαντική πάλι είναι η αξία του παιχνιδιού για τη σωματική, ψυχολογική και συναισθηματική ανάπτυξη του παιδιού, την κοινωνικοποίηση του και σίγουρα την ολοκλήρωση της προσωπικότητας του.

Το παιχνίδι είναι αυτό που βοηθάει αρχικά στην σωστή σωματική ανάπτυξη του παιδιού . Επιδρά στην ανάπτυξη του μυϊκού, οστικού, αναπνευστικού και κυκλοφοριακού συστήματος. Η κυκλοφορία του αίματος γίνεται ταχύτερη και ενδυναμώνεται το νευρικό σύστημα του παιδιού.

Ωστόσο βοηθάει και πολλές πνευματικές λειτουργίες ως προς την εξέλιξή τους.

Σύμφωνα με το Σταλίκι (Εκλογή, 1975, σελ. 26) υποβοηθεί:

Α) την σταδιακή εξέλιξη του σκέπτεσθαι με όλες τις συναφείς λειτουργίες του όπως: φαντασία, μνήμη, μάθηση και τις φυσικές λειτουργίες αναπνοή, βάδιση, κινητικότητα, αισθήσεις

Β) τη λειτουργία της μαθήσεως με την οποία επιτυγχάνεται η τροποποίηση της συμπεριφοράς προς τις εκάστοτε διάφορες καταστάσεις του περιβάλλοντος.

Σημαντικό ρόλο για την συναισθηματική και ψυχολογική ανάπτυξη του παιδιού παίζει το ομαδικό παιχνίδι. Μέσα από αυτό το παιδί έχει την ευκαιρία να συνεργαστεί με άλλα παιδιά να εκφράσει τα δικά του συναισθήματα, να συγκρουστεί να διαφωνήσει μαζί τους, να επικοινωνήσει μαζί τους, να παίζει με κανόνες, να υποχωρήσει. Έτσι αρχίζει να εμπλέκεται και με άλλα παιδιά από όρια και κανόνες και αρχίζει σιγά - σιγά να κοινωνικοποιείται.

Ο Heistermanh σύμφωνα με τον Πανταζή (1997, σελ.39) αποδίδει «τη σημασία του παιχνιδιού ως βασικού σημείου επικοινωνίας και δημιουργίας σχέσεων».

Δεν παύει το παιχνίδι να είναι αυθόρμητο αλλά ταυτόχρονα με ένα σκοπό. Το παιδί πολλές φορές αισθάνεται αγχωμένο, καταπιεσμένο έτσι που να βγάζει αυτά που αισθάνεται μέσω του παιχνιδιού. Μπορεί να ζήσει γεγονότα μέσα από το παιχνίδι που επηρεάζουν την προσωπική

του ζωή. Το παιχνίδι είναι αυτό που ερεθίζει, χαλαρώνει το παιδί και αισθάνεται μια ηδονή και ευχαρίστηση. Ωστόσο ξεκουράζει, ανακουφίζει, προετοιμάζει και βοηθάει το παιδί να ολοκληρωθεί ως αυτόνομη προσωπικότητα αφού δέτει σε κίνηση όλες τις λειτουργίες του σωματικές και ψυχοπνευματικές. Για το παιδί το παιχνίδι είναι ένα μέσο επικοινωνίας, ένα μέσο που μπορεί να το κάνει να αισθάνεται ευεξία και συναισθηματική ισορροπία χωρίς λόγια. Δεν εκφράζεται με λόγια αλλά μέσα από την ψυχή του εκφράζεται και υλοποιεί όλο το συναισθηματικό του κόσμο.

Ο ψυχολόγος Σ. Σταλίκας (Εκλογή, 1975, σελ.) μας λέει ότι με το παιχνίδι:

A) προκαλείται η συναισθηματική ανάπτυξη γιατί το παιδί ζει την ικανοποίηση.

B) Εκτονώνονται τα βίαια συναισθήματα όπως οργή, ζηλοτυπία, μνησικακία

Γ) Επιτυγχάνεται ψυχική κάθαρση. Το παιδί ανακουφίζεται από τη λύπη, τη στενοχώρια, τη δυσαρέσκεια και από συναισθηματικές διακυμάνσεις και κατ' αυτόν τον τρόπο αποκαθιστάται η συναισθηματική του ισορροπία.

Δ) Επιτυγχάνεται η κοινωνική ένταξη. Το παιδί αναγνωρίζει τα δικαιώματά του, συμμετέχει στη χαρά, στη λύπη των άλλων, αναπτύσσει τη συνεργασία, την αμοιβαία εκτίμηση, αλληλοσεβασμό κλπ.

Τέλος κατά τον Piaget αναφέρει η Παιδαγωγική ψυχολογική Εγκυκλοπαίδεια (1991, σελ. 3574) ότι «Με το παιχνίδι επιτυγχάνεται ο μετασχηματισμός του κόσμου της πραγματικότητας του παιδικού εγώ και των επιθυμιών του».

ΚΕΦΑΛΑΙΟ IV

Εισαγωγή

Πέρα από τον μυχαγωγικό χαρακτήρα το παιχνίδι κατέχει και θεραπευτικές ιδιότητες. Αυτές τις θεραπευτικές ιδιότητες τις βλέπουμε να πραγματοποιούνται μέσα από την παιγνιοθεραπεία. Μέσα από το παιχνίδι το παιδί μπορεί να ξαναβρεί τον χαμένο εαυτό του, να εξωτερικεύει τα εσωτερικά του συναισθήματα, τις συγκρούσεις, τους φόβους και τις ανησυχίες του. Η παιγνιοθεραπεία είναι η θεραπεία μέσω του παιχνιδιού κυρίως για τα παιδιά προσχολικής ηλικίας. Γεγονός αποτελεί η θεραπεία παιδιών μέσα από το παιχνίδι.

Πιστεύοντας στην σημαντικότητα του ως θεραπευτικό μέσο σε αυτή την ενότητα προσπαδώ να δώσω όσο μπορώ την έννοια παιγνιοθεραπεία. Θεραπευτές που ασχολήθηκαν με αυτήν, το ρόλο του θεραπευτή και θεραπευόμενου καθώς και τη θεραπευτική σχέση που πρέπει να υπάρχει έτσι ώστε το παιδί να βοηθηθεί.

Ορισμοί παιγνιοθεραπείας

Το παιχνίδι πέρα από την απλή σημασία που έχει και θεραπευτικές ιδιότητες. Γι αυτό υπάρχει κάποιος εξειδικευμένος κλάδος που είναι η παιγνιοθεραπεία .

Ο Read σύμφωνα με τον Κυπριωτάκη (1995, σελ. 108) επισημαίνει πως «το παιχνίδι κατέχει θεραπευτικές ιδιότητες και είναι το σπουδαιότερο μέσο, ιδιαίτερα κατά την προσχολική ηλικία για να

λύνουν τα παιδιά τα συναισθηματικά τους προβλήματα, που συνδέονται με το στάδιο εξέλιξής τους».

Ο όρος παιγνιοθεραπεία είναι ψυχιατρικός και σημαίνει ότι ο ψυχίατρος ή ο ψυχοθεραπευτής παρακολουθεί το παιδί παίζοντας ενώ εκτιμά και ερμηνεύει τις υποσυνείδητες συμβολικές ενέργειές του. (Καλλιόπη Παπαϊωάννου , Εκλογή, 1976, σελ. 61).

Παρόμοια ερμηνεία μας δίνει και η Εγκυκλοπαίδεια Πάπυρος Λαρούς Μπριτάνικα 1978, τόμος 47^{ος}) πως η παιγνιοθεραπεία «είναι η ψυχολογική θεραπεία μέσω του παιχνιδιού, πρόκειται για ψυχοθεραπευτική μέθοδο που στηρίζεται στην αρχή ότι το παιχνίδι αποτελεί μέσο εκτόνωσης των ψυχικών συγκρούσεων αλλά και τρόπο ακίνδυνης ικανοποίησης υποσυνείδητων επιθυμιών».

Με την παιγνιοθεραπεία ασχολήθηκε και η Virginia Axline. Μέσα από τη δική της εμπειρία δίνει τον δικό της ορισμό.

«Η παιγνιοθεραπεία βασίζεται στο γεγονός ότι το παιχνίδι για το παιδί είναι το φυσικό μέσο αυτοέκφρασης. Δίνεται μια ευκαιρία στα παιδιά να εκφράσουν μέσω του παιχνιδιού τα αισθήματά τους και τα προβλήματα τους. (Axline 1969, σελ. 9).

Μια άλλη ερμηνεία της παιγνιοθεραπείας είναι αυτή που δίνει η Παιδαγωγική Ψυχολογική Εγκυκλοπαίδεια Λεξικό, 1991, τόμος 6^{ος} σελ. 3583).

«Πρόκειται για μια ψυχοθεραπευτική διαδικασία η οποία απευθύνεται σε παιδιά και στην οποία το παιχνίδι παίζει κεντρικό ρόλο. Η χρήση

του παιχνιδιού βασίζεται στην υπόθεση ότι το παιδί μέσα από το παιχνίδι εκφράζει συναισθήματα και προβληματισμούς σε μεγαλύτερη ευκολία σε σύγκριση με το λεκτικό τρόπο επικοινωνίας».

Θεραπευτές που ασχολήθηκαν με την παιγνιοθεραπεία

Στα πλαίσια της επικοινωνίας με τα παιδιά η Melanie Klein ήταν η εφευρέτρια της παιγνιοθεραπείας όπου έκανε την δαυμάσια συνεισφορά της στο χώρο.

Σύμφωνα με τον David Cohen (Νέα Υόρκη, 1993, σελ. 153) η Melanie Klein άρχισε να δουλεύει στην Ουγγαρία και μετακόμισε στο Λονδίνο το 1926. Είναι αυτή που ανακάλυψε την παιγνιοθεραπεία .

Η Klein σύμφωνα με τον Cohen αρχίζει να διακρίνει συναισθηματικά τα καλά αντικείμενα από τα κακά. Το παιχνίδι θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί ουσιαστικά από τις πρώτες εβδομάδες της γέννησης του παιδιού σαν ένα μέσο κατανόησης του παιδικού τραύματος και ίσως επιλύοντάς το».

Επιπλέον μας ενημερώνει ο Cohen (Νέα Υόρκη, 1993, σελ. 151) πως η Klein (1955) πλησιάζοντας το παιχνίδι του παιδιού μοιάζει κατά κάποιο τρόπο πολύ με την ερμηνεία που δίνει ο Freud όσον αφορά τα όνειρα μπαίνοντας έτσι στο υποσυνείδητο του παιδιού. Επίσης το 1923 σταμάτησε να βλέπει παιδιά στο σπίτι τους πιστεύοντας πως αυτό δεν ήταν καλό παρά μάλλον προβληματικό. Έτσι τα έβλεπε στην κλινική, στο παιγνιοδωμάτιο τους».

Η Melanie Klein πίστευε πως στα παιδιά ηλικίας δυο ή τριών χρόνων η ψυχολογική θεραπεία είναι πιο εύκολο να πραγματοποιηθεί. Σε αυτή την ηλικία τα παιδιά δεν έχουν ευχέρεια λόγου αλλά μπορούν να παίξουν. Μια από τις θεμελιώδεις αρχές της Klein είναι ότι όλα τα παιχνίδια έχουν συμβολική σημασία.

Κατά την Klein σύμφωνα με την Wolff (1981, σελ. 209). «Το παιχνίδι είναι ισοδύναμο με την επικοινωνία και έτσι συμπεριφέρεται στα παιδιά με τον ίδιο τρόπο. Όλα όσα το παιδί λείπει ή κάνει χρησιμοποιούνται ως υλικό για την ανάλυση».

Για την Melanie Klein μας πληροφορεί σχετικά και η Susan M. Khell (Νέα Υόρκη, 1993, σελ. 9).

«Το παιχνίδι για την Klein ήταν μια ευθύς αναπλήρωση από την προφορικότητα ή την ισοδυναμία των ενηλίκων σε μια ελεύθερη συμμαχία. Χρησιμοποίησε το παιχνίδι ως μέσο για επικοινωνία, του τρόπου με τον οποίο το παιδί κάνει τις σκέψεις του πράξη».

Ο Sigmund Freud ήταν ο πρώτος που αναγνώρισε τις θεραπευτικές ιδιότητες του παιχνιδιού. Πολλές από τις σκέψεις του για το παιχνίδι πήγαιναν από το γεγονός ότι δούλευε με ενήλικες.

Έτσι σύμφωνα με την Susan M. Khell (Νέα Υόρκη, 1993, σελ. 8), «ανοικοδομούσε ψυχολογική ανάπτυξη από την νηπιακή μέχρι την παιδική ηλικία».

Στα συγγράμματα του ο Freud βλέπει το παιχνίδι ως το «αντικαθρέπτισμα των ασυνείδητων ανησυχιών καθώς και των

συγκρούσεων. Τα παιδιά επαναλαμβάνουν στο παιχνίδι τους οτιδήποτε τους έχει κάνει μεγάλη εντύπωση μέσα από την πραγματική ζωή και έτσι μέσα από τη δύναμη των εντυπώσεων τους μαθαίνουν να μιλούν και να γίνονται έτσι βαθύς γνώστες των καταστάσεων» Susan M. Khell (Νέα Υόρκη, 1993, σελ. 8-9).

Ο Freud ήταν αυτός που πρώτος θεράπευσε τον μικρό Χάνς που είχε φοβία με τα άλογα.

Προχωρώντας σε ένα άλλο μεγάλο θεραπευτή τον Erik Erikson βλέπουμε πόσο δέλησε προωθήσει την ιδέα του παιχνιδιού στην παιδική ηλικία.

Ανέπτυξε τις ιδέες του στο παιχνίδι με τα αντίστοιχα βιβλία του «Παιχνίδι και Ανάπτυξη» (1972), «Τα παιχνίδια και οι Λόγοι που χρησιμοποιούνται» (1977), και «η Παιδική Ηλικία και η Κοινωνία» (1981). Ο Erikson χρησιμοποίησε μια αρκετά συντηρητική ιδέα για την ανάλυση του παιχνιδιού στην παιδική ηλικία. Σπατάλησε αρκετό καιρό αναπτύσσοντας τις ιδέες πως τα αγόρια και τα κορίτσια χρησιμοποίησαν τα τούβλα για να κτίζουν, διαφορετικά κάθε φορά. (David Cohen, Νέα Υόρκη, 1993, σελ. 162).

Το παιχνίδι για τον Erikson προσφέρει τον ρόλο του όπως τα όνειρα κάνουν στους ενήλικες και αυτό είναι όπως ο «δρόμος ο ασυνείδητος». Επίσης βλέπει ο Erikson το παιχνίδι όπως ένα καθήκον του εγώ που ξαναπαρουσιάζει τις προσπάθειες των παιδιών να χειριστούν τις τραυματικές τους εμπειρίες.

Ο Erikson (1950) σύμφωνα με την Susan M. Khell (Νέα Υόρκη, 1993, σελ. 9-11) «λέει ότι το παιχνίδι των παιδιών είναι η παιδική μορφή της ανθρώπινης ικανότητας να χειριστεί την εμπειρία δημιουργώντας πρότυπα καταστάσεων και να κυριαρχούν πραγματικά με πειράματα και σχεδιασμό».

Τέλος ο Erikson αναφέρει πως ενθαρρύνοντας το παιδί να παίζει το βοηθάς να ολοκληρώσει τις κοινωνικές και συναισθηματικές του ικανότητες.

Την παιγνιοθεραπεία χρησιμοποίησε και η Hug- Hellmutn που για αυτήν ήταν πολύ σημαντική για την ανάλυση του παιδιού.

Σύμφωνα με την Susan M. Khell (Νέα Υόρκη, 1993, σελ. 9) η Hug- Hellmutn έβλεπε παιδιά άνω των έξι ετών στα σπίτια τους και χρησιμοποιούσε τη ζωγραφική αλλά και το παιχνίδι. Συχνά χρησιμοποιούσε παιχνίδια που ανήκαν στα παιδιά.

Γενικά παρά την καλή της δουλειά δεν έγινε ιδιαίτερα γνωστή.

Η Anna Freud χρησιμοποίησε το παιχνίδι για να κρατήσει το παιδί σε ενδιαφέρον κατά την διάρκεια της θεραπείας. Πίστευε πως το παιχνίδι είναι ουσιώδη στην ανάπτυξη μιας θεραπευτικής συμμαχίας. Μετά από τη δημιουργία μιας καλής σχέσης με το παιδί η θεραπεύτρια θα μπορούσε να οδηγήσει το παιδί από το παιχνίδι στο να μιλήσει και να εκφραστεί. Γι' αυτήν η δημιουργία μιας σχέσης μεταξύ του παιδιού και του θεραπευτή ήταν ότι πιο σημαντικό. Αυτό μας το επιβεβαιώνει και η παιδαγωγική Ψυχολογική Εγκυκλοπαίδεια Λεξικό (1991, σελ. 3583) λέγοντας πως «η Anna Freud χρησιμοποιεί το παιχνίδι ως μέσο

για την δημιουργία συναισθηματικού δεσίματος, παίζει με τα παιδιά στην προσπάθειά της να τα πείσει ότι ο θεραπευτής είναι σύμμαχος καθώς μοιράζεται μαζί τους δραστηριότητες αλλά και συγχρόνως ότι είναι πρόσωπο ενδιαφέρον, καθώς τους δείχνει νέους τρόπους παιχνιδιού.»

Μια άλλη σπουδαία αναλύτρια με δικιά της σχολή παιχνιδιού είναι η Isaacs εστιάζει πολύ τον τρόπο που τα παιδιά χρησιμοποιούν το παιχνίδι να εκφράσουν τις συγκρούσεις τους και τους φόβους τους αλλά και επίσης τι έμαθαν μέσα από το παιχνίδι.

Κατά τον David Cohen (Νέα Υόρκη, 1993, σελ.) «Η Susan Isaacs αναγνωρίζει την επιρροή του John Dewey του αμερικάνου φιλοσόφου και εκπαιδευτή που πιστεύει ότι τα παιδιά μαθαίνουν κάνοντας».

Αξιόλογη και ιδιαίτερα πρόσφατη σε πολλούς είναι η θεραπεύτρια Virginia Axline . Είναι αυτή που έγραψε το βιβλίο «Παιγνιοθεραπεία» αλλά και αυτή που θεράπευσε τον μικρό πεντάχρονο Ντιπς. Ένα παιδί παρολίγο αυτιστικό, άκαμπτο και φοβισμένο το οποίο θεραπεύτηκε από την Axline. Πάνω σε αυτήν την θεραπεία γράφτηκε και το σχετικό της βιβλίο «Ένα παιδί αναζητάει τον εαυτό του, Ντιπς».

Η τεχνική της στηρίζεται στην πελατοκεντρική προσέγγιση του C. Rogers και αποτελεί την πιο διαδεδομένη μορφή παιγνιοθεραπείας. (Παιδαγωγική Ψυχολογική Εγκυκλοπαίδεια Λεξικό, 1991, Τόμος 6^{ος}, σελ. 3584).

Θεωρίες Παιγνιοθεραπείας

A. Οικοδομική Θεραπεία

Σύμφωνα με τη Susan Khell (1993, σελ 10) «Κατά τη διάρκεια 1930-1940 ένα σχολείο οικοδομικής θεραπείας αναπτύχθηκε του οποίου οι μεσολαβές ήταν βασισμένες κατά μεγάλο μέρος στην Ψυχαναλυτική Θεωρία. Αργότερα η εστία επεκτάθηκε για να συμπεριλάβει στόχους - άμεσες μεσολαβήσεις. Οι θεραπευτές αν και ακόμα πιστεύουν στην καθαρτική σημασία του παιχνιδιού, ο θεραπευτής προμηθεύει το παιδί με υλικά το οποίο αισθάνθηκε ότι θα είναι βοηθητικό στην επεξεργασία με τις συγκρούσεις του παιδιού.

Μερικοί θεραπευτές που ασχολήθηκαν είναι ο Nickerson, ο Levy, ο Hambridge, ο Woltman και ο Gardner's.

B. Θεραπεία Σχέσης

Το 1930 ο αριθμός των παιγνιοθεραπευτών αυξήθηκε σημαντικά στην σχέση θεραπείας. Αυτές οι μεσολαβήσεις βασίστηκαν στη δουλειά του Otto Rank (1936), τονίζοντας την σημαντικότητα του τραύματος της γέννησης, κατά την ανάπτυξη του ατόμου. Ο Rank αναφέρει ότι το άγχος της γέννησης άφησε το άτομο να προσκολληθεί στο παρελθόν και να φοβηθεί την εξατομίκευση. Ο Rank εμβαδύνει δίνοντας έμφαση στην σημαντικότητα της μεταφοράς και της κατανόησης γεγονότων του παρελθόντος. Έστω και αν η εστία των θεραπειών αυτών ήταν στην ζωή των πελατών τους και στη σχέση μεταξύ θεραπευτή και πελάτη. Πολλοί είναι οι θεραπευτές της σχολής αυτής. Πιστεύουν ότι η

ικανότητα του παιδιού να δημιουργήσει κοινωνικές σχέσεις έχει επηρεαστεί από το τραύμα της γέννησης του. Αυτοί οι θεωρητικοί όλοι πιστεύουν και αναφέρουν ότι μερικά παιδιά είχαν δυσκολίες στην ανάπτυξη υγιών σχέσεων με τους πρώτους ανθρώπους που τους φρόντιζαν. Η θεραπευτική σχέση παρέχεται σ' αυτά τα παιδιά με την ευκαιρία να αναπτύξουν μια σημαντική σχέση σε ένα ασφαλές περιβάλλον. Παρά τις διαφορές που έχουν μεταξύ τους οι θεωρητικοί αυτής της μορφής παιγνιοθεραπείας. Πιστεύουν ότι η σημαντικότητα της δετικής θεραπευτικής σχέσης θα βοηθήσει τα παιδιά να ξεπεράσουν το προηγούμενο τους τραύμα. (Susan Khell, 1993, σελ. 12).

Γ. Μη κατευθυνόμενη θεραπεία

Ο πυρήνας αυτής της θεραπείας ήταν η ιδέα ότι οι άνθρωποι είναι βασικά τα κίνητρα για να γάζουν τα μεγαλύτερα τους λάθη. Η μη κατευθυνόμενη ή πελατοκεντρική σχολή έχει πραγματικά αναπτυχθεί για δουλειά με ενήλικες από τον Carl Rogers (1951). Στην πελατοκεντρική θεωρία η προσωπική αλλαγή αρχίζει μέσα από το ίδιο το άτομο και έτσι η ώθηση για αλλαγή έρχεται από τον πελάτη και όχι τον θεραπευτή. Ο θεραπευτής απλώς δημιουργεί τις θεραπευτικές συνθήκες που είναι χρήσιμες για αλλαγή. Η παιγνιοθεραπεία ως κατεύθυνση βασισμένη στις θεωρίες του Rogers έχει βελτιωθεί μέσα από την Axline (1947). Η μη κατευθυνόμενη θεραπεία δέχεται το παιδί ως ικανό για να αυτοκαθοριστή. Στη μη κατευθυνόμενη θεραπεία το παιδί χρησιμοποιεί το παιχνίδι σαν ένα φυσικό τρόπο έκφρασης του εαυτού και να εξωτερικεύσει τα συναισθήματά του.

(Susan Khell, 1993, σελ. 13).

Την δικιά της άποψη για την μη κατευθυνόμενη θεραπεία μας δίνει και η Axline (1967, σελ. 15).

«Η μη κατευθυνόμενη θεραπεία είναι πραγματικά μια διαδικασία στην οποία το άτομο έχει να κάνει με τον εαυτό του αλλά όχι μόνο να λύνει τα προβλήματά του ικανοποιητικά αλλά ωστόσο να μεγαλώσει την προώθηση η οποία ωριμάζει την συμπεριφορά περισσότερο ικανοποιητικά από ότι η μη ώριμη συμπεριφορά.

Αυτό το είδος θεραπείας αρχίζει από εκεί που βρίσκεται το άτομο και σύμφωνα με την διαδικασία που βρίσκεται στο παρόν στάδιο, στην παρούσα διαμόρφωση επιτρέπει στο άτομο την αλλαγή από λεπτό σε λεπτό μέσα από την θεραπευτική επαφή. Εάν αυτό συνέβαινε γρήγορα τότε δεν θα πετύχαινε καμία θεραπεία. Έτσι λοιπόν για μια αργή θεραπεία χρειάζονται και είναι προαπαιτούμενα η εμπειρία, η εκπαίδευση, οι σκέψεις και τα συναισθήματα που βγαίνουν μέσα από το άτομο».

Δ. Οριοθετημένη θεραπεία

Η σημαντικότητα της οριοθέτησης ως μηχανισμός για αλλαγή στην θεραπεία υπογραμμίζεται από τον Bixler (1949) Είναι συνηθισμένο να έχεις παιδιά στην θεραπεία που να μην μπορούν να αποδεχτούν τα όρια όσον αφορά τη συμπεριφορά τους ή το γεγονός να είναι συχνά κλονισμένα. Ο Bixler ήταν ο πρώτος που εμβάδυνε για το τι μπορεί να κάνει ο θεραπευτής όταν τα παιδιά δεν αποδέχονται τα όρια.

Επισημαίνει ότι είναι σημαντικά τα όρια αν και έπρεπε να είναι ελάχιστα και έπρεπε να καθορίζονται από το θεραπευτή σε ικανοποιητικά επίπεδα. Μερικά από τα όρια για τον Bixler είναι οι κανόνες για να μην καταστρέφουν την περιουσία του παιγνιοδωματίου τα παιδιά ή να πληγώνουν τον θεραπευτή ή να κολλούν σε περιορισμούς όσον αφορά την ώρα και να μετακινούν παιχνίδια από το παιγνιοδωμάτιο σε κάποιο άλλο χώρο.

Ο Ginott (1959, 1961) αναφέρει επίσης την σημαντικότητα των ορίων, στην παιδική ψυχοθεραπεία. Πιστεύει πως τα παιδιά χρειάζονται καθαρά κατευθυντήριες γραμμές στην θεραπεία τόσο καλά όσο στην καθημερινή τους ζωή. Και αυτές να αφορούν τους τρόπους συμπεριφοράς που είναι αποδεκτοί και που όχι. Ο Ginott αναφέρει ότι επιβάλλοντας όρια στην θεραπεία το παιδί βλέπει τους ενήλικες ως προστάτες» (Knell, 1993, σελ. 14-15)

Ε. Ομαδική θεραπεία

«Η παιγνιοθεραπεία με ομάδες αναπτύχθηκε κατά ένα μέρος γιατί τα πρότυπα συμπεριφοράς προκύπτουν σε ομάδες παιδιών που δεν παρουσιάζονται στο παιχνίδι σε σχέση με την ατομική θεραπεία. Ο Slavson (1948) έγραψε τα καταλυτικά αποτελέσματα που έχει το κάθε παιδί σε σχέση με τα άλλα παιδιά» (Knell, 1993, σελ. 15).

Μέσα από το ομαδικό παιχνίδι τα παιδιά νοιώθουν άνετα, αλληλουποστηρίζονται και μερικές φορές αυτή η υποστήριξη περιλαμβάνει εχθρικότητα προς το μέρος του θεραπευτή.

«Η ομαδική θεραπεία δεν είναι θεωρητικός προσανατολισμός όπως στην ψυχαναλυτική ή συμπεριφορική θεωρία αλλά είναι μια τεχνική ή σχήμα για να εφαρμόσει συγκεκριμένη μεσολάβηση. Η ομαδική θεραπεία έχει αναπτυχθεί γρήγορα τα τελευταία χρόνια. Είναι επίσης σίγουρο να αναφερθεί πως οποιαδήποτε κατεύθυνση κινά χρησιμοποιήθηκε για ατομική θεραπεία έχει συμπεριληφθεί και μέσα στην ομαδική θεραπεία ως σχήμα. Η φύση της ομαδικής αλληλεπίδρασης εισαγάγει ότι μερικά θεραπευτικά καθήκοντα δεν μπορούν να επιτευχθούν στην ατομική θεραπεία παρά σε ένα ομαδικό περιβάλλον. Επιπροσθέτως πολλές ομάδες θεραπευτών καταλαμβάνουν την αλληλεπιδρατική εμπειρία μιας ομάδας που έχει θεραπευτική αξία» (Knell, 1993, σελ. 15)

Για την ομαδική θεραπεία μας μιλάει σχετικά και η Axline (1969, σελ. 25) πως «Οι τεχνικές της ατομικής μη κατευθυνόμενης θεραπείας μπορούν να χρησιμοποιηθούν και σε ομαδική θεραπεία.. Η ομαδική θεραπεία είναι μια μη κατευθυνόμενη θεραπευτική εμπειρία με προσδετικά στοιχεία της σημερινής σύγχρονης αξίας της συμπεριφοράς μαζί με την αντίδραση των προσωπικοτήτων. Είναι γεγονός πως οι περιπτώσεις στις οποίες τα προβλήματα των παιδιών επικεντρώνονται γύρω από την κοινωνική προσαρμογή η ομαδική θεραπεία ίσως είναι περισσότερο βοηθητική παρά η ατομική θεραπεία - μεταχείριση. Από την άλλη σε περιπτώσεις που τα προβλήματα επικεντρώνονται γύρω από βαθιά ριζωμένη συναισθηματική δυσκολία, τότε η ατομική θεραπεία φαίνεται να είναι πιο βοηθητική για το παιδί. Από τότε που είναι συχνά απίθανο να καθοριστεί ακριβώς ποια είναι η βάση του προβλήματος

ενός παιδιού. Ίσως η καλύτερη πολιτική είναι να προσφέρει σε αυτό μαζί ατομική και ομαδική επαφή σαν μια διευθέτηση που είναι πιθανή.

Z. Συμπεριφορική θεραπεία

Οι συμπεριφορικές θεραπείες για τα παιδιά έχουν αναπτυχθεί κατά ένα μέρος σαν μια προσπάθεια να βοηθήσει τα παιδιά και τους γονείς μεταφράζοντας τη γνώση που κερδίστηκε κατά την μεσολάβηση σε ανάπτυξη περισσότερης προσαρμογής σε συμπεριφορικά πρότυπα έξω από το γραφείο του θεραπευτή Russo (1964).

Η συμπεριφορική κατεύθυνση δεν εξηγήθηκε ούτε στους γονείς των παιδιών ούτε στους δασκάλους τους, έτσι ώστε να μεταφέρουν αυτές τις τεχνικές στο παιδί έξω από το χώρο που γίνεται η θεραπεία ή να χρησιμοποιηθούν άμεσα από το θεραπευτή στο παιδί στο γραφείο του. Μερικοί θεραπευτές ακόμα δουλεύουν στο χώρο που γίνεται το παιχνίδι επί την παρουσία των παιδιών, των γονιών και του ιδίου (Russo, 1964). Αιγνώντας πως οι συμπεριφορικές μεσολαβήσεις έχουν γίνει ο θεραπευτής προσπαθεί να ανακαλύψει τους παράγοντες που θα ενισχύσουν και θα διατηρήσουν την προβληματική αυτή συμπεριφορά του παιδιού έτσι ώστε αυτές οι συμπεριφορές μετά να μπορέσουν να αλλάξουν. Επίσης αιγνώντας το περιβάλλον ωστόσο το παιχνίδι χρησιμοποιήθηκε στην συμπεριφορική παιγνιδοθεραπεία σαν ένας τρόπος να δεσμεύσει το παιδί στην μεταχείριση και έτσι ήταν περισσότερο από το μέσο για το τέλος παρά από την εκ φύσεως αξία μέσα και έξω από τον εαυτό της. (Knell, 1993, σελ. 15-16).

Βασικές αρχές της παιγνιοθεραπείας

α) Οι βασικές αρχές της παιγνιοθεραπείας σύμφωνα με τη Melanie Klein

Η πρώτη βασική αρχή είναι η πλήρη αποδοχή του ασθενή και όλων των αυθόρμητων κινήσεων του (Sula Wolff Νέα Υόρκη, 1993, σελ. 211).

Η Melanie Klein με αυτό εννοεί την διάκριση μεταξύ της αποδοχής των συναισθημάτων του παιδιού και των αυθόρμητων κινήσεων του. Επίσης της παθητικής στάσης από το κάθε είδος της συμπεριφοράς του παιδιού. Είναι σημαντικό για το παιδί κατά την διάρκεια της θεραπείας να εκφράσει τα συναισθήματά του, τον θυμό του και ο θεραπευτής να είναι έτοιμος να δέχεται όλες αυτές τις αντιδράσεις του παιδιού.

Καλό είναι αν είναι δυνατό το παιδί να μετατρέψει το παιγνιοδωμάτιο σε «πεδίο μάχης». (Wolff, Νέα Υόρκη, 1993, σελ. 211). Πρέπει επίσης ο θεραπευτής να είναι το άτομο που θα κάνει το παιδί να νοιώσει ασφάλεια στο παιγνιοδωμάτιο. Αν το παιδί δεν μπορεί να φτιάξει κάτι η Κ.Λ. θεραπεύτρια πρέπει να βοηθήσει το παιδί, ποτέ να μην το αφήνει, όταν το ίδιο ζητάει βοήθεια. Η αποδοχή και η ερμηνεία των επιθετικών συναισθημάτων του παιδιού μπορούν να κάνουν το παιδί να ηρεμήσει. Επίσης να έχει η θεραπεύτρια μετριοπάθεια όχι με την έννοια της παραίनेσης αλλά με την ανάλυση του φυσικού ελέγχου του παιδιού όταν αυτό δεν μπορεί.

Η δεύτερη αρχή είναι η βαθιά κατανόηση του παιδιού (Sula Wolff Νέα Υόρκη, 1993, σελ. 211-212). Πολλοί θεραπευτές γνωρίζουν μεν

περισσότερα από ότι το παιδί αλλά κατά την θεραπεία πρέπει να αφήσουν και το παιδί να μιλήσει, να του δίνουν προσοχή και να αρχίσουν να βλέπουν από το παιδί τι κάνει και μετά να μιλούν.

Έτσι κατά την Klein σύμφωνα με τη Sula Wolff (Νέα Υόρκη, 1993, σελ. 211) «Η αναλύτρια πρέπει να έχει το ανοικτό μυαλό, να δέχεται εύκολα πρωτότυπες ιδέες που μπορεί το παιδί να προτείνει την ώρα της θεραπείας. Το παιδί πρέπει να ακούγεται με σοβαρότητα και σεβασμό και η αναλύτρια πρέπει να προσπαθεί μέσα από την σχέση της με το παιδί να καταλάβει τις επιθυμίες του και τις ιδέες του.

Η τρίτη αρχή είναι η θεραπεύτρια να βοηθάει το παιδί να εκφράσει απωθημένες πλευρές του εαυτού του. (Sula Wolff, Νέα Υόρκη, 1993, σελ. 212)

Είναι γεγονός πως τα παιδιά έχουν απωθημένες κρυφές επιθυμίες που πολλές φορές οι γονείς δεν αφήνουν τα παιδιά τους να τις εκφράσουν, για παράδειγμα τις σεξουαλικές τους επιθυμίες.

Κατά την Klein σύμφωνα με τη Wolff (Νέα Υόρκη, 1993, σελ. 212) «Η συνείδηση του παιδιού έχει κτιστεί στο παρελθόν από την ενσωμάτωση των γονεϊκών απαγορεύσεων, μια διαδικασία που ξεκινά κατά την διάρκεια του αρχαϊκού σταδίου όταν το παιδί αρχίζει να καταλαβαίνει τι συμβαίνει γύρω του. Δεν είναι μόνο αυτή η περίοδος που έχει ως αποτέλεσμα μια πολύ αυστηρή συνείδηση αλλά και οι γονεϊκές απαιτήσεις είναι υπερβολικές και συγκρούονται όχι μόνο στο παρελθόν του παιδιού αλλά συνεχίζουν να υπάρχουν στο παρόν και φυσικά αυτό δεν είναι σωστό».

Γι αυτό λοιπόν η θεραπεύτρια πρέπει να βοηθήσει το παιδί ότι αισθάνεται να το εκφράσει μέσα από το παιχνίδι και αφήνοντάς το να ενεργεί ελεύθερα σε ένα περιβάλλον που να προϋποθέτει ασφάλεια, κατανόηση και αγάπη προς το παιδί.

α) Οι βασικές αρχές της παιγνιοθεραπείας σύμφωνα με τη Virginia Axline

Οι βασικές αρχές της Virginia M. Axline που ακολουθούν όλοι οι θεραπευτές στην μη κατευθυνόμενη παιγνιοθεραπεία είναι οι εξής:

1) Ο θεραπευτής πρέπει να αναπτύξει μια θερμή φιλική σχέση με το παιδί πάνω στην οποία πρέπει να εγκατασταθεί μια καλή σχέση όσο το δυνατό συντομότερα.

2) Ο θεραπευτής αποδέχεται το παιδί όπως ακριβώς είναι

3) Ο θεραπευτής δημιουργεί συναισθήματα ανεκτικότητας στη σχέση του με το παιδί έτσι ώστε να αισθάνεται ελεύθερο για να εκφράσει ολοκληρωτικά τα συναισθήματά του.

4) Ο θεραπευτής πρέπει να αναζητεί τρόπους να διαπιστώνει πως το παιδί αισθάνεται και να το βοηθήσει να αποκτήσει βαθιά γνώση της έκδηλης συμπεριφοράς του

5) Ο θεραπευτής διατηρεί μέσα του ένα βαθύ σεβασμό για την ικανότητα του παιδιού να λύνει μόνο του τα προβλήματά του εάν του δοθεί η ευκαιρία να το κάνει. Η υπευθυνότητα για τις επιλογές και τις αλλαγές στην συμπεριφορά του ανήκουν στο ίδιο το παιδί.

6) Ο θεραπευτής δεν πρέπει να σκοπεύει να κατευθύνει τις πράξεις του παιδιού και τις συζητήσεις του με κανένα τρόπο. Το παιδί ανοίγει το δρόμο, ο θεραπευτής ακολουθεί.

7) Ο θεραπευτής δεν πρέπει να δείχνει βιασύνη να επισπεύδει τη θεραπεία. Είναι μια σταδιακή διαδικασία που χρειάζεται χρόνο.

8) Ο θεραπευτής θέλει μόνο εκείνα τα όρια που είναι αναγκαία για να κρατούν την θεραπεία στον κόσμο της πραγματικότητας και να κάνουν το παιδί να συνειδητοποιήσει την υπευθυνότητα της σχέσης του με τον θεραπευτή. (Μετάφραση από την Virginia Axline, 1969, σελ. 73-74.

Οφέλη από την παιγνιοθεραπεία

1. Το παιχνίδι συμβάλει στη μείωση του άγχους διαμέσου της ικανότητάς του, έτσι μετριάζει το γεγονός ότι το παιδί μπορεί να βρίσκεται σε ιδρυματικό περιβάλλον. Επίσης το γεγονός της υψηλής ποιότητας ιατρικών παιχνιδιών πριν την ιδρυματοποίηση μειώνει το άγχος των παιδιών. (Thompson, 1995). Τα παιδιά μπορούν να περιγράψουν με ικανότητα τι πιστεύουν ότι θα συμβεί και τους επιτρέπεται να διαρδώνουν λανθασμένες αντιλήψεις.

2. Το παιχνίδι μπορεί να ονομαστεί και ως ένα καθαρτικό λειτούργημα αφού ανακουφίζει το παιδί από την στάση που αισθάνεται και χάνει τον έλεγχο σε πολλές πτυχές του. Αλλά κατά τη διάρκεια της παγνιοθεραπείας το παιδί μπορεί να πάρει εκβάσεις έτσι που να

αναπληρώσει το χαμένο έδαφος και να βρει τον εαυτό του (Thompson 1995).

3. Το παιχνίδι μπορεί επίσης να βοηθήσει το παιδί ευκολότερα να κατανοήσει τα γεγονότα, τις θεραπείες και τις διαδικασίες που πρέπει να αντιμετωπιστούν (Thompson, 1995). Χρησιμοποιώντας την παιδική ανάπτυξη και την βελτίωση των γνώσεων, οι νοσοκόμες μπορούν να εφεύρουν ένα ηλικιακό προορισμό με διάφορους τρόπους κλίνοντας έτσι διάφορα είδη παιχνιδιού που να περιλαμβάνουν συγκεκριμένες ακριβείς πληροφορίες (Baches - 1992). Αυτό όχι μόνο βοηθάει τα παιδιά αλλά ταυτόχρονα είναι ένα εκπαιδευτικό εργαλείο για την οικογένεια του παιδιού.

4. Το παιχνίδι βοηθάει στη δημιουργία συναισθημάτων εξυπνάδας, καθώς προσφέρει την ευκαιρία στα παιδιά να εκραγούν και να χειριστούν εργαλείο σχετικό με τις δικές τους καταστάσεις (Thompson, 1995). Αυτός είναι ένα άριστος τρόπος για το παιδί και την οικογένειά του να μάθει να συνδέτει και να χρησιμοποιεί τη φαντασία του για δημιουργικούς σκοπούς. (Από τον Διεθνή Οργανισμό Ορθοπεδικής Νοσηλείας από το Internet).

Παιγνιοθεραπεία στο Νοσοκομείο

Η παιγνιοθεραπεία είναι ένα πολύ σημαντικό στοιχείο στο χώρο του νοσοκομείου. Όταν έρχεται στο χώρο του νοσοκομείου ένα παιδί σίγουρα αισθάνεται ξένο, άβολα, χάνει τον εαυτό του βρίσκεται σε ανασφάλεια και σίγουρα αγχώνεται γιατί είναι σε ένα άγνωστο

περιβάλλον. Έτσι είναι για το παιδί εκεί το παιχνίδι, ένα σημαντικό μέσο για να το κάνει να ξεπεράσει όλες αυτές τις ανασφάλειές του αλλά και να βοηθηθεί ως προς την ασθένειά του.

Σύμφωνα με τον Διεθνή Οργανισμό Ορθοπεδικής Νοσηλείας (Internet, 1996) «Το παιχνίδι είναι η μέθοδος μέσα από την οποία το παιδί εκφράζεται και εκδηλώνει διάφορα συναισθήματα (Atuta & Carter, 1992). Αυτοί που δουλεύουν για την φροντίδα της υγείας στο χώρο του νοσοκομείου μπορούν να χρησιμοποιήσουν την παιγνιοθεραπεία για να βοηθήσουν το παιδί να βελτιώσει την διανοητική του ανάπτυξη ανεβάζοντας έτσι τις επιδιώξεις για την επίλυση των προβλημάτων του βελτιώνοντας τις κοινωνικές επιδιώξεις του και να μπορεί να εκφράσει τα συναισθήματά του και τους φόβους του. Η χρησιμοποίηση της παιγνιοθεραπείας μπορεί να είναι εύκολη μετάβαση από το σπίτι στο νοσοκομείο και από το νοσοκομείο στο σπίτι».

Είναι γεγονός πως εδώ και είκοσι χρόνια το Διεθνές Συμβούλιο για το Παιδικό Παιχνίδι σε συνεργασία με την Παγκόσμια Οργάνωση Προσχολικής εκπαίδευσης αποφάσισαν να εισάγουν το παιχνίδι στα παιδιατρικά νοσοκομεία» (Παιδαγωγική Ψυχολογική Εγκυκλοπαίδεια Λεξικό 1991, Τόμος 6^{ος}, σελ. 3584).

Με αυτή την εισαγωγή της παιγνιοθεραπείας στο χώρο του νοσοκομείου τα νοσηλευόμενα άτομα και κυρίως τα παιδιά έχουν την ευκαιρία να ασχοληθούν με διάφορες δημιουργικές δραστηριότητες. Έτσι μειώνεται το άγχος των παιδιών, αισθάνονται καλύτερα «σαν το

σπίτι τους» αφού τα παιχνίδια που είναι για τα παιδιά τόσο σημαντικά βρίσκονται και στο χώρο του νοσοκομείου πλέον.

Σίγουρα κυρίως για τα παιδιά της προσχολικής ηλικίας είναι σημαντικό το περιβάλλον γύρω τους να είναι φιλικό. Γι' αυτό το ιατρικό και νοσηλευτικό προσωπικό πρέπει να είναι συνεργάσιμο να δέχονται το παιδί με όλες του τις γκρίνιες, ανησυχίες και φόβους. Βλέποντας άλλα παιδιά να υποφέρουν, να είναι τρομοκρατημένα σε ένα ξένο περιβάλλον είναι φυσικό να μην αισθάνονται καλά τα παιδιά αλλά και να φεύγουν με τραυματικές εμπειρίες, διαταραχές συμπεριφοράς, μελαγχολία, ανασφάλεια, επιθετικότητα και κατάθλιψη. Πολλές είναι οι φορές που όταν φύγουν τα παιδιά από το νοσοκομείο αρνούνται να ξαναπάνε.

Πρόκειται λοιπόν για κάτι πολύ σημαντικό στο χώρο του νοσοκομείου να υπάρχει το παιγνιοδωμάτιο και να μπορεί το παιδί να εκφράσει όλες αυτές του τις φοβίες, ανησυχίες επιθετικότητα με ένα πλούσιο αριθμό παιχνιδιών. Επίσης μπορεί να διαδραματιστεί μια εγχείρηση που το παιδί θα πραγματοποιήσει μέσα από το παιχνίδι. Έτσι που σιγά - σιγά να αρχίσει να ξεπερνάει το άγχος της εγχείρησης αλλά και να γνωρίζει τι θα του κάνει ο γιατρός, κατά την ώρα της επέμβασης.

Σίγουρα αυτό βοηθάει να καταλάβει το λόγο που βρίσκεται στο νοσοκομείο. Ένα άλλο σημαντικό κομμάτι είναι και η συνεχής συζήτηση με την παιγνιοθεραπεύτρια για το πως θα γίνει η επέμβαση.

Η παιγνιοθεραπεύτρια επίσης πρέπει να είναι πολύ καλή, φιλική και συνεργάσιμη με το παιδί. Πρέπει να είναι σε δέση να βοηθήσει το

παιδί να αντεπεξέλθει σε όλες του τις δυσκολίες και να το βοηθήσει να βρει την ισορροπία του, να νοιώσει καλά, να προσαρμοστεί στο χώρο του νοσοκομείου. Ωστόσο η παιγνιοθεραπεύτρια πρέπει να γίνεται η κινητήρια δύναμη που θα ενώνει ιατρικό, νοσηλευτικό προσωπικό έτσι που να συμπεριφέρονται στο παιδί με φιλικό τρόπο. Να ευαισθητοποιήσει το προσωπικό για το πόσο εύθραυστη είναι η παιδική ηλικία. Αφού αυτό το στάδιο της προσχολικής ηλικίας είναι το σημαντικότερο για την ανάπτυξη μιας ισορροπημένης προσωπικότητας αλλά και ψυχικής υγείας.

Χαρακτηριστικά το ρόλο της παιγνιοθεραπεύτριας μας το δίνει η παιδαγωγική ψυχολογική εγκυκλοπαίδεια, Λεξικό (1991, τόμος 6^{ος}, σελ. 3585) λέγοντας πως η παιγνιοθεραπεύτρια είναι «η ενήλικας του νοσοκομείου με την οποία το άρρωστο παιδί δημιουργεί μια στοργική σχέση, γίνεται ο φίλος του, ο «δικός» του άνθρωπος που δεν βλέπει στο πρόσωπό του την ανησυχία των γονιών για την έκταση της αρρώστιας, γίνεται το υποκατάστατο του γονιού όταν είναι ανάγκη να απουσιάσει από κοντά του».

Το παιδί μπορεί να είναι μακριά ακόμα από τους γονείς του και η παιγνιοθεραπεύτρια να είναι αυτή που θα κρατάει επαφή και να ενημερώνει τους γονείς του παιδιού για την κατάστασή του αλλά και να ενθαρρύνει ταυτόχρονα παιδί και γονείς και να τους εμψυχώνει. Αυτό θα βοηθήσει ώστε να ζήσει το χρόνο της νοσηλείας του το παιδί, χωρίς να αισθάνεται ότι είναι μακριά από το σπίτι του.

Κλείνοντας την ενότητα αυτή αναφέρω κάποιους παράγοντες που επηρεάζουν την ψυχοσύνδεση του παιδιού και την αναστατώνουν κατά την διάρκεια που βρίσκεται το παιδί στο νοσοκομείο. Οι παράγοντες αυτοί επιβεβαιώνουν πολλά από τα πιο πάνω.

Αυτοί είναι:

1. Ο αποχωρισμός του παιδιού από τους γονείς του, γεγονός ιδιαίτερα ψυχοτραυματικό για τα παιδιά της προσχολικής ηλικίας
2. Οι περιορισμοί στην κινητικότητα και τη διαίτα
3. Ο πόνος και το άγχος που προκαλεί η ασθένεια
4. Το γεγονός ότι το παιδί βρίσκεται σε άγνωστο περιβάλλον
5. Η αβεβαιότητα για αυτά που το περιμένουν και οι προσδοκίες που έχουν οι άλλοι από αυτό
6. Η απώλεια του ελέγχου για την αυτονομία του
7. Οι πιθανές ψυχολογικές επιπτώσεις της αναισθησίας και της εγχείρησης και ότι συμβαίνει στο παιδί κατά την προεγχειρητική και μετεγχειρητική περίοδο (Τσιάντης, 1993, σελ. 108).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ V

Το παιχνίδι ως θεραπευτικό μέσο

Πέρα από την απλή σημασία που έχει το παιχνίδι ως προς την πνευματική και ψυχοκοινωνική ανάπτυξη του παιδιού, είναι και ιδιαίτερα σημαντικό για την ψυχική υγεία του παιδιού. Πολλές φορές μπορεί το παιδί να ασθενεί και μέσα από την θεραπευτική ιδιότητα που το παιχνίδι έχει βοηθήσει το παιδί να θεραπευτεί.

Από πολύ μικρό το παιδί βιώνει πολλές καταστάσεις που ίσως να είναι δύσκολο για αυτό να μπορεί να τις ξεπεράσει. Για παράδειγμα ένα παιδί, μπορεί να έχει άγχος, άλλο παιδί να είναι επιθετικό ή να αισθάνεται καταπιεσμένο. Μέσα από το παιχνίδι μπορεί να βρει ανάπαυση αφού χαλαρώσει και αφηθεί στο παιχνίδι. Μπορεί να επεξεργαστεί τους φόβους του, τις ανησυχίες του με την εκπλήρωση κάποιων απαγορευμένων επιθυμιών του από το γύρω κοινωνικό του περιβάλλον. Τα απωθημένα του εσωτερικού του κόσμου μπορούν να «δουλευτούν» να βγούνε έξω με πολλές μορφές. Ένα παιδί που μισεί την αδελφή του δεν είναι καθόλου παράξενο για παράδειγμα να αποκεφαλίζει την παιδική κούκλα που έχει μπροστά του. Έτσι αν το παιδί εκφράσει αυτές τις βαθύτερες του επιθυμίες τότε αυτή η ένταση, το μίσος και η επιθετικότητα του παιδιού μπορεί να εκτονωθεί όπως ένας σεισμός που λίγο - λίγο εκτονώνεται και δεν υπάρχει αυτή η μεγάλη σεισμική δόνηση που τελειωτικά καταστρέφει τα πάντα. Έτσι

ακριβώς μπορώ να παρουσιάσω και το παιδί που δεν του δίνεται η ευκαιρία να εκφραστεί μέσα από το παιχνίδι.

Σημαντική είναι η άποψη της Καλλιόπης Παπαϊωάννου (εκλογή, 1976, σελ. 6) για την ψυχική υγεία του παιδιού η οποία αναφέρει πως με το παιχνίδι εξωτερικεύεται τρεις εντάσεις του παιδιού 1) Η σύγκρουση ανάμεσα στο καθήκον και στην προσπάθεια του να ανταποκριθεί με τον δικό του τρόπο 2) Η σύγκρουση ανάμεσα στην επιθυμία του να ικανοποιήσει τις υλικές - βιολογικές αλλά παράλληλα και τις ψυχοπνευματικές του ανάγκες 3) Η σύγκρουση ανάμεσα στις δύο μορφές του συνειδητού: του ρεαλιστικού και του φανταστικού.

Ωστόσο για τις εσωτερικές συγκρούσεις που το παιδί βιώνει μας μιλάνε και οι Freud και Erikson σύμφωνα με την Παιδαγωγική Ψυχολογική Εγκυκλοπαίδεια Λεξικό (1991 σελ. 3570) πως «το παιχνίδι βοηθάει το παιδί να λύσει εσωτερικές συγκρούσεις μεταξύ κινήτρων (από το id) και περιοριστικών κανόνων (από το παρελθόν και το υπερέγώ) και έτσι να αποκτήσει μεγαλύτερη ικανότητα αντιμετώπισης αλληλοσυγκρουόμενων απαιτήσεων σε πραγματικές καταστάσεις της ζωής, μια ικανότητα η οποία είναι γνωστή ως δύναμη του Εγώ. Επιπλέον το παιχνίδι θεωρείται ότι ασκεί μια λειτουργία κάθαρσης, και κάνει το παιδί ικανό να απαλλαγεί από την ένταση και να εκφράσει φόβους στα φανερά και έτσι να τους αντιμετωπίσει αποτελεσματικά.

Η θεραπευτική αξία του παιχνιδιού μπορεί να διακριθεί και ανάλογα με το είδος του παιχνιδιού. Όπως για παράδειγμα το ελεύθερο παιχνίδι. Αυτό γίνεται ελεύθερα από το παιδί χωρίς καμία κατεύθυνση από τους

μεγαλύτερους ή καλύτερα από την θεραπεύτρια. Το παιχνίδι αυτό μπορεί να γιατρέψει τις ψυχικές διαταραχές που μπορεί το παιδί να έχει. Στο παιγνιδοδωμάτιο μπορεί ελεύθερα να παίζει ό,τι θέλει, χωρίς να επιβάλλεται από την θεραπεύτρια τι θα παίζει. Έτσι το παιδί αρχίζει να ερευνά το χώρο, προσαρμόζεται, αισθάνεται ασφάλεια και με τα παιχνίδια αρχίζει να εξωτερικεύεται. Έρχεται αντιμέτωπο το ίδιο όποτε αυτό αισθάνεται έτοιμο με τις εσωτερικές του συγκρούσεις.

Ένα άλλο είδος παιχνιδιού που το παιδί παίζει όταν θέλει να εκφράσει τις ενδόγυχες απωθημένες επιθυμίες του είναι και το παραστατικό παιχνίδι.

Κατά τον Hand Field σύμφωνα με τον Κοσμόπουλο (1994 σελ. 117) «η θεραπευτική δυνατότητα του παραστατικού παιχνιδιού στηρίζεται πολύ στην μιμητική ικανότητα της ηλικίας και μια μορφή φαντασίας αρκετά ενδιαφέρουσα είναι αυτή του «αόρατου συντρόφου» που εμφανίζεται σε λίγο μεγαλύτερα παιδιά». Εδώ μας εξηγεί ο Hand Field το παιδί φτιάχνει ένα φανταστικό σύντροφο όπου του δίνει ένα όνομα, μια προσωπικότητα και του αποδίδει πράξεις, προτιμήσεις και αντιπάθειες.

Η εξήγηση δίνεται στη δυαδικότητα της προσωπικότητας του ίδιου του παιδιού. Αφού το φανταστικό πρόσωπο το οποίο κάνει είναι ο ίδιος ο εαυτός μου, ή καλύτερα ο απωθημένος εαυτός του που προβάλλεται. Έτσι αν το παιδί είναι στη ζωή του φρόνιμο ο φανταστικός σύντροφος είναι άτακτος και κάνει πάντα φασαρίες. Δηλαδή το παιδί εδώ βγάζει αυτά που θα ήθελε να κάνει αλλά δεν τα κάνει γιατί δεν μπορεί.

Φαίνεται πόσο διαφορετικά αισθάνεται στην πραγματικότητα αλλά λόγω καταπιέσεων να μην μπορεί να εκφραστεί όπως αυτό θέλει αλλά να εκφράζεται όπως οι γονείς θέλουν το παιδί τους να είναι.

Εδώ φαίνεται καθαρά όπως μας λέει και ο Κοσμόπουλος (1994 σελ. 117) «πως το παιδί παίζοντας, κάνοντας θέατρο, τις καταπιεστικές γονεϊκές εικόνες λειτουργεί αναπληρωτικά και θεραπευτικά. Διορθώνει την πραγματικότητα και την παιδικοποιεί, τη φέρνει στα μέτρα των δυνατοτήτων και επιθυμιών του.

Εκτός από το ατομικό - ελεύθερο παιχνίδι που το ίδιο το παιδί μπορεί να ανακαλύψει το χαμένο του εαυτό, σημαντικό είναι και το ομαδικό. Μέσα από την ομαδικότητα, που συγκαταλέγονται άτομα με το ίδιο πρόβλημα, τις ίδιες ανησυχίες, μπορεί το παιδί να βρει στήριγμα. Βλέπει πως υπάρχουν παρόμοια παιδιά και το ένα μέσα από το άλλο βοηθιέται.

Κατά τον Γέρου (1984, σελ. 76) «Μέσα στην ομάδα δίνονται οι ευκαιρίες στο παιδί να παίξει το δράμα του και να γιατρευτεί. Τα κορίτσια παίζουν το ρόλο της μητέρας ή της αδελφής και τα αγόρια παίζουν το ρόλο του πατέρα ή του αδελφού. Κάποιος από όλους ή όλοι μαζί θα γίνουν στοχος για να ξεσπάσει το παιδί απανωτά που τόσο πολύ γέμισε από μίσος για κείνο που ήρθε να του αρπάξει προνόμια που αποκλειστικά ανήκουν σ' αυτό».

Εδώ φαίνεται καθαρά πως αυτά τα συναισθήματα που μπορεί ένας μεγάλος να εκφράσει με λόγια, το παιδί μπορεί να τα εκφράσει μέσα από το παιχνίδι σε κατάλληλο χώρο και με τα κατάλληλα μέσα.

Η Melanie Klein σύμφωνα με τον Δημητρόπουλο (1992 σελ. 206) «Θεωρεί την έκφραση με το παιχνίδι αντίστοιχη με τον «ελεύθερο συνειρμό» για τους μεγάλους».

Αυτό για το παιδί είναι η εκτόνωσή του μέσα από το παιχνίδι και είναι το πιο θεραπευτικό μέσο κατά την προσχολική ηλικία. Γιατί η συμμετοχή του στο παιχνίδι είναι ένα γνώρισμα για την καλή του υγεία αλλά συγχρόνως είναι και πολύ βασικός όρος για τη σταθεροποίηση της σωματικής και ψυχικής του κατάστασης.

Σε περιπτώσεις όμως παιδιών με χρόνιες ασθένειες όπως ψυχικοί, νευρικοί κλονισμοί χρησιμοποιείται το παιχνίδι μέσα από την παιγνιοθεραπεία ως θεραπευτικό μέσο για την υποκατάσταση της ψυχικής και σωματικής υγείας του παιδιού.

Η Παιδαγωγική Ψυχολογική Εγκυκλοπαίδεια Λεξικό (1991 σελ. 35) μας παραδέτει τις απόψεις του Winnicott και της Melanie Klein.

Κατά τον Winnicott «είναι σίγουρο πως στο παιχνίδι τα παιδιά απελευθερώνονται από το μίσος και την επιθετικότητα γιατί μια απωδημένη έχδρα και οι συνέπειες ενός θυμού μπορούν να βιωθούν από το παιδί σαν άσχημα στοιχεία που βρίσκονται μέσα του».

Η Melanie Klein τοποθετείται:

«Το παιδί παίζοντας προβάλλει τα βαθύτερα απωδημένα του βιώματα, τις εμπειρίες του, τις επιθυμίες του και τα μυστικά του. Μέσα από το παιχνίδι γίνεται η αποκάλυψη εσωτερικών συγκρούσεων και η επισήμανση ψυχονευρωτικών καταστάσεων».

Έτσι τα νευρωτικά παιδιά μπορούν να βρουν λύσεις στο πρόβλημά τους αφού η θεραπευτική αξία που το παιχνίδι έχει είναι πλέον αναμφισβήτη. Μπορεί να βρεί τον παλιό του εαυτό και να είναι έτοιμο για μεγάλες κατακτήσεις μέσα από την πλέον ισορροπημένη προσωπικότητα του.

Απάντηση στο πιο πάνω δίνει και ο Carr κατά τον Γέρο (1984, σελ. 25) ο οποίος υποστηρίζει πως «το παιχνίδι είναι η ασφαλιστική δικλείδα των συναισθημάτων του παιδιού. Στο αγωνιστικό παιχνίδι συναισθήματα θυμού εγείρονται και ικανοποιούνται. Η αγωνιστική ορμή είναι φυσική και αυθόρμητη στον άνθρωπο αλλά η ικανοποίηση της εμποδίζεται. Με την εκδήλωση της επέρχεται η κάθαρση παθών, όπως γίνεται με την τραγωδία (Αριστοτέλης).

Ο ρόλος του θεραπευτή

Είναι γεγονός πως μέσα στο παιγνιοδωμάτιο είναι μόνος ο θεραπευτής και το παιδί. Γι' αυτό η στάση του θεραπευτή είναι καθοριστική απέναντι στο παιδί.

Ο ρόλος του θεραπευτή αν και μη κατευθυντικός δεν παραμένει να είναι σπουδαίος. Ο θεραπευτής πρέπει να διακατέχεται με ευαισθησία κατανόηση και να έχει εμπιστοσύνη πάνω από όλα στον εαυτό του. Πρέπει να είναι δεκτικός σε ότι λέει το παιδί, να το ακούει, να το προσέχει με ιδιαίτερη προσοχή. Να σέβεται το παιδί, να το αποδέχεται όπως είναι και να του συμπεριφέρεται με ειλικρίνεια και τιμιότητα. Δεν υπονομεύει το παιδί, δεν το πιέζει να κάνει γρήγορα πράγματα μέσα

στο παιγνιοδωμάτιο. Ποτέ δεν γελάει εις βάρος του παιδιού ή για αυτά που φτιάχνει. Αυτά δημιουργούν αρνητικές εικόνες στο παιδί και είναι δύσκολο μετά να αποκτήσει την εμπιστοσύνη του θεραπευτή.

Έτσι λοιπόν ο θεραπευτή πρέπει να έχει υπομονή, αίσθηση χιούμορ το οποίο ξεκουράζει το παιδί, το χαλαρώνει και το κάνει να αισθάνεται άνετα να μοιραστεί προσωπικά του ζητήματα με τον θεραπευτή. Πρέπει να είναι ώριμο άτομο όταν αναλαμβάνει να δουλέψει με κάποιο πελάτη. Διατηρεί μια επαγγελματική συμπεριφορά στη δουλειά του και δεν προδίδει την εμπιστοσύνη που οι πελάτες έχουν σε αυτόν. Ποτέ δεν πρέπει να λέει ότι γίνεται στο παιγνιοδωμάτιο στους γονείς ή δασκάλους του παιδιού. Η ώρα στο παιγνιοδωμάτιο είναι αυστηρά δική του παιδιού.

Στον θεραπευτή πρέπει να αρέσουν τα παιδιά και να τα αγαπάει. Πολύ βοηθητικό γι' αυτόν θα ήταν αν είχε προσωπικές εμπειρίες από παιδιά. Αυτό θα τον βοηθούσε να κατανοήσει και να καταλάβει περισσότερο τα παιδιά.

Επίσης η ηλικία, το φύλο, η εξωτερική εμφάνιση του θεραπευτή δεν είναι καθόλου σημαντικά ως προς την εξάσκηση του επαγγέλματος. Επιπλέον πως μερικοί άνδρες είναι εξίσου καλοί θεραπευτές με τις γυναίκες θεραπεύτριες. Αρκετοί είναι αυτοί οι άντρες-θεραπευτές που έχουν πετύχει δουλεύοντας με παιδιά. Το βασικό στοιχείο για πιο σωστή θεραπεία είναι η σωστή συμπεριφορά απέναντι στο παιδί και η θεραπευτική διαδικασία να είναι συνέχεια στο μυαλό του θεραπευτή.

Το παιδί είναι πάρα πολύ ευαίσθητο μπροστά στην ειλικρίνεια των ενηλίκων. Γρήγορα μπορεί να κατανοήσει την συμπεριφορά του ενήλικα. Επομένως ο θεραπευτής πρέπει να διευκρινίσει τη θέση του ως προς τις θεραπευτικές διαδικασίες που προβαίνει και μετά να προχωρήσει με συνέπεια και ειλικρίνεια στην δουλειά του.

Ένας καλός θεραπευτής είναι σαν ένα αγαπημένο δάσκαλο σε πολλές περιπτώσεις. Ο πετυχημένος θεραπευτής μπορεί να είναι νεαρός, ή ηλικιωμένος, ωραίος ή άσχημος, έξυπνα ντυμένος ή όχι αλλά η θέση του και η στάση του μπροστά στο παιδί να είναι τέτοια που να δείχνει σεβασμό και πλήρη αποδοχή στο παιδί.

Ο θεραπευτής δεν μπορεί να προσποιηθεί αυτές τις συμπεριφορές. Πρέπει να είναι αναπόσπαστο κομμάτι της προσωπικότητάς του.

Η πετυχημένη θεραπεία αρχίζει από τον θεραπευτή. Πρέπει να έχει συνέπεια στις τεχνικές του. Να έχει θάρρος και αυτοπεποίθηση. Πρέπει να δημιουργεί κάθε νέα σχέση με αρχή του την εμπιστοσύνη. Ο ανασφαλής θεραπευτής δημιουργεί και μια ευάλωτη σχέση που στην πορεία δεν θα οδηγήσει κάπου.

Ο θεραπευτής ότι κάνει πρέπει να το κάνει με πολύ ενδιαφέρον και γεμάτος ζωντάνια. Ο θεραπευτής διατηρεί επαγγελματική σχέση με τα παιδιά. Όπως κρατάει ραντεβού με τους ενήλικες έτσι κάνει και με τα παιδιά.

Δεν ακυρώνει το ραντεβού εκτός κι αν είναι απαραίτητα αναγκαίο, δεν διακόπτει τις επαφές χωρίς να σκέφτεται τα συναισθήματα του

παιδιού, δεν αφήνει απληροφόρητο το παιδί έτσι ώστε να νοιώθει απόρριψη.

Ο θεραπευτής δεν δένεται συναισθηματικά με το παιδί γιατί αν συμβεί αυτό η θεραπεία έχει αποτύχει γιατί το παιδί δεν βοηθιέται, όταν δημιουργούνται περίπλοκες καταστάσεις. Μια συναισθηματική δέσμευση μπορεί συνήθως να την προλάβουν ένα ο θεραπευτής έχει αφομοιώσει τις βασικές αρχές και θέσεις του επαγγέλματος. Επίσης να είναι ξεκάθαρα στο μυαλό του τα όρια που πρέπει να έχει και τι πρέπει να κάνει αν το παιδί συμπεριφερθεί με κάποιο διαφορετικό τρόπο, πράγμα που συμβαίνει συχνά. Με επαρκή αυτοπεποίθηση δεν είναι σίγουρο πως μπορεί να τα καταφέρει εάν ο πελάτης γίνει προκλητικός, απίστευτος, επινοητικό δημιούργημα το οποίο αποκτά γύρω από τον θεραπευτή λεπτή καλλιτεχνία. Ο θεραπευτής πρέπει να έχει σταθερότητα, επινοητικότητα και ευαισθησία έτσι ώστε να κρατήσει την θεραπεία ζωντανή. Εάν αισθανθεί βαριεστημάρα και εξαντλημένος κατά τη διάρκεια της παιγνιοθεραπείας και της επαφής τότε δεν πρέπει να δουλεύει με το παιδί, πρέπει να διακόψει.

Για τον θεραπευτή είναι πολύ βοηθητικό να παίρνει σημειώσεις κατά την διάρκεια των δραστηριοτήτων και των συνομιλιών που πραγματοποιεί στο παιγνιοδωμάτιο. Έτσι ο θεραπευτής θα έχει μια πλήρη εικόνα για το παιδί και θα είναι σε θέση να εκτιμήσει με ακρίβεια για ότι συμβαίνει, ότι γίνεται εκείνη την ώρα στο παιγνιοδωμάτιο. Τον βοηθάει να βελτιώσει τους τρόπους που χειρίζεται τα διάφορα προβλήματα που συμβαίνουν μέσα στο παιγνιοδωμάτιο,

αλλά και να βελτιώσει την συμπεριφορά του παιδιού, να γίνει πιο ευαίσθητος ως προς τα συναισθήματα και τη συμπεριφορά που το παιδί εκφράζει στο παιχνίδι του. Αυτές οι σημειώσεις και όλοι οι δίσκοι που γράφονται κατά τη διάρκεια της θεραπείας πρέπει να φυλάγονται με εχεμύθεια και όταν συζητούνται για επαγγελματικούς λόγους πρέπει να υπάρχει αρκετή διάκριση έτσι ώστε να μην προσβάλλεται και να δίγεται κανένα παιδί με κανένα τρόπο.

Ο θεραπευτής πρέπει να είναι ένα άτομο που να μπορεί και που να αποδέχεται το παιδί και το πνεύμα των οκτώ βασικών αρχών οι οποίοι κυβερνούν όλες τις επαφές του με το παιδί ή την ομάδα θεραπείας με παιδιά (Axline, 1969).

Ποιες κατηγορίες παιδιών μπορεί να βοηθήσει η παιγνιοθεραπεία

Μέσα στο παιγνιοδωμάτιο το οποίο είναι γεμάτο από παιχνίδια και υλικό σχετικό με το παιχνίδι είναι γεγονός ότι έρχονται παιδιά με σκοπό την παιγνιοθεραπεία.

Τα παιδιά αυτά αντιμετωπίζουν διάφορα προβλήματα και έτσι συχνά μεταφέρονται για παιγνιοθεραπεία από τους γονείς, προϊσταμένες, δασκάλους, ψυχολόγους ή από άλλους μεσολαβητές. Το επιθετικό και ενοχλητικό παιδί είναι ένα από τα πιο εύκολα παραδείγματα ως παιδί με προβλήματα, γιατί συνεχώς δημιουργεί νέα προβλήματα όχι μόνο στον εαυτό του αλλά και σ' αυτούς που είναι πιο κοντά του π.χ. την οικογένειά του.

Υπάρχουν και ένα σωρό άλλα παιδιά που είναι το ίδιο απελπισμένα όσον αφορά την βοήθεια που χρειάζονται. Όμως κανένας δεν τους βοηθάει να βγούνε από την μιζέρια της ζωής τους και να ζήσουν και αυτά μια ζωή μέσα στα πλαίσια των ανθρωπίνων σχέσεων. Όμως επειδή είναι ήσυχα άτομα και καθόλου ενοχλητικά τους έχουν αφήσει μόνους τους. Αυτά τα περιδωριοποιημένα άτομα χρειάζονται βοήθεια από την οποία θα ωφεληθούν πολύ.

Επίσης υπάρχουν και παιδιά που φαίνονται να αρνούνται να μεγαλώσουν και που μένουν πίσω στους παιδικούς τους τρόπους. Υπάρχουν τα παιδιά που είναι νευρικά που δαγκώνουν τα νύχια τους, που βλέπουν εφιάλτες στον ύπνο τους, που βρέχουν τα κρεβάτια τους, έχουν ιδιοτροπίες, αρνούνται να φάνε, έχουν άλλους τρόπους συμπεριφοράς και διακατέχονται από εσωτερική αναστάτωση και ανησυχία. Η παιγνιοθεραπεία προσφέρει σε αυτά τα παιδιά την ευκαιρία να δουλέψουν διαμέσου των προβλημάτων τους, να μάθουν να γνωρίζουν τον εαυτό τους, να αποδέχονται τον εαυτό τους όπως είναι και να μεγαλώνουν με μεγαλύτερη ωριμότητα μέσω της θεραπευτικής εμπειρίας.

Το ανάπηρο παιδί ωφελείται μέσω της θεραπευτικής εμπειρίας αφού η αναπηρία είναι μια πηγή σύγκρουσης και ανησυχίας και συναισθηματικής ενόχλησης. Τα ανάπηρα παιδιά έχουν μέσα τους τα ίδια αισθήματα και επιθυμίες με τα «κανονικά» παιδιά. Πολλές φορές η αναπηρία είναι μια απογοητευτική εμπειρία η οποία διοχετεύει στο παιδί εντάσεις. Δεν είναι ασυνήθιστο να βρεις ένα ανάπηρο παιδί να

ζει μέσα στο σπίτι του βιώνοντας την άρνηση, αισθήματα ανεπάρκειας και καθόλου αίσθηση προσωπικής αξίας. Το να αρνείται να αντιμετωπίσει το πρόβλημα δεν είναι λύση. Μερικοί παθολόγοι επιθυμούν να συνεργαστούν με τον παιχνοθεραπευτή έτσι ώστε δουλεύοντας μαζί να δώσουν στο παιδί όλη την βοήθεια που είναι σημαντική για να μπορέσει να προσαρμοστεί.

Γενικώς η παιγνιοθεραπεία είναι το μέσο για τους θεραπευτές έτσι ώστε να καταλαβαίνουν και να βοηθούν αυτά τα απροσάρμοστα παιδιά που συχνό καλούνται προβληματικά παιδιά συμπεριλαμβάνοντας και τα παιδιά που έχουν πρόβλημα συμπεριφοράς, προβλήματα διαβάσματος λόγου, και ακόμα σωματικά προβλήματα.

Συγκεκριμένα όσον αφορά το πρόβλημα του τρόπου που το παιδί διαβάζει φαίνεται να είναι ένα συχνό φαινόμενο το οποίο συνδέεται με συναισθηματικές συγκρούσεις και εντάσεις. Η παιγνιοθεραπεία έχει αποδείξει πως μπορεί να βοηθήσει το παιδί να κατανοήσει τα συναισθήματά του, να τα δουλέψει και διαμέσου της ολοκληρωτικής διαδικασίας της θεραπείας να πετύχει την ψυχολογική ωριμότητα που είναι αναγκαία για την σχολική του εργασία.

Επίσης το παιδί που αντιμετωπίζει προβλήματα λόγου, δυσλεξίας και τραυλισμού μπορεί να θεραπευτεί δια μέσου της παιγνιοθεραπείας, αφού και αυτό φαίνεται να είναι ευτυχισμένο με την συναισθηματική ζωή του παιδιού.

Έτσι λοιπόν, όταν το παιδί βοηθηθεί είναι ευτυχισμένο. Τα μάτια του χορεύουν και λάμπουν. Τα βήματά του είναι ανάλαφρα και ξένοιαστα.

Το χαμόγελο του είναι ελεύθερο και γρήγορο. Πηγαίνει μπροστά με θάρρος στη ζωή αφού η ζωή είναι μια χαρούμενη περιπέτεια που τρέχει έξω ανυπόμονα για να τη συναντήσει. Είναι οχυρωμένο απέναντι σε όλα τα σκαμπανεβάσματα που κάνουν την ζωή ενδιαφέρουσα. Είναι προετοιμασμένο να ζει ευτυχισμένο μέσα σε μια ικανοποιητική οικογενειακή σχέση.

Όταν όμως το παιδί δεν βοηθηθεί είναι λυπημένο, απομονώνεται. Τα δάκτυλά του γέρνουν, οι κινήσεις του είναι αργές και σκληρές, τα μάτια του καθρεπτίζουν από δυστυχία. Είναι ολοκληρωτικά δυστυχισμένο.

Τα παιδιά ανταποκρίνονται γρήγορα και με ολόκληρη την καρδιά τους για κάθε πρόταση που τους δίνεται και τους βοηθάει. Ειδικά όταν είναι στερημένα από κάθε είδος εμπειρίας ανυπομονούν να βιώσουν ωραίες στιγμές μέσα από την παιγνιοθεραπεία. Δουλεύοντας τα συναισθήματά τους αρχίζει σιγά - σιγά να ανοίγει η πόρτα για αυτοκατανόηση και για μια νέα και ολοκληρωμένη αυτοαντίληψη (Axline, 1969).

Το παιγνιοδωμάτιο

Το παιγνιοδωμάτιο είναι ένας χώρος γεμάτος παιχνίδια όπου εκεί γίνεται η θεραπεία για πολλά παιδιά. Είναι ο χώρος που εκτονώνονται, χαλαρώνουν και ζαναβρίσκουν τον εαυτό τους πολλά παιδιά.

Δεν είναι αναγκαίο να παρέχει όλα τα είδη παιχνιδιών που η παιγνιοθεραπεία θεωρεί ως σημαντικά. Μπορεί το παιγνιοδωμάτιο να έχει τα απαραίτητα. Μπορεί ακόμα η θεραπεύτρια να φέρνει μέσα στην

τσάντα της, μερικά παιχνίδια που να είναι σημαντικά και να πραγματοποιείται η θεραπευτική διαδικασία με αυτά. Αυτό γίνεται σε χώρους που δεν υπάρχει το παιγνιοδωμάτιο π.χ. ένα νοσοκομείο που δεν διαθέτει παιγνιοδωμάτιο.

Αν όμως υπάρχουν λεφτά και χώρος διαθέσιμος για να δημιουργηθεί ένα παιγνιοδωμάτιο καλό θα ήταν να παρέχει τα εξής: Να είναι ένα δωμάτιο ηχητικά στεγασμένο, τα παράθυρα να είναι τέτοια που να είναι καλυμμένα για να μην φαίνεται το παιδί, το πάτωμα και οι τοίχοι να είναι έτσι φτιαγμένοι που να προστατεύονται από κάποια υλικά που το παιδί θα χρησιμοποιεί. Αυτά που πρέπει να υπάρχουν σ' ένα παιγνιοδωμάτιο είναι ένας νεροχύτης με ζεστό και κρύο νερό. Το δωμάτιο να είναι ενσωματωμένο με σύρμα για ηχογραφήσεις πράγμα που το παιδί δεν θα γνωρίζει. Αυτό γίνεται για να μπορεί η θεραπεύτρια να ζανακούσει την συνομιλία με το παιδί και να βγάλει κάποια καθαρότερα συμπεράσματα. Επίσης πρέπει το παιγνιοδωμάτιο να έχει ένα κουκλόσπιτο με έπιπλα, κούκλες, κρεβατάκι, κρεβάτι για κούκλες, δερμάστρα ένα κουτί με πιάτα, κατσαρόλες, κουτάλια, ρούχα για τις κούκλες, καλάδι για τα ρούχα, κουρελιασμένες κούκλες, σκηνή για κουκλοθέατρο, κραγιόν, άμμο, πυλό, νερό, παιδικά όπλα, χάρτινες κούκλες, μικρά αυτοκινητάκια, αεροπλανάκια, τραπέζι, καβαλέτο, παιδικό τηλέφωνο, κόλλες ζωγραφικής, παλιές εφημερίδες, φωτογραφίες ανθρώπων, σπιτιών, ζώων και άλλων αντικειμένων». (Axline, 1969, σελ. 53-54).

Αυτό που δεν πρέπει να υπάρχει στο παιγνιοδωμάτιο είναι τα ηλεκτρονικά παιχνίδια γιατί παίρνουν την θέση των δημιουργικών παιχνιδιών. Αλλά τα παιχνίδια που το παιδί μπορεί να σκεφτεί για να παίξει. Έτσι λοιπόν τα αντικείμενα - παιχνίδια που υπάρχουν στο παιγνιοδωμάτιο είναι απλά, εύκολα στη χρήση έτσι που το παιδί να μπορεί να τα χρησιμοποιήσει και να παίξει δημιουργικά βάζοντας το μυαλό του να σκεφτεί πως θα παίξει. Αν τα παιχνίδια δεν είναι απλά και εύκολα στην χρήση μπορεί το παιδί να απογοητευτεί και να μην δελήσει ξανά να πάει στο παιγνιοδωμάτιο.

Ο θεραπευτής και το παιδί κατά την θεραπευτική διαδικασία

Τα παιδιά που πηγαίνουν στην θεραπεύτρια κατά την προσχολική ηλικία σίγουρα δεν πηγαίνουν από μόνα τους αλλά οι γονείς τους τα πάνε, ή οι ψυχίατροι που μπορεί να τα παρακολουθούν αλλά ακόμα και η προϊσταμένη ενός οικοτροφείου. Είναι παιδιά που ποτέ δεν γνώρισαν πραγματική αγάπη, ασφάλεια και ευτυχία. Ακόμα και αν ζούνε με τους γονείς τους πολλά από τα παιδιά αυτά δεν αισθάνονται άνετα γιατί δεν μπορούν να εκφράσουν τις απωδημένες επιθυμίες τους αφού οι γονείς τους το απαγορεύουν. Είναι παιδιά που αντιμετωπίζουν προβλήματα, ψυχικά, συμπεριφοράς, προβλήματα ομιλίας, σωματικά προβλήματα που καταφεύγουν μέσω της παιγνιοθεραπείας να τα επιλύσουν.

Έτσι φτάνουν μπροστά στην παιγνιοθεραπεία γεμάτα άγχος, ανασφάλεια, αβεβαιότητα αφού δεν γνωρίζουν που πάνε, τι είναι εκεί αλλά κυρίως φοβούνται μήπως τα βλάγουν ακόμη περισσότερο.

Αυτή λοιπόν η στάση των παιδιών είναι απόλυτα φυσιολογική. Έτσι η θεραπεύτρια πρέπει να δεχτεί το παιδί γεμάτη χαρά, να εκπέμπει ασφάλεια, βεβαιότητα, να είναι έτοιμη να αποδεχτεί το παιδί όπως ακριβώς είναι. Η συμπεριφορά της είναι καθοριστική για την δημιουργία μιας καλής θεραπευτικής σχέσης. Πρέπει να συμπεριφέρεται στο παιδί με ειλικρίνεια και να είναι ξεκάθαρη. Γνωρίζει στο παιδί το χώρο του παιχνιδιού, το παιγνιοδωμάτιο δηλαδή. Εξηγεί αναλύει ότι εκεί έχει στην διάθεσή του όλα τα αντικείμενα, παιχνίδια για να παίζει.

Η θεραπεύτρια δεν καλοπώνει το παιδί, ούτε το υποχρεώνει να κάνει γρήγορα πράγματα στο παιγνιοδωμάτιο. Η θεραπεύτρια πρέπει να διακατέχεται από υπομονή, εμπιστοσύνη στον ίδιο της τον εαυτό, να έχει δυνατή αίσθηση χιούμορ, που να ξεκουράζει το παιδί και να το ενθαρρύνει με τον τρόπο της να μοιράζεται πράγματα μαζί της.

Η Axline (1969, σελ. 63) μας μιλάει για τον ρόλο της θεραπεύτριας και μας καταθέτει τα εξής: «Η θεραπεύτρια πρέπει να είναι ένα ώριμο άτομο που να αναγνωρίζει την υπευθυνότητά που έχει όταν αναλαμβάνει να δουλέψει με παιδιά. Πρέπει να διατηρεί μια επαγγελματική συμπεριφορά ως προς τον τρόπο που εργάζεται και δεν θα πρέπει να προδώσει ποτέ την εμπιστοσύνη που το παιδί έχει αποκτήσει απέναντί της λέγοντας ότι γίνεται στο παιγνιοδωμάτιο στους γονείς ή δασκάλους ή σε οποιοδήποτε άλλο άτομο. Η ώρα της θεραπείας είναι μοναδική και ανήκει στο παιδί. Αυτή η εμμονή της να μην τα λέει οφείλεται και στις αρχές της παιγνιοθεραπείας οι οποίες πρέπει να τηρούνται αυστηρά».

Καλό θα ήταν αν η παιγνιοθεραπεύτρια είχε μια εμπειρία από παιδιά εκτός της θεραπευτικής διαδικασίας, από προσωπική της εμπειρία. Αυτό θα τη βοηθούσε ακόμη περισσότερο να καταλάβει τον παιδικό κόσμο.

Προχωρώντας η Axline (1969, σελ. 63) αναφέρει πως «Δεν έχει σημασία η ηλικία, το φύλο και η εξωτερική εμφάνιση της θεραπεύτριας. Μερικοί άντρες θεραπευτές είναι εξίσου καλοί όσο και οι γυναίκες θεραπεύτριες. Το σημαντικό στοιχείο είναι η συμπεριφορά της θεραπεύτριας που πρέπει να είναι υπόδειγμα συμπεριφοράς για το παιδί αλλά και η θεραπεία να είναι μέσα στο μυαλό της».

Διότι δουλεύοντας με τα παιδιά εκτός του ότι σύμφωνα με την Charalampous M.E. (1986, σελ.1) «Οι κοινωνικοί λειτουργοί που έχουν επιβαρυνθεί να υπηρετήσουν αυτό το επάγγελμα θα πρέπει να είναι ενήμεροι ότι μπορεί να χρειαστεί να αναλάβουν ρόλους απευθείας με τα παιδιά».

Πρέπει να γνωρίζουν όλοι όσοι δουλεύουν με παιδιά κοινωνικοί λειτουργοί, ψυχολόγοι, ψυχοθεραπευτές πως η διαδικασία της θεραπείας είναι κάτι το πολύ σημαντικό με πολύ βάθος και πρέπει να υπάρχει έντονο ενδιαφέρον από την ίδια την θεραπεύτρια να δουλέψει με το παιδί, να το νοιαστεί και να θέλει πραγματικά να το βοηθήσει να θεραπευτεί.

Κάποιοι άλλοι παράγοντες που πρέπει να λάβει υπόψη η Κοινωνική Λειτουργός δουλεύοντας με τα παιδιά κατά την Jean Moore σύμφωνα με την Charalampous M.E (1986, σελ.2) είναι οι εξής:

1) Πολλά από τα παιδιά είναι ακόμα σε διάχυτες περιοχές μεταξύ της φαντασίας και της πραγματικότητας. (Αυτό μπορεί να οδηγήσει σε μια κατάσταση που είναι εύκολο να σκεφτείς ότι το παιδί σου λέει γέματα).

2) Το λεξιλόγιο του παιδιού είναι περιορισμένο και πρέπει να γνωρίζουμε να αποδεχόμαστε την ανικανότητα του παιδιού (ή μερικώς ικανότητα) να ιδεάζει συγκεκριμένα με προσοχή στην ώρα και στο διάστημα

3) Η έλλειψη κοινωνικής ισορροπίας από την πλευρά του παιδιού μπορεί να προκαλέσει μακρές περιόδους σιωπής ή ανεξέλεγκτου νευρικού γέλιου κατά την διάρκεια της συνέντευξης

4) Τα παιδιά έχουν προβλήματα που είναι διακεκριμένα μεταξύ μικροπρόθεσμων δελήσεων και μακροπρόθεσμων αναγκών

Γνωρίζοντας λοιπόν την ψυχολογική διάθεση των παιδιών είναι πολύ πιο εύκολο για τους θεραπευτές να το προσεγγίσουν. Αυτό είναι που κάνει και την θεραπεία να είναι επιτυχημένη. Αρχίζει από την ίδια την θεραπεύτρια. Αρχίζει την νέα σχέση με τα παιδιά γεμάτη δάρρος και ξεκούραση έτσι ώστε να μπορεί να βοηθήσει το κάθε παιδί ξεχωριστά, γεμάτη ζωντάνια και όρεξη. Μια θεραπεύτρια που είναι γεμάτη ένταση, ανασφάλεια θα τα βγάξει στο παιδί. Γι' αυτό λοιπόν πρέπει να είναι φιλική, ανεξάρτητο άτομο που δίνει περισσότερα στην συνάντηση. Εκτός από την παρουσία της, το μολύβι και το μπλόκ σημειώσεων. Πρέπει να δίνει φροντίδα στο παιδί τέτοια όμως που να μην φτάνει στα άκρα και το παιδί να δένεται συναισθηματικά μαζί της. Η

συναισθηματική μεταβίβαση και αντιμεταβίβαση μπορεί να δημιουργήσει και για τους δύο προβλήματα.

Αυτό το τονίζει και η Axline (1969, σελ. 64): «Το να δείξεις πάρα πολλή συμπάθεια, πάρα πολλή ενδιαφέρον, πάρα πολύ εύκολα «καταπνίγει» την θεραπεία και δημιουργεί νέα προβλήματα στο παιδί. Τα δεκανίκια της υποστηρικτικής σχέσης είναι ένα άλλο πράγμα που το παιδί μπορεί να βαρεθεί πριν την ολοκλήρωση της θεραπείας».

Η Axline (1969, σελ. 64-65) συνεχίζει επισημαίνοντας πως «η θεραπεύτρια δεν πρέπει να δένεται συναισθηματικά με το παιδί γιατί αυτό χαλάει την θεραπεία αλλά και το ίδιο το παιδί δεν βοηδιέται παρά μόνο εμπλέκονται και άλλες καταστάσεις. Από την άλλη πλευρά μια συναισθηματική μεταβίβαση μπορεί να προληφθεί εάν η θεραπεύτρια έχει αφομοιώσει καλά τις βασικές αρχές και δέσεις της παιγνιοθεραπείας και γνωρίζει από μόνη της ποια είναι τα όρια και τι πρέπει να κάνει αν το παιδί συμπεριφερθεί με κάποια απρόβλεπτη συμπεριφορά».

Με αφορμή τις βασικές αρχές της Axline θα ήθελα να αναφέρω το ρόλο που παίζουν κατά την θεραπευτική σχέση με το παιδί. Αρχίζοντας με την πρώτη που είναι η πλήρη αποδοχή του παιδιού. Η πλήρη αποδοχή φαίνεται καθαρά από την συμπεριφορά της θεραπεύτριας. Διατηρεί ηρεμία, σταθερότητα και φιλική σχέση με το παιδί. Προσέχει να μην κάνει κριτική και παρατηρήσεις ευθέως στο παιδί. Αυτό μπορεί να κάνει το παιδί το οποίο είναι φοβισμένο να μαζευτεί ακόμη περισσότερο. Αλλά ταυτόχρονα αποφεύγει να επαινεί τις

δραστηριότητες και το παιδί κάνει ή κάτι που θα πει. Αυτά τα ζητήματα κάνουν την παιγνιοθεραπεία να επαγρυπνεί και να σκέφτεται πως μόνο η πλήρη αποδοχή του παιδιού είναι αυτή που θα το κάνει να αισθανθεί άνετα, να αρχίσει να χαλαρώνει και να παίζει χωρίς να κριτικάρεται. Αφήνοντας έτσι το παιδί τον εαυτό του ελεύθερο θα αρχίσει να βγάζει τις απωθημένες εντάσεις, επιθετικότητα πάνω στα παιχνίδια.

Η Virginia Axline (1969, σελ. 86) λέει πως «η αποδοχή δεν προϋποθέτει καμία έγκριση για ότι κάνει το παιδί».

Προχωρώντας στην δεύτερη αρχή της Axline που είναι η εγκατάσταση του αισθήματος της ανεκτικότητας βλέπουμε πόσο σημαντική αρχή είναι στην αρχή της δημιουργίας της σχέσης με το παιδί. Η ανεκτικότητα είναι ένα ευαίσθητο σημείο για να το χειριστεί.

Σύμφωνα με την Axline (1969, σελ. 94) «Απαιτείται συνέπεια από την πλευρά της θεραπεύτριας έτσι ώστε να διατηρήσει την ατμόσφαιρα ανεκτή. Γιατί πολλά πράγματα μπορούν να αναστατώσουν αυτό το αίσθημα και μερικές φορές άδεια από την πλευρά της η θεραπεύτρια. Έτσι δεν πρέπει να γίνονται προσπάθειες για να κατευδύεται το παιδί προς συγκεκριμένες δραστηριότητες ή συζητήσεις. Αυτό προϋποθέτει πως δεν πρέπει να γίνονται κατευθυνόμενες ερωτήσεις προς το παιδί.

Η τρίτη αρχή του η θεραπεύτρια αναζητάει τρόπους να διαπιστώσει πως το παιδί αισθάνεται και να το βοηθήσει να αποκτήσει βαθιά γνώση της έκδηλης συμπεριφοράς του.

Σίγουρα στην αρχή το παιδί αλλά και η θεραπεύτρια δυσκολεύονται. Η ανταπόκριση της θεραπεύτριας είναι δύσκαμπτη αλλά και το παιδί δεν εκφράζεται. Σιγά - σιγά αρχίζει να γίνεται πιο ικανοποιητική η ανταπόκριση της θεραπεύτριας και το παιδί αρχίζει να εκφράζεται. Έτσι αρχίζει να δουλεύεται και να εγκαθιδρύεται η σχέση.

Κατά την Axline (1969 σελ.: 97) «Η αναγνώριση των συναισθημάτων του παιδιού και η ερμηνεία τους είναι δύο διαφορετικά πράγματα. Ωστόσο είναι δύσκολο να τα διαφοροποιήσεις. Έτσι η θεραπεύτρια προσπαθεί να μεταφράσει σε λέξεις τη συμβολική σημασία του παιχνιδιού του παιδιού όπως το ίδιο το παίζει το βιώνει μέσα από τις δραστηριότητές του».

Αυτή η ερμηνεία, το πρώτο βήμα είναι σημαντικό για να καταλάβει πως το παιδί αισθάνεται.

Κατά την τέταρτη αρχή που είναι ο σεβασμός του παιδιού η Axline (1969, σελ. 106) επισημαίνει πως «η θεραπεύτρια προσπαθεί να βοηθήσει το παιδί να καταλάβει ότι είναι υπεύθυνο για τον εαυτό του. Δεν υπάρχει καμία πίεση για να το καταφέρει αυτό, το παιδί. Είναι μέρος της θεραπευτικής διαδικασίας».

Η θεραπεύτρια σέβεται το παιδί γι' αυτό που είναι. Σέβεται την μοναδικότητά της προσωπικότητάς του και το δικαίωμά του να είναι άνθρωπος και να του συμπεριφέρεται σαν άνθρωπος. Ποτέ δεν πρέπει να πιέζει και δεν πιέζει το παιδί να κάνει πράγματα ή να συμπεριφέρεται όπως η θεραπεύτρια θέλει. Αυτό δεν είναι σεβασμός

ως προς το άτομο της θεραπεύτριας αλλά από φόβο το παιδί μιλάει και φέρεται «καλά».

Σχετικά με αυτό η Axline (1969, σελ. 106-107) αναφέρει το εξής: «Στο παιδί δίνεται η ευκαιρία να κερδίσει την ισορροπία του. Να αποκτήσει την αυτοπεποίθηση και τον αυτοσεβασμό του. Η μια ώρα στο παιγνιοδωμάτιο ανήκει μόνο στο παιδί και αυτό θα επιλέξει τι θα παίξει. Η θεραπεύτρια είναι αυτή που κρατάει φιλική στάση προς το παιδί γεμάτη φιλικότητα και ξεκούραση κρατάει τα χέρια ψηλά. Καταλαβαίνει, συναισθάνεται το παιδί, το φροντίζει και σέβεται απόλυτα αυτό που το παιδί θέλει να κάνει».

Έτσι λοιπόν κάνοντας αυτό που το παιδί θέλει λίγο ή πολύ είναι αυτό που οδηγεί το δρόμο και η θεραπεύτρια ακολουθεί. Η Πέμπτη αρχή λοιπόν της Axline (1969) είναι «Το παιδί οδηγεί το δρόμο». Η παιγνιοθεραπεύτρια αφήνει το παιδί να χαράζει από μόνο του την δικιά του πορεία. Ποτέ δεν αφήνει όσα παιχνίδια θέλει αυτή στο παιγνιοδωμάτιο ελπίζοντας ότι αυτά θα πάρει το παιδί για να παίξει. Αφήνει όλα τα παιχνίδια και το παιδί επιλέγει αυτά που αυτό θέλει. Η παιγνιοθεραπεύτρια δεν δίνει εξηγήσεις πως να παίξει το παιδί. Ποτέ δεν χρησιμοποιεί πλάγιους τρόπους για να ξεγελάσει το παιδί είναι ευθύς μαζί του και ειλικρινής.

Μια αξιοσημείωτη παρατήρηση της Axline (1969, σελ. 119) είναι: «Η θεραπεύτρια κάνει απλές ερωτήσεις στο παιδί και όχι του τύπου εξέτασης. Αν το ίδιο το παιδί θέλει μπορεί να μπηδεί στην συζήτηση. Αν δεν θέλει λέει μόνο αυτά που το απασχολούν. Η θεραπεύτρια

αποκλείει όλες τις λέξεις που θα ενοχλούσαν το παιδί, έτσι ώστε το παιδί να συμπεριφέρεται με τον καλύτερο του τρόπο μόνο και μόνο γιατί υπάρχει το κίνητρο για βέβαιο έπαινο. Φυσικά όμως ποτέ δεν ελέγχει το παιδί για ότι κάνει έτσι ώστε να μην νοιώθει αποδαρμένο και ανεπαρκή. Εάν το παιδί ζητήσει βοήθεια η θεραπεύτρια πρέπει να την δίνει. Εάν ζητήσει πάλι κατευθύνσεις για το πως να χρησιμοποιήσει ένα υλικό, η θεραπεύτρια πρέπει να το βοηθήσει.

Συνεχίζοντας με την Axline (1969, σελ. 120-121) διαπιστώνουμε ακόμα μια φορά πως πραγματικά τον δρόμο για την θεραπεία οδηγεί το παιδί.

«Η ώρα της θεραπείας δεν είναι ώρα μυχαγωγίας, η κοινωνική ώρα ή σχολική εμπειρία. Είναι η ώρα του παιδιού. Η θεραπεύτρια δεν είναι η σύντροφος του παιδιού αλλά ούτε η δασκάλα του. Επίσης ποτέ δεν αντικαθιστά την μητέρα του παιδιού. Απεναντίας είναι μια υγιής σταθερή σανίδα για το παιδί που μπορεί να δοκιμάσει πάνω στην θεραπεύτρια την προσωπικότητά του. Η θεραπεύτρια είναι αυτή που κρατάει τον καθρέπτη και το παιδί βλέπει τον εαυτό του όπως είναι. Η θεραπεύτρια κρατάει την γνώμη της, τα αισθήματά της και τις καδοδηγήσεις της εκτός της θεραπευτικής ώρας.

Όταν κάποιος σκεφτεί ότι το παιδί είναι στο παιγνιοδωμάτιο και προσπαθεί να γνωρίσει τον εαυτό του καταλαβαίνει ότι η γνώμη της θεραπεύτριας και οι επιθυμίες της δεν είναι αρεστές στο παιδί. Άλλωστε το παιδί σταματάει να παίζει αν η θεραπεύτρια γίνεται ενοχλητική κατά την ώρα του παιχνιδιού. Επομένως η θεραπεύτρια κρατάει τον εαυτό της

εκτός από αυτή τη διαδικασία. Το παιδί οδηγεί τον δρόμο και η θεραπεύτρια ακολουθεί».

Φυσικά η θεραπεία δεν μπορεί να γίνεται γρήγορα. Αρχίζει σιγά - σιγά και ανάλογα με τον χρόνο που το παιδί χρειάζεται. Έτσι η έκτη αρχή της Axline (1967) είναι «Η θεραπεία δεν πρέπει να είναι γρήγορη». Όταν ένα παιδί είναι έτοιμο να εκφράσει τα συναισθήματά του θα το κάνει. Αυτό προϋποθέτει κάποιες άλλες αρχές οι οποίες έχουν προαναφερθεί. Μπορεί να παίζει για αρκετό διάστημα χωρίς να βγαίνει στην ουσία κάτι. Χαρακτηριστικά μπορεί να θεωρηθεί ως άγονη περίοδος. Αυτό που ισχύει στην θεραπευτική συνεδρίαση είναι ο νόμος της ωριμότητας.

Κατά την Axline (1969, σελ. 125) «Μερικά παιδιά είναι πολύ αργά και χρειάζονται χρόνο για να μπορούν να δουλέψουν, να παίζουν σε ότι η θεραπεύτρια μπορεί να σκεφτεί ότι είναι θεραπευτικός τρόπος. Ωστόσο μπορεί να περνούν μια περίοδο που χρειάζονται να κερδίσουν την ετοιμότητα για να εκφράσουν αυτά που αισθάνονται. Εάν η θεραπεύτρια αφήσει τα παιδιά μόνα τους, να έχουν τον χρόνο τους, θα ανταμειφθεί για την μετριοπάθειά της γιατί θα καταλάβει τι τα παιδιά ζητούν».

Το μυαλό του παιδιού είναι σαστισμένο τρέχει από δω και από εκεί. Στην πραγματικότητα δεν κάνει κάτι. Ο κόσμος για το παιδί είναι πολύ μεγάλος και χρειάζεται χρόνο για να τον καταλάβει. Οι μεγάλοι είναι μεταξύ τους γνωστοί αφού είναι οι γονείς που το πάνε στην θεραπεύτρια. Έτσι αυτό χωρίς να ξέρει κανένα αισθάνεται ότι το παίρνουν, κατακτιέται για πάντα. Αν επίσης το παιδί ζητήσει από την

θεραπεύτρια χρόνο για να ανακουφιστεί από την ένταση και την πίεση και να του δοθεί η ευκαιρία να αισθανθεί επαρκή άτομο τότε η θεραπεύτρια δεν πρέπει να βιάζεται για την θεραπεία. Θα πρέπει να καταλάβει πως για το παιδί έχει μεγάλη σημασία να του δοθεί η ευκαιρία να κερδίσει την ισορροπία του. Δεν το σπρώχνει κανείς για να τελειώσει αυτή η θεραπευτική διαδικασία. Μπορεί να ξεκουραστεί όταν το αισθάνεται.

Η Axline (1967, σελ. 126) επεξηγεί: «Μπορεί αν το θέλει το παιδί να καθίσει και να κοιτάζει για όλη την ώρα που έχει, μπροστά του, χωρίς να κάνει κάτι. Μπορεί να αρχίσει να κοσκινίζει την άμμο στα χέρια του και οι κόκκοι να πέφτουν κάτω. Αυτό για το παιδί είναι μια ικανοποίηση. Εάν πάλι απλά κυλάει τον πυλό μπροστά και πάλι πίσω και πάλι το ίδιο απολαμβάνοντας την ευκαμψία που κάνει ο πυλός, η θεραπεύτρια πρέπει να αφήσει το παιδί να το κάνει. Έτσι το παιδί αρχίζει σιγά - σιγά να αισθάνεται ότι η συνηθισμένη πίεση που ένοιωθε αρχίζει σιγά - σιγά να φεύγει. Αρχίζει πλέον να είναι φανερό η χαλάρωση που αισθάνεται το παιδί.

Μια άλλη διάσταση της όλης διαδικασίας είναι και το γεγονός όταν η θεραπεύτρια αισθανθεί ότι το παιδί έχει πρόβλημα και θέλει να επιτεθεί στο πρόβλημα όσο το δυνατό πιο σύντομα θα πρέπει να σκεφτεί πως αυτό που αισθάνεται αυτή, δεν έχει καμία σημασία.

Εάν το παιδί έχει κάποιο πρόβλημα αυτό θα το βγάλει όταν το παιδί είναι έτοιμο. Η προσωπικότητα του παιδιού είναι τόσο παράξενος μηχανισμός που είναι δύσκολο εάν όχι και απίθανο να απομονώσεις

ένα αίτιο στοιχείο και να λες αυτό είναι που προκαλεί όλα τα προβλήματα. Η θεραπεύτρια δεν γνωρίζει τόσο καλά το παιδί όσο το παιδί γνωρίζει τον εαυτό του.

Γι' αυτό λοιπόν και σύμφωνα με την Axline (1969, σελ. 126-127). «Εάν η θεραπεύτρια σκεφτεί ότι το παιδί δεν κάνει καμία πρόοδο κατά τις εβδομάδες που πήγαν. Πρέπει να το εξετάσει και να το επανεξετάσει για να δει αν υπάρχει κάτι που προκάλεσε αυτές τις αντιστάσεις για την θεραπεία. Πρέπει να σκεφτεί πως η πρόοδο είναι ανοδική και για μερικά παιδιά πολύ αργή όπως όταν ένα φίδι κινείται. Επίσης το παιδί ζει σε ένα κόσμο με ανθρωπίνες σχέσεις. Οι καταστάσεις που δημιουργήθηκαν μπορεί να μην έχουν φέρει την προσαρμογή ακόμα στο παιδί. Έτσι μπορεί να μην είναι ικανό να πολεμήσει τις δυνάμεις που το πνίγουν στην ψυχολογική του ανάπτυξη. Η θεραπεύτρια πρέπει να προσπαθήσει να δει τα πράγματα με τα μάτια του παιδιού και να προσπαθήσει να αναπτύξει ένα αίσθημα εμπάθειας με το παιδί. Πρέπει να κρατήσει τη μεγαλύτερη αλλαγή που έγινε στο μυαλό του και να θυμάται πως η ανάπτυξη είναι μια βαθμιαία διαδικασία».

Τελευταία αρχή είναι «η αξία των ορίων». Τα όρια κατά τη θεραπεία είναι ότι πιο σημαντικό για να αρχίσει σωστά η θεραπευτική διαδικασία.

Η Axline (1969, σελ. 128) μας ενημερώνει «ότι τα όρια συμβάλουν στην σωστή θεραπεία για να περιορίσουν περισσότερο τα όρια στα υλικά πράγματα όπως τα επίμονα όρια για την καταστροφή των διαφόρων παιχνιδιών, καταστροφές στο δωμάτιο και οι επιθέσεις προς

την θεραπεύτρια. Επίσης η κοινή αίσθηση ορίων που είναι αναγκαία για την προστασία του παιδιού».

Εν συνεχεία η Axline (1969, σελ. 131-134) λέει πως «ένα άλλο πολύ σημαντικό στοιχείο είναι τα όρια με το χρόνο της παιγνιοθεραπείας. Ο ενήλικας που φέρνει το παιδί πρέπει να γνωρίζει ότι η ώρα είναι πολύ περιορισμένη στο χρόνο που καθορίζεται από την αρχή. Αν είναι μια η ώρα τότε ο χρόνος της παιγνιοθεραπείας είναι μόνο μια ώρα. Επίσης ένα όριο είναι και το γεγονός να μην εστιάζει στο πρόβλημα του παιδιού όταν πρωτοέρχεται στο χώρο. Για παράδειγμα αν δεν μπορεί ή δεν αισθάνεται το παιδί να μιλήσει δεν πιέζεται να μιλήσει στο παιγνιοδωμάτιο ή να απειλείται πως αν δεν μιλήσει ότι θα φύγει. Κλείνοντας αναφέρει ότι τα όρια χρησιμοποιούνται με εξυπνάδα και συνέπεια. Είναι μια αρχή η οποία προσφέρεται ως τέχνασμα με την συμμετοχή του παιδιού, την συνεργασία του και την υπευθυνότητα του που μπορεί να μετρηθεί. Είναι η αρχή που προκαλεί λεπτότητα, συνέπεια, ειλικρίνεια και δυναμικότητα από την θεραπεύτρια. Η χρησιμοποίηση των ορίων λίγο ή πολύ δείχνει πόσο μακριά η θεραπεία μπορεί να συνεχίσει μεταξύ θεραπεύτριας και του παιδιού».

Έτσι λοιπόν βάση αυτών των αρχών που αναπτύχθηκαν βλέπουμε την σημαντικότητα τους για την σωστή και ανοδική εξέλιξη της θεραπευτικής διαδικασίας. Φυσικά το γεγονός ότι ο θεραπευτής - τρία πρέπει να διαθέτουν πολλή υπομονή και να είναι εκεί μόνο για το παιδί χωρίς να σκέφτονται τα δικά τους προβλήματα είναι αυτό που οδηγεί στην καλύτερη διεκπεραίωση του έργου.

Β. ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΜΕΡΟΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ VI

Εισαγωγικά - Σκοπός Συμμετοχικής Παρατήρησης

Γνωρίζοντας τη σημαντικότητα της παιδικής ηλικίας και συγκεκριμένα της προσχολικής ηλικίας καθώς και το ρόλο του παιχνιδιού για την υγιή εξέλιξη του παιδιού, θεώρησα ιδιαίτερα σημαντικό να μελετήσω τη σχέση που έχει το παιδί με το παιχνίδι για την υγιή ανάπτυξη και ολοκλήρωση της προσωπικότητας του.

Το παιδί από την μια πλευρά είναι ιδιαίτερα ευαίσθητο σε ότι συμβαίνει γύρω του πράγμα που το κάνει να είναι άλλοτε ευτυχισμένο και άλλοτε δυστυχισμένο. Μπορεί να βιώνει άγχος, μίσος, τάσεις καταστροφής, μελαγχολίες και να αισθάνονται μόνο. Το παιχνίδι από την άλλη πλευρά είναι για το παιδί ένα μέσο έκφρασης όλων αυτών των βιωμάτων του. Μέσα από το παιχνίδι μπορεί να εξωτερικεύσει αυτά τα άγχη, φόβους, μίσος κτλ και να βρει και πάλι την ηρεμία του, να μπορέσει να κοινωνικοποιηθεί και να αισθανθεί δυνατό.

Έτσι λοιπόν και εγώ θέλησα να πραγματοποιήσω μια ποιοτική έρευνα με συμμετοχική παρατήρηση με σκοπό το ρόλο που διαδραματίζει το παιχνίδι τόσο στην σωματική όσο και στην ψυχοπνευματική ανάπτυξη του παιδιού, αλλά και τις περαιτέρω θεραπευτικές ιδιότητες που το παιχνίδι έχει.

Η συμμετοχική παρατήρηση έγινε στο νηπιαγωγείο «Ζ» στην Πάτρα. Ξεκίνησα την συμμετοχική μου παρατήρηση από τις 15/10/99 μέχρι τις 14/2/2000. Ο προσχεδιασμένος χρόνος για παρατήρηση ήταν 6 μήνες,

αυτό όμως δεν πραγματοποιήθηκε γιατί η ίδια η κοινωνική λειτουργός του νηπιαγωγείου δέλησε να διακόψουμε τη συνεργασία μας στις 14/2/2000. Η παρατήρηση γινόταν μια φορά την εβδομάδα και μια ώρα μόνο.

Ο ρόλος μου στην ομάδα

Εδώ θα ήθελα να διευκρινίσω το ρόλο μου στο χώρο του νηπιαγωγείου. Ο ρόλος μου σε καμία περίπτωση δεν ήταν ρόλος παιγνιοθεραπείας. Απλά μελετώντας τις βασικές αρχές της παιγνιοθεραπείας της Axline (1969) έπαιρνα κάποιες από αυτές και προσπαθούσα να τις υιοθετήσω. Έτσι μέσα από το ρόλο μου ως κοινωνική λειτουργός και με τη βοήθεια και καθοδήγηση της επίπτριας μου κ. Θεοδωράτου, αυτές τις αρχές υιοθέτησα και αυτές εφάρμοσα.

Είχα την δικιά μου ομάδα από 5-6 παιδιά ηλικίας 5 - 5 ½ χρονών στην οποία η στάση μου δεν ήταν διόλου παθητική. Συμμετείχα σε όλες τις δραστηριότητες με τα παιδιά. προσπαθούσα να αναπτύξω μια σχέση εμπιστοσύνης μαζί τους. Να τα κάνω να νοιώσουν άνετα μαζί μου έτσι ώστε να μπορούν να εκφραστούν ελεύθερα, να εκφέρουν την άποψή τους ελεύθερα και να κινηθούν χωρίς κανένα φόβο μέσα στην ομάδα. Έδινα ιδιαίτερη σημασία σε ότι μου έλεγαν, τα άκουγα με προσοχή, υπομονή και τα ενθάρρυνα να μιλήσουν. Ήμουν φιλική μαζί τους, πρόσεχα τον τρόπο που θα τους μιλούσα για να μην αισθανθούν απόρριψη. Ενθάρρυνα τα παιδιά γι' αυτό που έκαναν επαινώντας τα έτσι ώστε να ενισχύεται η αυτοπεποίθηση και αυτοεκτίμηση τους. Αποδεχόμουν τα παιδιά πλήρως και έτσι αυτό έκανε τη σχέση μας να

γίνεται σιγά - σιγά καλύτερη και να δενόμαστε. Αρχισα έτσι με την πλήρη αποδοχή να δημιουργώ με τα παιδιά μια σχέση εμπιστοσύνης. Σημαντικό για μένα ήταν η εγκατάσταση του αισθήματος της ανεκτικότητας. Προσπαθούσα να ακούω τα παιδιά σε ότι μου έλεγαν, να αποδέχομαι τα παιδιά όπως ήταν. Ποτέ δεν έλεγα στα παιδιά πως αυτό που έφτιαξες ή αυτό που είπες δεν ήταν καλό. Η κακή κριτική θα έκανε τα παιδιά να χάσουν την εμπιστοσύνη που είχαν ως προς το πρόσωπό μου. Σεβόμουν όλα τα παιδιά γι' αυτό και το κλίμα της ομάδας δεν ήταν ανταγωνιστικό. Συμπεριφερόμουν σε όλο τα παιδιά το ίδιο. Ποτέ δεν πίεζα τα παιδιά να παίζουν ή να ζωγραφίσουν κάτι που δεν ήθελαν. Πάντα συζητούσαμε για το τι θέλουν να κάνουμε την ώρα που θα ήμασταν μαζί και πάντα κάναμε αυτό που ήθελε η πλειοψηφία. Εγώ συμμετείχα κατά κάποιο τρόπο στα παιχνίδια τους δίνοντας συμβουλές, λύνοντας τις απορίες τους κρατώντας όμως τον εαυτό μου απ' έξω. Έτσι ώστε να μην επηρεάζω τα παιδιά. Ποτέ δεν σύγκρινα τα παιδιά μεταξύ τους γιατί αυτό θα έκανε τα παιδιά να αισθάνονται μειονεκτικά, ανεπαρκή και να χάνουν σιγά - σιγά την συναισθηματική τους ισορροπία. Στην ουσία τα παιδιά οδηγούσαν τον δρόμο και εγώ ακολουθούσα. Φυσικά όμως βρισκόμουν σε θέση ετοιμότητας για ότι με χρειαζόντουσαν τα παιδιά. Ιδιαίτερης σημασίας είχε και το γεγονός ότι προσπαθούσα να δω τα πράγματα και με τα μάτια των παιδιών. Δηλαδή έβαζα τον εαυτό μου στην διαδικασία να συναισθανθώ τα παιδιά. Προσπαθούσα να αναπτύξω ένα αίσθημα εμπάθειας με τα παιδιά έτσι ώστε να κατανοήσω καλύτερα τον εσωτερικό τους κόσμο. Τέλος θα ήθελα να επισημάνω πως τα όρια ήταν κάτι που έδεσα με τα παιδιά.

Δηλαδή μπορεί να ήμουν σε θέση να τα κατανοήσω, να τα αποδεχτώ όπως είναι, αλλά δεν σήμαινε πως δεχόμουνα στην ομάδα μου να κάνουν φασαρία, Γνώριζαν από την αρχή πως τα χρονικά μας όρια ήταν μόνο μια ώρα και ότι θα τα κάναμε μέσα σε αυτή την ώρα. Πολλές φορές τα παιδιά ήθελαν να παίζουμε περισσότερο ή να έμενα πιο πολλή ώρα. Αυτό ξεκαθαριζόταν ότι δεν γινόταν. Επίσης εκεί που τα παιδιά μπορεί να τσακωνόντουσαν για κάποιο παιχνίδι εγώ επενέβαινα για να τα συμφιλιώσω αλλά και να τους υποδείξω πως δεν επιτρεπόταν να χαλούν τα παιχνίδια αφού ούτε καν τους ανήκαν. Με το που άρχισε η ομάδα απαιτούσα από τον εαυτό μου διαύγεια και ετοιμότητα αφήνοντας έξω από αυτή κάθε προσωπικό μου πρόβλημα και ανησυχία.

Μέσα από την στάση που κρατούσα τα παιδιά ένιωθαν ασφάλεια, σιγουριά, αποδοχή και ελευθερία να εκφραστούν. Έτσι μέσα από το παιχνίδι τα παιδιά μπορούσαν να εξωτερικεύσουν τον εσωτερικό τους κόσμο. Επικοινωνούσαν με τα υπόλοιπα παιδιά, εμπλέκονταν σε διαδικασίες που τα βοηθούσαν σιγά - σιγά να κοινωνικοποιούνται. Το παιχνίδι ήταν αυτό που διέπλαθε την προσωπικότητα τους. Ήταν το μέσο επικοινωνίας, ο συνδετικός κρίκος του παιδιού και μαζί μου. Το παιδί ζούσε την ικανοποίηση δημιουργώντας κάτι έτσι ώστε προκαλείται η συναισθηματική και ψυχική ανάπτυξη του. Εν κατακλείδι ήταν το μέσο για την ολοκλήρωση της προσωπικότητας του παιδιού.

Η λειτουργία του παιδικού σταθμού «Ζ»

Ο ιδιωτικός παιδικός σταθμός «Ζ» λειτουργεί καθημερινά πλην Σαββατοκύριακου. Ώρες λειτουργίας 8:00 - 3:00 μ.μ.

Τα παιδιά που δέχεται είναι από νήπια μέχρι προσχολικής ηλικίας. Ηλικίας 2 - 5 ½ χρονών. Λειτουργούν τρία διαφορετικά προγράμματα. Το πρώτο πρόγραμμα είναι για τα παιδιά 2 - 2½ χρόνων. Τα παιδιά αυτά βρίσκονται σε διαφορετικό χώρο από ότι τα άλλα παιδιά. Τα παιδιά αυτά τρώνε στο χώρο, κοιμούνται και παίζουν κυρίως σε Πάρκα. Το δεύτερο πρόγραμμα είναι για τα παιδιά από 2 ½ - 4 ½ ετών. Τα παιδιά παρακολουθούν το κανονικό πρόγραμμα. Έρχονται στο χώρο το πρωί και τους παρέχεται το πρωινό μαζί με τα μεγαλύτερα παιδιά. Μετά πάνε στο χώρο τους όπου εκεί συζητάνε με την νηπιαγωγό τους, παίζουν και τραγουδάνε. Μετά το μεσημεριανό τους φαγητό ακολουθούν πάντα επιτραπέζια παιχνίδια. Γύρω στις 1.00 η ώρα το σχολικό λεωφορείο παίρνει τα παιδιά και τα πηγαίνει στο σπίτι τους. Το τρίτο πρόγραμμα είναι για τα μεγαλύτερα παιδιά ηλικίας 5 - 5 ½ χρονών. Έρχονται το πρωί, τρώνε το πρωινό τους και μετά αποχωρούν για την αίθουσά τους. Εκεί συζητάνε διάφορα θέματα όπως για τις εποχές του χρόνου, για τα μεταφορικά μέσα για την φίλια, την οικογένεια κτλ. Επίσης κάνουν αγγλικά, μαθηματικά αφού προετοιμάζονται πλέον για το Δημοτικό Σχολείο. Μετά το μεσημεριανό τους φαγητό ακολουθεί παιχνίδι αλλά και τραγούδι. Πολλές φορές τα παιδιά από 2 ½ - 5 ½ χρονών προετοιμάζονται για γιορτές που κάνει ο παιδικός σταθμός όπως π.χ. η χριστουγεννιάτικη γιορτή.

Τέλος κατά της μία η ώρα περνάει το σχολικό παίρνει όσα παιδιά πάνε εκείνη την ώρα στο σπίτι τους και μετά τα υπόλοιπα παιδιά. Έτσι κλείνει μια καθημερινή μέρα στο παιδικό σταθμό.

Το προσωπικό του παιδικού σταθμού είναι μία καθαρίστρια και ένας μάγειρας. Η διευθύντρια, που είναι κοινωνικός λειτουργός και τρεις νηπιαγωγοί. Τα παιδιά του νηπιαγωγείου είναι γύρω στα 45.

Παρατηρήσεις - Ανάλυση παρατηρήσεων

Παρατήρηση 1^η στο παιδικό σταθμό «Ζ»

Την Δευτέρα 29/11/99 από τις 12.30 - 1.00 έκανα παρατήρηση στην ομάδα των παιδιών ηλικίας 4 ½ - 5 ½ χρόνων. Σε αυτή την ομάδα έκανα παρατήρηση 6 παιδιά που βρίσκονταν σε ένα τραπέζακι. Ήταν ο Βασίλης, ο Λέανδρος, ο Παναγιώτης, η Μίνα, η Αθηνά και η Αλεξάνδρα.

Τα παιδιά εκείνη τη στιγμή έπαιζαν με πλαστελίνη, συστήθηκα και γνωριστήκαμε. Σε αυτή την πρώτη συνάντηση έγινε μια ουσιαστικότερη γνωριμία με τα παιδιά σε σχέση με την ομάδα των πιο μικρών παιδιών που παρακολουθούσα.

Σε αυτή τη μικρή παρατήρηση που έκανα είδα πως τα παιδιά ήταν πιο ευέλικτα, συζητήσιμα, ειδικότερα ο Παναγιώτης είναι ένα παιδάκι ώριμο, αρκετά δημιουργικό και φαίνεται να είναι το παιδί που τα γνωρίζει όλα. Απεναντίας η Αλεξάνδρα ήταν αρκετά ομιλητική αλλά δεν έφτιαχνε κάτι συγκεκριμένο. Κρατούσε την πλαστελίνη και όλο την έπλαθε. Τα υπόλοιπα παιδιά ήταν πιο ήσυχα. Δεν μιλούσαν πολύ και έφτιαχναν διάφορα αντικείμενα.

Αυτή η πρώτη συνάντηση έκλεισε πολύ γρήγορα ανανεώνοντας το ραντεβού μας για την επόμενη εβδομάδα.

Ανάλυση της 1^{ης} παρατήρησης

Σε αυτή την πρώτη μου παρατήρηση με τα παιδιά προσχολικής ηλικίας αισθάνθηκα αρκετό άγχος κατά πόσο μπορούσαν να με δεχτούν και κατά πόσο εγώ θα μπορούσα να υλοποιήσω αυτούς τους στόχους που έθεσα αλλά και αρχές που υιοθέτησα από την Axline. Η πρώτη αυτή συνάντηση ήταν συνάντηση γνωριμίας, προσπάθεια για να με αποδεχτούν τα παιδιά. Από την δικιά μου πλευρά είχα σαν αρχή μου την πλήρη αποδοχή των παιδιών. Δεν άργησαν όμως τα παιδιά να με ενθουσιάσουν με τον ιδιαίτερο αυτό τρόπο γνωριμίας. Τα παιδιά μου έλεγαν διάφορα για τον εαυτό τους, ήταν αρκετά συζητήσιμα και έτσι ένοιωθα πως γινόταν η αρχή για μια δημιουργική σχέση.

Αντικείμενο απασχόλησης τους εκείνη την μέρα ήταν η πλαστελίνη. Τα παιδιά κρατούσαν την πλαστελίνη και την έπλαθαν συνεχώς χωρίς να φτιάχνουν κάτι συγκεκριμένο. Αυτό με απογοήτευσε λίγο γιατί δεν είδα δημιουργικό ενδιαφέρον από την πλευρά των παιδιών. Έτσι σκέφτηκα πως καλό θα ήταν να έκανα ένα βήμα παροτρύνοντας τα παιδιά να φτιάξουν κάτι. Μερικά παιδιά τότε άρχισαν και έφτιαχναν ανθρωπάκια, γλαστράκια και διάφορα άλλα αντικείμενα.

Χωρίς όμως να το συνειδητοποιήσω είχε φτάσει η ώρα για να αναχωρήσω περιμένοντας με ανυπομονησία την επόμενη συνάντηση.

Παρατήρηση 2^η

Την Δευτέρα 6-12-99 και ώρα 12:30 - 1:30 π.μ. έγινε η δεύτερη παρατήρηση μου στο «Ζ».

Όταν μπήκα στην αίθουσα τα παιδιά με κοίταζαν με χαρά. Χαιρετηθήκαμε και κάθισα μαζί τους στο τραπεζάκι. Αυτή την εβδομάδα ήταν εκεί η Αλεξάνδρα, ο Χάρης, η Χαρά, ο Βασίλης, ο Παναγιώτης και ο Φίλιππος.

Αρχικά τα παιδιά έπαιζαν με πλαστελίνη. Τα παιδιά έφτιαχναν διάφορα αντικείμενα. Ο Χάρης έφτιαχνε στρατιωτικό αεροπλάνο, θήκη όπλων και φίδια. Ο Βασίλης πάλι έφτιαχνε γήπεδο του μπάσκετ και μπάλα καθώς και φίδια. Ο Παναγιώτης ήταν ο πιο δημιουργικός όλο μου έλεγε «πες μου τι θες να σου φτιάξω». Έφτιαχνε διάφορα και μέσα σε αυτά ήταν και δεινόσαυροι. Διάφορα είδη λεωφορείων και αυτοκίνητα. Ο Φίλιππος έπαιζε ήσυχος με το παζλ του. Τα κορίτσια η Χαρά και η Αλεξάνδρα όλο μου μιλούσαν και δεν ήθελαν να φτιάξουν κάτι.

Κριτική Αξιολόγηση

Αυτό που μου έκανε ιδιαίτερη αίσθηση είναι πως τα αγόρια φτιάχνουν αντρικά κάπως παιχνίδια ενώ τα κορίτσια δεν έφτιαχναν κάτι, ιδιαίτερα η Αλεξάνδρα σε δύο συναντήσεις τώρα, τίποτα δεν φτιάχνει. Επίσης όταν συζητήσαμε ότι σε κάποια μας συνάντηση καλό θα ήταν να φτιάχναμε την οικογένειά μας σε ζωγραφική αρνήθηκαν όλοι. Ρώτησα γιατί και μου απάντησαν ότι δεν τους αρέσει να ζωγραφίζουν.

Τέλος οι σχέσεις μεταξύ των παιδιών ήταν πολύ καλές. Σε αυτές τις δύο συναντήσεις παρατηρώ πως η Αλεξάνδρα και ο Παναγιώτης έχουν πολύ καλές σχέσεις.

Ανάλυση της 2^{ης} παρατήρησης

Σε αυτή την δεύτερη συνάντηση που πραγματοποιήθηκε στις 6/12/99 αισθανόμουν πολύ καλύτερα. Τα παιδιά έδειξαν ακόμα πιο πολύ ενδιαφέρον για μένα. Άρχισαν να με δέχονται στο χώρο τους και να με δέλουν. Μου έδειχναν τα αντικείμενα που έφτιαχναν με την πλαστελίνη και με ρωτούσαν αν μου αρέσουν. Ένωσα πως υπήρχε ενδιαφέρον και άρχισε να εγκαθιδρύεται σιγά - σιγά μια δημιουργική σχέση με τα παιδιά. Τα κορίτσια ήταν άνετα μαζί μου, ήθελαν να μιλούν και εγώ πάντα ήμουν έτοιμη για να συζητήσουμε ότι ήθελαν. Πίστευα πως σε αυτή την συνάντηση άρχισαν να αισθάνονται μαζί μου άνετα, ασφάλεια και μπορούσαν να εξωτερικεύσουν αυτά που αισθανόντουσαν. Μέσα από το παιχνίδι έκφραζαν τις βαθύτερες τους επιθυμίες αλλά ακόμα διαπίστωνα και τον διαχωρισμό που υπήρχε ως προς τα αντικείμενα που έφτιαχναν τα παιδιά. Τα αγόρια έφτιαχναν στρατιωτάκια και όπλα ενώ τα κορίτσια έφτιαχναν ανθρωπάκια, λουλούδια ή ήθελαν να συζητήσουμε. Μέσα από το παιχνίδι τα παιδιά έκφραζαν τον ίδιο τους τον εαυτό. Έβγαζαν αυτά που είδαν στην τηλεόραση, αυτά που τους προβλημάτιζαν. Επίσης μέσα από τα δημιουργήματα της πλαστελίνης δινόταν η ευκαιρία στα παιδιά να ανταλλάξουν απόψεις και να ρθύνε πιο κοντά. Το παιχνίδι και συγκεκριμένα η πλαστελίνη, εδώ ήταν το μέσο επικοινωνίας και ανταλλαγής απόψεων μεταξύ των παιδιών.

Παρατήρηση 3^η

Την Δευτέρα 13/12/99 και ώρα 12.30 - 1.30 μ.μ. πραγματοποιήθηκε η τρίτη μας συνάντηση. Σε αυτή τη συνάντηση ήταν η Αλεξάνδρα, ο Χάρης, ο Φίλιππος, ο Παναγιώτης, η Χαρά και η Μίνα.

Αρχικά τα παιδιά έπαιζαν με πλαστελίνη, στην πορεία τους είπα αν θέλουν να κάνουμε κάτι άλλο. Όπως για παράδειγμα να ζωγραφίσουμε. Τότε όλα αντέδρασαν. Δεν ήθελαν εκτός από τη Μίνα. Σε λίγο το ξαναέθεσα και δέχτηκαν άλλα δύο παιδιά η Χαρά και ο Παναγιώτης αλλά με την προϋπόθεση να φτιάξουν ότι θέλουν. Δεν ήθελαν να φτιάξουν την οικογένειά τους. Ρώτησα γιατί και πάλι μου είπαν πως δεν γνωρίζουν να ζωγραφίζουν την οικογένεια. Έτσι ζωγράφισαν ελεύθερο σχέδιο. Σε λίγο ζήτησαν χαρτί και ο Φίλιππος και ο Χάρης. Όλοι λοιπόν ζωγραφίζουν εκτός η Αλεξάνδρα η οποία δεν ήθελε να φτιάξει κάτι.

Κριτική Αξιολόγηση

Μου κάνει εντύπωση πως η Αλεξάνδρα δεν ήθελε να φτιάξει κάτι, εδώ και τρεις συναντήσεις. Επίσης ότι είναι πολύ αντιδραστική στο θέμα της οικογένειας. Τα σχέδιά της Μίνας ήταν δύο σχέδια πολύ καλά για αυτή την ηλικία. Ο Παναγιώτης για ακόμη μια φορά κάνει πως τα γνωρίζει όλα και προσπαθεί να εξηγήσει τα πάντα στα υπόλοιπα παιδιά. Η Μίνα είναι σιωπηλή πάντα όπως και ο Χάρης. Ο Φίλιππος σε αυτή την συνάντηση έκανα παρατήρηση πως δυσκολευόταν πολύ να φτιάξει ένα σπιτάκι, μια εκκλησία και τον αδελφό του. Προσπαθήσαμε μαζί αλλά πάλι μου έλεγε πως δεν γνώριζε. Επίσης δεν γνώριζε να

φτιάξει ένα κύκλο. Τέλος στο Φίλιππο μου έκανε εντύπωση που μια μου έλεγε να φτιάξει πολυκατοικία και την άλλη ή τον αδελφό του, ή την οικογένειά του ή οτιδήποτε άλλο αντικείμενο ήθελα να φτιάξει. Δεν ήταν σταθερός σε αυτό που ήθελε.

Ανάλυση 3^{ης} παρατήρησης

Στην συνάντηση αυτή που έγινε στις 13/12/99 αυτό που με είχε προβληματίσει ήταν το γεγονός που παρόλο που είχε πλέον δημιουργηθεί μια σχέση εμπιστοσύνης με τα παιδιά, αισθανόντουσαν ασφάλεια, ικανοποίηση που περνούσαν μια ώρα μαζί μου, δεν ήθελαν να ζωγραφίσουν. Άρχισα να πιστεύω πως πλέον ήμουν αδιάφορη για τα παιδιά και φυσικά ανιαρή. Μέσα όμως από το διάλογο, την συζήτηση όλα τα παιδιά εκφράστηκαν, εξήγησα πως θα κάναμε αυτό που ήθελαν αυτά αλλά καλό θα ήταν να ασχοληθούμε και με άλλα πράγματα εκτός τη πλαστελίνη. Αυτό τους έκανε να σκεφτούνε και από μόνα τους να ζητήσουν να ζωγραφίσουν. Κατά την διάρκεια της ζωγραφικής εγώ προσπαθούσα να είμαι με όλα τα παιδιά επιεικής, να τα ενθαρρύνω για αυτό που έφτιαχναν ενισχύοντας έτσι την αυτοπεποίθησή τους αλλά και το ενδιαφέρον για να ζωγραφίσουν. Σιγά - σιγά άρχισαν να ανταλλάσσουν απόψεις μεταξύ τους, το ένα παιδί να δίνει ιδέες στο άλλο, να συμφωνούν, να διαφωνούν πράγμα που μέσα από τη συνεργασία έβλεπα την σταδιακή τους κοινωνικοποίηση. Έδειχναν τα σχέδια τους στα παιδιά των άλλων ομάδων και αυτό ήταν ένα σημάδι ευρύτερης κοινωνικοποίησης. Επίσης άρχισαν να φαίνονται και διάφορες πτυχές του χαρακτήρα των παιδιών. Κάποια παιδιά

ζωγράφιζαν πολύ αντιπροσωπευτικά σχέδια για την ηλικία που βρισκόντουσαν ενώ κάποια άλλα παιδιά όχι. Έβλεπα στα πρόσωπά τους την ικανοποίηση αλλά και την καταξίωση. Όταν τους έλεγα αυτό που φτιάχνεις είναι πολύ ωραίο αισθανόντουσαν και αυτά χαρά και χαμογελούσαν. Η αυτοεκτίμησή τους ενδυναμονόταν.

Παρατήρηση 5^η

Την Δευτέρα 10/1/00 έγινε η συνάντηση με τα παιδιά από της 12.30 - 1.30 μ.μ. Σε αυτή την συνάντηση ήταν ο Παναγιώτης, η Αλεξάνδρα, η Σοφία, η Αγγέλικα και η Μίνα.

Σε αυτή τη συνάντηση τα παιδιά ήθελαν να παίξουμε με ένα παιχνίδι που λέγεται «ρολόγια». Εγώ κρατούσα το ρολόι και γύρναγα την ώρα και τα παιδιά έβρισκαν από τα καρτελάκια που έγραφαν την ώρα που αντιστοιχούσε και μου την έδιναν.

Εντύπωση μου έκανε η Μίνα η οποία κρατούσε τα καρτελάκια με την ώρα και δεν τα έδινε στα υπόλοιπα παιδιά. Ήθελε να τα κοιτάει σιγά - σιγά και να βρίσκει από μόνη της, την ώρα. Αυτό το έκανε ιδιαίτερα όταν κόντευαν να τελειώσουν τα καρτελάκια. Επίσης σε όλο το παιχνίδι ήταν πολύ ήσυχη.

Η Αγγέλικα πάλι δεν ήταν ιδιαίτερα αφοσιωμένη στο παιχνίδι, γελούσε συνεχώς, ενοχλούσε και έπαιρνε ένα οποιοδήποτε καρτελάκι και μου το έδειχνε. Εγώ ξαναεξήγησα το παιχνίδι και επιπλέον συνέχισε να μου δίνει καρτελάκια λανθασμένα και επιπόλαια.

Η Σοφία ήταν πολύ ήσυχη, απαθής, έπαιρνε ένα καρτελάκι το κοιτούσε και πάλι το έβαζε κάτω. Μερικές φορές μιμόταν την Αγγέλικα και μου έδινε αυθαίρετα τα καρτελάκια. Θα έλεγα ότι δεν μπορούσε να ξεχωρίσει τους αριθμούς και δεν έδειχνε δραστήριο παιδί.

Η Αλεξάνδρα και ο Παναγιώτης απεναντίας ήταν τα μοναδικά παιδιά που ήταν δραστήρια, έβρισκαν πολύ εύκολα τις καρτέλες. Ήταν αρκετά ευέλικτα και θα έλεγα τα εξυπνότερα παιδιά.

Έτσι έκλεισε η συνάντησή μας ανανεώνοντας το ραντεβού μας για την επόμενη συνάντηση.

Παρατήρηση 8^η

Την Δευτέρα 31/1/00 έγινε και πάλι η συνάντηση με τα παιδιά του παιδικού σταθμού «Ζ»

Γι' αυτή την συνάντηση ήταν και πάλι η Αλεξάνδρα, ο Παναγιώτης, η Σοφία, η Αγγέλικα, η Μίνα.

Σε αυτή τη συνάντηση και πάλι παίζαμε τα ρολόγια γιατί ήθελα να δω πως πάλι τα παιδιά κινούνται σε αυτό το παιχνίδι.

Έτσι εγώ κρατούσα το ρολόι και τα παιδιά τις καρτούλες και έβρισκαν την ώρα.

Αυτό που έκανα παρατήρηση στα παιδιά είναι ότι τα ίδια χαρακτηριστικά είχαν όπως και την προηγούμενη φορά.

Η Σοφία ήταν ήσυχη, απαθής και δεν έβρισκε εύκολα τους αριθμούς. Μιμόταν την Αγγέλικα και μου έδινε αυθαίρετα καρτελάκια. Είναι

ήσυχη όταν υπάρχει ησυχία, όταν κάποιος κάνει φασαρία παρασύρεται και αυτή.

Η Αγγέλικα πολύ ανήσυχη, διέκοπτε συνέχεια, γελούσε και μου έδινε αυθαίρετα καρτελάκια. Όταν της έλεγα να κάνει ησυχία, σταματούσε για λίγο και ξανασυνέχιζε.

Η Μίνα ήταν όπως πάντα ήσυχη, σιωπηλή και έπαιρνε από τα άλλα παιδιά τις καρτέλες και τα κοιτούσε με την ησυχία της. Της έκανα παρατήρηση και αυτή πάλι συνέχιζε. Επίσης η Μίνα χτύπησε την Αλεξάνδρα γιατί της έκανε παρατήρηση που έπαιρνε τις καρτελίτσες και δεν της άφηνε να βλέπουν τα υπόλοιπα παιδιά.

Η Αλεξάνδρα δεν αντέδρασε όταν την χτύπησε η Μίνα μόνο άρχισε να κλαίει σιωπηλά. Γενικώς η Αλεξάνδρα ήταν το παιδί που έβρισκε πολλές καρτελίτσες. Ήταν ήσυχη, συνεργάσιμη όπως πάντα και άκουγε σε ότι έλεγα.

Ο Παναγιώτης και αυτός πολύ συνεργάσιμος, άκουγε ότι έλεγα, έβρισκε με ιδιαίτερη ευκολία τις καρτελίτσες. Φαίνεται να είναι πολύ έξυπνο παιδί.

Τελειώνοντας το παιχνίδι έκλεισε η συνάντηση μας και ανανεώθηκε για την επόμενη φορά.

Ανάλυση της 5^{ης} και 8^{ης} παρατήρησης

Εδώ αναφέρω και τις δύο συναντήσεις των 10/1/00 και 31/1/00 που είχαμε παίξει με τα ρολόγια. Αυτές τις δύο συναντήσεις τις θεωρώ πολύ σημαντικές γιατί ήταν αυτές που με βοήθησαν να δω από πιο

κοντά τα παιδιά. Το παιχνίδι ήταν τέτοιο που τα παιδιά έβγαζαν προς τα έξω λίγο - λίγο από τον χαρακτήρα τους. Εδώ φάνηκαν οι συγκρούσεις, οι διαφωνίες αλλά και η συνεργασία με τα παιδιά. Στο παιχνίδι αυτό, που λεγόταν «ρολόγια» τα παιδιά είχαν την ευκαιρία να εκτονωθούν, αφήνοντας ελεύθερο τον εαυτό τους, να χαλαρώσει και να προσπαθούν να βρискουν τα καρτελάκια με την σωστή ώρα. Να σκεφτούν, να μπουνε σε μια διαδικασία συνεργασίας με τα υπόλοιπα παιδιά αλλά και λόγω του ανταγωνισμού, ποιο παιδάκι θα βρει τα πιο πολλά καρτελάκια κάπου βοηθούσε εμένα γιατί έβλεπα κατά πόσο η ατομικότητα ήταν πάνω από την ομαδικότητα. Επίσης κατά πόσο υπήρχε αλληλοσεβασμός και αμοιβαία εκτίμηση μεταξύ των παιδιών. Σημαντικό στοιχείο για τα παιδιά ήταν και το γεγονός των κανόνων και των ορίων. Έμαθαν μέσα από αυτό το παιχνίδι ότι υπήρχαν κάποιοι κανόνες που έπρεπε να ακολουθήσουν αλλά και κάποια όρια. Δεν έπρεπε για παράδειγμα να παίρνουν τα καρτελάκια από τα χέρια των άλλων παιδιών ούτε και να μαζεύουν αρκετά καρτελάκια και να τα κρατάνε μόνο για τον εαυτό τους χωρίς να τα δίνουν στα υπόλοιπα παιδιά για να ελέγξουν αν είναι σε αυτά η σωστή ώρα που τους ζητήθηκε να βρύνε.

Για μένα αυτές οι δύο συναντήσεις ήταν αρκετά δύσκολες ένοιωσα να χάνω αυτή τη σχέση εμπιστοσύνης, κατανόησης και αλληλοσεβασμού που υπήρχε στην ομάδα μου. Τα παιδιά δεν άκουγαν όταν τους έλεγα κάτι για παράδειγμα όταν έκαναν φασαρία. Επίσης το παιχνίδι αυτό ήταν τόσο εκτονωτικό που πραγματικά άφηναν τον εαυτό τους να ενεργήσει αυθόρμητα και ελεύθερα και ένοιωθα ότι έχανα τον

έλεγχου. Συνειδητοποίησα πόσο δύσκολο είναι να αποκτήσεις τον έλεγχο της ομάδας των παιδιών αφού από την μια στιγμή στην άλλη είναι πολύ εύκολο να τον χάσεις, αφού τα παιδιά είναι τόσο αυθόρμητα και το παιχνίδι για αυτά είναι πηγή ζωής.

Παρατήρηση 7^η

Την Δευτέρα 17/1/00 και ώρα 12:40 - 1:30 έγινε η παρατήρηση μου στο παιδικό σταθμό. Σε αυτή τη συνάντηση στοχο είχα το παιδικό σχέδιο. Ζήτησα από τα παιδιά να ζωγραφίσουν την οικογένειά τους. Μερικά παιδιά δεν ήθελαν να ζωγραφίσουν την οικογένειά τους αλλά ένα ελεύθερο σχέδιο. Τα παιδιά ήταν επτά, Η Σοφία, η Μίνα, ο Γιάννης, ο Χάρις, η Αλεξάνδρα, η Κωνσταντίνα, η Όλγα.

Κατά την διάρκεια της ζωγραφικής η Σοφία ήταν ήσυχη όπως πάντα. Έπερνε τους μαρκαδόρους και ζωγράφιζε σιωπηλά χωρίς να ενοχλεί κανένα παιδί. Στο σχέδιο της Σοφίας που ήταν η οικογένειά της μου έκανε εντύπωση το μικρό σπίτι που είχε φτιάξει, καθώς και τα μικρά πρόσωπα χωρίς πόδια και μερικά ακόμα χωρίς χέρια. Ο ουρανός ήταν σκούρος και μου είπε πως ήταν βράδυ. Όμως στο σχέδιο της έφτιαξε και ένα ήλιο. Επίσης κοίταζε τα σχέδια των παιδιών και συγκεκριμένα της Αλεξάνδρας που έφτιαχνε λουλούδια και τότε άρχισε να φτιάχνει και αυτή. Επίσης επειδή η Όλγα και η Κωνσταντίνα ζωγράφισαν πυροτεχνήματα έφτιαξε και η Σοφία στο δικό της σχέδιο.

Η Αλεξάνδρα πάλι στην αρχή δυσκολευόταν να αποφασίσει να ζωγραφίσει και με δική μου παρότρυνση προσπάθησε. Έφτιαξε ένα ήλιο, ένα μεγάλο σπίτι, πολλά πολύχρωμα λουλούδια και ένα δέντρο.

Όταν την ρώτησα γιατί δεν έφτιαξε ανθρώπους μου είπε ότι δεν υπήρχε χώρος κάτω. Τότε της είπα στο υπόλοιπο σχέδιο και μου είπε όχι. Μετά βρήκε χώρο δίπλα από το σπίτι και έβαλε το κοριτσάκι. Όταν την ρώτησα ποια είναι μου είπε πως είναι απλά ένα κοριτσάκι.

Ο Χάρης δεν ήθελε και πολύ να ζωγραφίσει και βιαστικά μου ζωγράφησε ένα πύραυλο, ήλιο και ουράνιο τόξο, ανθρώπους δεν ήθελε να φτιάξει. Ήθελε γρήγορα, γρήγορα να τελειώνει και να πάει να παίζει κάτι άλλο.

Η Όλγα και η Κωνσταντίνα αρχικά ζωγράφιζαν μόνες τους, η κάθε μία το δικό της σχέδιο και μετά άρχισαν να ενώνουν τις άκρες του σχεδίου για να κάνουν ένα κοινό σχέδιο. Η Όλγα και η Κωνσταντίνα είναι φίλες και συνεχώς είναι μαζί. Ζωγράφιζαν και ενοχλούσαν και τα υπόλοιπα παιδιά. Στα σχέδιά τους αρχικά στις Όλγας υπήρχαν τα παιδάκια και τρία σπιτάκια. Στης Κωνσταντίνας υπήρχαν και πάλι τα μέλη της οικογένειάς της, η πολυκατοικία της και ένα παιδάκι στο δικό τους σπίτι. Στην πορεία αφού ένωσαν τα σχέδια τους σκέφτηκαν να κάνουν ένα σχέδιο πάρτυ που θα υπήρχαν παιδιά. Έτσι ζωγράρισαν τα αστέρια, μπαλόνια για το πάρτυ, πυροτεχνήματα. Γενικά ήταν ένα σχέδιο ζωντανό, με πολλά χρώματα.

Η Μίνα και πάλι ζωγράφησε τρία σπίτια μεγάλα ένα παιδάκι, ήλιο και πυροτεχνήματα. Η Μίνα ήταν ήσυχη όταν ζωγράφιζε, αλλά τσακωνόταν όταν ήθελε ένα χρώμα. Ήταν αρκετά διεκδικητική. Επίσης και αυτή μιμήθηκε από τα σχέδια της Όλγας και της Κωνσταντίνας τα πυροτεχνήματα όπως και το λουλούδι από την Αλεξάνδρα.

Γενικά τα παιδιά ήταν συνεργάσιμα και υπήρχε ένα ευχάριστο κλίμα. Έτσι έκλεισε η συνάντησή μας και ανανεώθηκε το ραντεβού μας για την επόμενη φορά.

Ανάλυση 7^{ης} Παρατήρησης

Και σε αυτή την συνάντηση στις 17/1/00 με τα παιδιά στοχο είχα την ζωγραφική. Τα παιδιά ήταν πολύ πιο δεκτικά από την προηγούμενη φορά και ζήτησα να κάνουν ζωγραφική. Όλα τα παιδιά έφτιαζαν την οικογένειά τους. Ακόμα και αυτά που στην αρχή ήταν διστακτικά. Κατά την διάρκεια της ζωγραφικής υπήρχε πνεύμα ομαδικότητας και συνεργασίας. Συμβούλευα τα παιδιά να ζητάνε το χρώμα που ήθελαν ευγενικά και όταν τελείωνε το παιδί που το κρατούσε τότε να το έπαιρναν. Ο ρόλος μου ήταν καθοδηγητικός, κατευθυντικός, ενθάρρυνα και επαινούσα τα παιδιά γι' αυτό που έφτιαχναν. Έτσι τα παιδιά συνέχιζαν με πιο πολύ όρεξη να ζωγραφίζουν αφού η αυτοεκτίμηση και η αυτοδιάθεση τους ενισχυόταν. Μέσα από τα σχέδια τους καθρεπτιζόνταν οι προσωπικότητες των παιδιών και ήταν εύκολο να διακρίνουν κατά πόσο οι ζωγραφιές τους αντιστοιχούσαν στην ηλικία που βρισκόντουσαν. Αυτή η ανάγκη για έκφραση και εκτόνωση φαινόταν να υπάρχει στον εσωτερικό κόσμο των παιδιών. Θέλοντας απεγνωσμένα να την εξωτερικεύσουν. Επίσης μέσα από τη ζωγραφική υπήρχε επικοινωνία με τα παιδιά, ανταλλαγή απόψεων πράγμα που οδηγούσε και στην κοινωνικοποίησή τους. Τέλος αυτό που μου έκανε εντύπωση ήταν η προβολή του εσωτερικού τους κόσμου αλλά και κάποια προβλήματα που μπορεί να είχαν ή ανησυχίες και τις έκφραζαν

πάνω στα σχέδιά τους. Αυτά φαινόταν και από τα χρώματα που χρησιμοποιούσαν τα παιδιά, την διάρκεια που χρειάστηκαν για να τελειώσουν τα σχέδιά τους.

Παρατήρηση 9^η

Στις 7/2/00 έγινε η προτελευταία μας συνάντηση από τις 12.00 - 1.00 μ.μ. Σε αυτή την συνάντηση και πάλι ήταν ο Παναγιώτης, η Αλεξάνδρα, η Αγγελίκα, η Σοφία και η Μίνα.

Αυτή η συνάντηση σκοπό είχε να προετοιμαστού λίγο τα παιδιά για το κλείσιμο αυτό της ομάδας μας. Ρώτησα τα παιδιά πως νοιώθουν που τελειώνουν οι συναντήσεις μας. Η Αγγελίκα δεν νοιάστηκε καθόλου. Απεναντίας η Αλεξάνδρα και ο Παναγιώτης έδειχναν ιδιαίτερο ενδιαφέρον ρωτούσαν αν θα ξαναπάω, που θα πάω, γιατί φεύγω. Εγώ εξήγησα όσο μπορούσα. Η Μίνα και η Σοφία κυρίως άκουγαν και δεν έλεγαν τίποτα.

Στην συνέχεια ρώτησε τι θέλουν να παίζουμε για αυτή τη συνάντηση και μαζί αποφάσισαν να παίζουμε τους «γιατρούς». Είναι ένα παιχνίδι που κάποιοι κάνουν τους γιατρούς, άλλοι τις νοσοκόμες, άλλοι τους φαρμακοποιούς κτλ. και εξετάζουν τον ασθενή. Είναι ένα παιχνίδι ομαδικό με κύριο στόχο τη δημιουργία της συνεργασίας.

Γενικώς τα παιδιά δεν ήταν ιδιαίτερα συνεργάσιμα μεταξύ τους. Όλοι ήδελαν να κάνουν τους γιατρούς και κανένας τον ασθενή. Έτσι αναγκάστηκα να είμαι λίγο αυστηρή και να ορίζω ρόλους για κάθε παιχνίδι. Αν και αυτό πάλι ήταν δύσκολο γιατί τα παιδιά αρνιόντουσαν τους ρόλους που τους έδινα.

Η Αγγέλικα για παράδειγμα ήταν αντιδραστική δεν ήθελε να κάνει ότι της έλεγα, σπκωνόταν να φύγει αντιμιλούσε, δεν άκουγε τι έλεγα, γελούσε.

Η Μίνα ήταν ήσυχη και αντιδρούσε ήσυχα, όταν δεν ήθελε το ρόλο. Κυρίως όμως ήταν συνεργάσιμη.

Ο Παναγιώτης και η Αλεξάνδρα ήταν πολύ συνεργάσιμοι, όποιο ρόλο τους έδινα δεν είχαν παράπονο. Μόνο η Αλεξάνδρα αρνιόταν να κάνει κάποιο ρόλο ενεργητικό που χρειαζόταν να μιλήσει, να σπκωθει. Ήθελε να είναι στη θέση της ήσυχα.

Η Σοφία ήταν πιο ενεργητική από τις άλλες φορές. Όποιο ρόλο της έδινα δεν είχε παράπονο. Μιλούσε και εκτελούσε πολύ σωστά το ρόλο της.

Αφού τελειώσαμε ανανεώσαμε το ραντεβού μας για την τελευταία μας συνάντηση.

Ανάλυση 9^{ης} παρατήρησης

Σε αυτή την προτελευταία μας συνάντηση που πραγματοποιήθηκε στις 7/2/00 στόχο είχα την προετοιμασία των παιδιών για το κλείσιμο της ομάδας αλλά και να τα προετοιμάσω να συνεργαστούν και να μου πούνε στην επόμενη συνάντηση τι βίωσαν όλο αυτό το χρονικό διάστημα στην ομάδα μας.

Όμως ένοιωσα απογοήτευση γιατί τα παιδιά έδειχναν αρνητισμό και τάση φυγής. Δεν ήθελάν να εκφραστούν ή απωδούσαν αυτά που αισθανόντουσαν. Έτσι χωρίς να θέλω να τα φέρω σε δύσκολη θέση

προσπάθησα να δημιουργήσω ένα ευχάριστο κλίμα προτείνοντας τους να παίζουμε. Αυτά δέχτηκαν με πολύ ευχαρίστηση. Συνεργαστήκαμε και αποφασίσαμε να παίζουν τους γιατρούς. Ήταν μια έντονη επιθυμία των παιδιών να παίζουν αυτό το παιχνίδι. Μέσα από αυτό το παιχνίδι μου δόθηκε η ευκαιρία ακόμη μια φορά να πάρω πολλά στοιχεία για την προσωπικότητα των παιδιών. Ο αρνητισμός κάποιων παιδιών να παίζουν κάποιο ρόλο ή η μεγάλη επιθυμία τους να παίζουν κάποιο συγκεκριμένο ρόλο, πήγαζε από προσωπικές και ιδιαίτερες εμπειρίες των παιδιών. Αυτά φάνηκε και στην μετέπειτα μικρή μας συζήτηση για τις επισκέψεις τους σε νοσοκομεία ή σε ιδιωτικούς γιατρούς για διάφορες εξετάσεις. Επίσης για κάποια παιδιά δόθηκε η ευκαιρία να παίζουν κάποιο ρόλο που δεν ήδελαν δουλεύοντας σιγά - σιγά κάποια φοβία που είχαν με το συγκεκριμένο επάγγελμα ή αντικείμενο του επαγγέλματος π.χ. σύριγγα. Ακόμη μια φορά φάνηκε πως πραγματικά το παιχνίδι είναι ένα θεραπευτικό μέσο για τα παιδιά με τη σωστή καθοδήγηση, κατεύθυνση και ψυχολογική στήριξη του παιδιού από την ειδική θεραπεύτρια.

Παρατήρηση 10^η

Την Δευτέρα 14/2/00 πραγματοποιήθηκε η τελευταία μας συνάντηση με τα παιδιά. Στην συνάντηση αυτή ήταν και πάλι η Σοφία, ο Παναγιώτης, η Αλεξάνδρα, η Μίνα και η Αγγέλικα.

Αρχικά κάθισαν τα παιδιά τα ενημέρωσα ότι ήταν η τελευταία μας συνάντηση και πως στοχος της συνάντησης αυτής ήταν να μιλήσουμε ο κάθε ένας τι πραγματικά βίωσε σε αυτές τις συναντήσεις. Τι τους άρεσε

και τι όχι, τι ήθελαν να κάνουμε και τι όχι. Αν θέλουν να μοιραστούν μαζί μας κάποιο προσωπικό τους μυστικό και τι τους αρέσει και τι όχι στους γονείς τους. Αν είναι ελεύθεροι να κάνουν ότι θέλουν μέσα στην οικογένεια τους ή είναι καταπιεσμένοι.

Σε όλα αυτά τα ερωτήματα ήταν ήδη έτοιμα τα παιδιά να απαντήσουν μόνο που ήθελαν να τους τα θυμίζω λίγο. Εξήγησα στα παιδιά ότι θα μιλάει ένας - ένας και οι υπόλοιποι θα ακούμε τι λέει χωρίς να διακόπτουμε. Έτσι άρχισε πρώτα η Αγγέλικα να μιλάει.

Η Αγγέλικα είπε ότι της άρεσαν πολύ οι συναντήσεις μας, ότι θα ήθελε να ζωγραφίζουμε πιο πολύ. Ήταν αρκετά διάχυτη και ομιλητική. Μοιράστηκε μαζί μας το μυστικό της που είναι να φοράει όλο φορέματα γιατί βλέπει ένα παιδικό πρόγραμμα που λέγεται Σίσσυ και θέλει να φοράει ότι φοράει αυτή. Ήθελε να μας πει και τα μυστικά της Σοφίας αλλά στο τέλος είπε ότι καλύτερα είναι να τα πει η ίδια. Επίσης δεν της αρέσει που ο πατέρας της την πιέζει να πει νερό και να φάει. Έτσι όταν φεύγει ο μπαμπάς της πηγαίνει και βγάζει και το νερό και το φαγητό. Επιπλέον η μητέρα της την κτυπάει όταν κάνει ζαβολιές και την πιέζει και αυτή για να φάει. Της αρέσει όμως που ο αδελφός της που είναι μεγαλύτερος από αυτή την προστατεύει και όταν την χτυπάνε οι γονείς της πηγαίνει στο δωμάτιό του για να κρυφτεί.

Η Αλεξάνδρα ήταν πολύ αρνητική δεν ήθελε να μιλήσει σχεδόν καθόλου. Είπε ότι εδώ της άρεσαν όλα όσα κάναμε εκτός η ζωγραφική. Δεν ήθελε κάποιο μυστικό να μοιραστεί μαζί μας όπως είπε. Δεν ήθελε

αρχικά να πει κάτι για την μητέρα της αλλά μετά μας είπε ότι δεν της αρέσει που την χτυπάει η μητέρα της.

Ο Παναγιώτης είπε ότι του άρεσαν όλα όσα κάναμε μαζί αλλά και κάποια όχι. Δεν του αρέσει που ο πατέρας του και η μητέρα του τον χτυπάνε πολλές φορές είπε ότι η μητέρα του τον χτυπάει με την κουτάλα που μαγειρεύει. Είπε ότι είχε ένα μυστικό να το μοιραστεί μαζί μας αλλά φοβόταν ότι θα τον μαλώσω. Του εξήγησα ότι δεν πρόκειται να τον μαλώσω φτάνει να θέλει να μας το πει. Του είπα επίσης να το σκεφτεί και αν θέλει το λέει στην συνέχεια.

Προχωρήσαμε τότε στη Μίνα. Η Μίνα είπε ότι της άρεσαν όλα πάρα πολύ και κυρίως τα ρολόγια και η ζωγραφική. Δεν της αρέσει ούτε αυτής που η μαμά της την χτυπάει αλλά και που την πιέζουν να φάει. Της αρέσει πολύ όταν έρχεται ο πατέρας της γιατί μένει στην Αθήνα για δουλειά και της φέρνει δώρα. Τη ρώτησα αν ο πατέρας της την μαλώνει και μου είπε καμία φορά ναι. Σε ερώτησή μου αν προσαρμόστηκε εύκολα τώρα που μετακομίσανε στην Πάτρα λόγω του διορισμού της μαμάς της μου είπε πως ναι, της αρέσει και εδώ πολύ γιατί είναι και η γιαγιά μαζί τους τώρα.

Τέλος μοιράστηκε μαζί μας η Σοφία τα προσωπικά της. Η Σοφία μένει σε ένα μικρό σπίτι όπως μας είπε. Η μητέρα της δουλεύει και πολλές φορές λείπει τα βράδια και φυλάει αυτή την μικρότερή της αδελφή. Σε ερώτησή μου αν φοβάται μου είπε όχι πλέον. Σε ερώτησή μου τι δουλειά κάνει η μητέρα της τα βράδια μου είπε πως είναι δασκάλα, μετά όταν άκουσε τη Μίνα να λέει ότι η μαμά της είναι

καθηγήτρια τότε είπε πως και αυτής η μαμά είναι καθηγήτρια. Όταν την ξαναρώτησα δεν ήξερε να μου απαντήσει ξεκάθαρα. Ο πατέρας της μου είπε πως είναι ναυτικός και λείπει πολύ καιρό. Της αρέσει όταν την παίρνει τηλέφωνο ο μπαμπάς της και της μιλάει. Της αρέσει όταν έρχεται και της φέρνει δώρα. Της λείπει πολύ ο πατέρας της, τον αγαπάει πολύ. Μιλάνε λίγο στο τηλέφωνο γιατί είναι μακριά. «Λείπει γιατί δουλεύει να μας φέρνει λεφτά». Είπε χαρακτηριστικά η Σοφία. Την μητέρα της την αγαπάει πολύ και δεν της αρέσει που την πίεζε να φάει. Τέλος μας είπε ότι της άρεσαν όλα όσα κάναμε μαζί στην ομάδα.

Έτσι αφού εκφράστηκαν όλα τα παιδιά. Εξήγησα ότι εγώ πρέπει να φύγω και ότι σήμερα ήταν η τελευταία συνάντησή μας. Μοιράστηκα και εγώ μαζί τους ότι μου άρεσε η ομάδα μας. Έτσι έκλεισε και αυτή η συνάντηση πλέον οριστικά.

Ανάλυση 10^{ης} παρατήρησης

Αυτή η τελευταία συνάντηση ήταν η πιο σημαντική για μένα. Πραγματοποιήθηκε στις 14/2/00. Αγωνιούσα αλλά και ανησυχούσα κατά πόσο τα παιδιά πραγματικά ήθελαν να είμαστε μαζί πράγμα που άρχισε να επιβεβαιώνεται. Το επισφράγισμα της δημιουργικής σχέσης, της σχέσης εμπιστοσύνης που είχαμε φάνηκε από την συζήτηση που πραγματοποίησα με τα παιδιά. Ζήτησα από τα παιδιά να μου εκφράσουν κατά πόσο τους άρεσαν οι συναντήσεις μας, αν έμειναν ευχαριστημένοι με ότι κάναμε ή όχι. Με συγκίνησε το γεγονός που την προηγούμενη φορά τα παιδιά αρνιούνταν να εκφραστούν, και σ' αυτή τη συνάντηση ήταν προετοιμασμένα να συζητήσουμε. Μέσα από αυτή τη

συνάντηση αισθάνθηκα πως όλο το διάστημα που ήμουν με τα παιδιά ήταν αρκετά σημαντικό και δημιουργικό τόσο για μένα όσο και για τα ίδια τα παιδιά. Μίλησαν για πολύ προσωπικά τους ζητήματα και εξωτέρικευσαν τον εξωτερικό τους κόσμο με μοναδικό τρόπο. Φάνηκε η άνεση που είχαν αλλά και η ασφάλεια που ένοιωθαν έτσι ώστε να ήταν σε θέση να ξεγυμνώσουν τον εαυτό τους μπροστά σε μένα και στα υπόλοιπα παιδιά. Η σχέση εμπιστοσύνης, εχεμύθειας που υπήρχε ήταν πλέον αισθητή αλλά και η αμοιβαία εκτίμηση, ο αλληλοσεβασμός που υπήρχε μεταξύ των παιδιών και μαζί μου. Ποτέ δεν διέκοπταν άκουγαν με προσοχή και με πολύ ωριμότητα κατέθεταν και τις δικές τους ανησυχίες και παράπονα. Επειδή τα παιδιά εμπιστεύτηκαν τα δικά τους μυστικά. Ένοιωσα ότι γνώριζα πολύ καλύτερα τώρα τα παιδιά αφού οι παράγοντες παιχνίδι, ζωγραφική και συζήτηση με έκαναν να ανακαλύγω πολλές πτυχές του χαρακτήρα τους.

Σημαντικά βήματα αυτής της ομάδας ήταν η συνεργασία, ο αλληλοσεβασμός, η εμπιστοσύνη, η ασφάλεια και η συναισθηματική ισορροπία που οδηγούσαν σιγά - σιγά στην κοινωνικοποίηση των παιδιών.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ VII

Εισαγωγικά - Ανάλυση σχεδίων

Σε αυτό το μέρος της μελέτης μου παραθέτω μερικά σχέδια που θεώρησα σημαντικά να παρουσιαστούν. Μαζί με την καθοδήγηση και κατεύθυνση της επόπτριας μου κ. Θεοδωράτου επιλέξαμε μερικά σχέδια που ανήκουν στην ομάδα μου, πιστεύοντας πως έπρεπε να παρουσιαστούν γιατί υπάρχουν στοιχεία που σε άλλη περίπτωση θα μπορούσαν να μελετηθούν καλύτερα.

Μέσα από αυτά τα σχέδια προβάλλονται ενδόμυχες πτυχές του χαρακτήρα των παιδιών αλλά και απωθημένες πλευρές των παιδιών που εξωτερικεύονται.

Έτσι δίνεται ακόμη μια φορά η ευκαιρία να δούμε πως το σχέδιο και γενικότερα η ζωγραφική είναι ένα θεραπευτικό μέσο κατά την παιδική ηλικία.

Ανάλυση παιδικών ζωγραφιών

Τα δύο αυτά σχέδια ανήκουν στην Α. Η Α. είναι στην ηλικία των 5-5 ½ χρονών. Τα σχέδιά της παρουσιάζουν στοιχεία που δεν αντιστοιχούν στην ηλικία που βρίσκεται. Τα σχέδια της έχουν θέμα «η οικογένειά μου». Τα πρόσωπα της Α. αιωρούνται και δεν είναι ολοκληρωμένα. Το σπίτι της είναι πολύ μικρό, βρίσκεται και αυτό στον αέρα και γέρνει. Τα χρώματα που χρησιμοποιεί είναι σκοτεινά και ο ουρανός της είναι πολύ μουντός. Επίσης παρουσιάζει πιθανά στοιχεία δυσλεξίας.

Αυτά τα σχέδια με προβλημάτισαν πολύ γιατί πραγματικά δεν αντιστοιχούν καθόλου στην ηλικία που βρίσκεται. Είναι πολύ μπερδεμένα σχέδια και δεν υπάρχει καθόλου συγκρότηση. Παρουσιάζει αρνητικά στοιχεία πράγμα που με έκανε να ανησυχήσω.

Ονομα: Α.
ημερ. 10/12/2000
Ουρ. Η Ουρ. Η Ουρ. Η Ουρ.
Μηνια 5-5½ Νομια

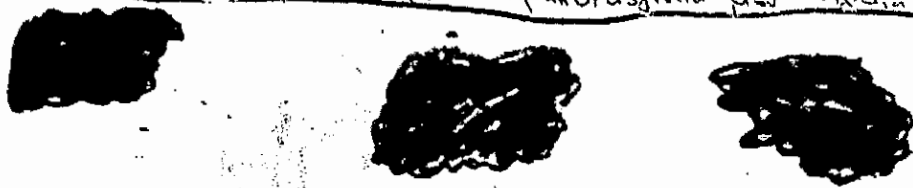

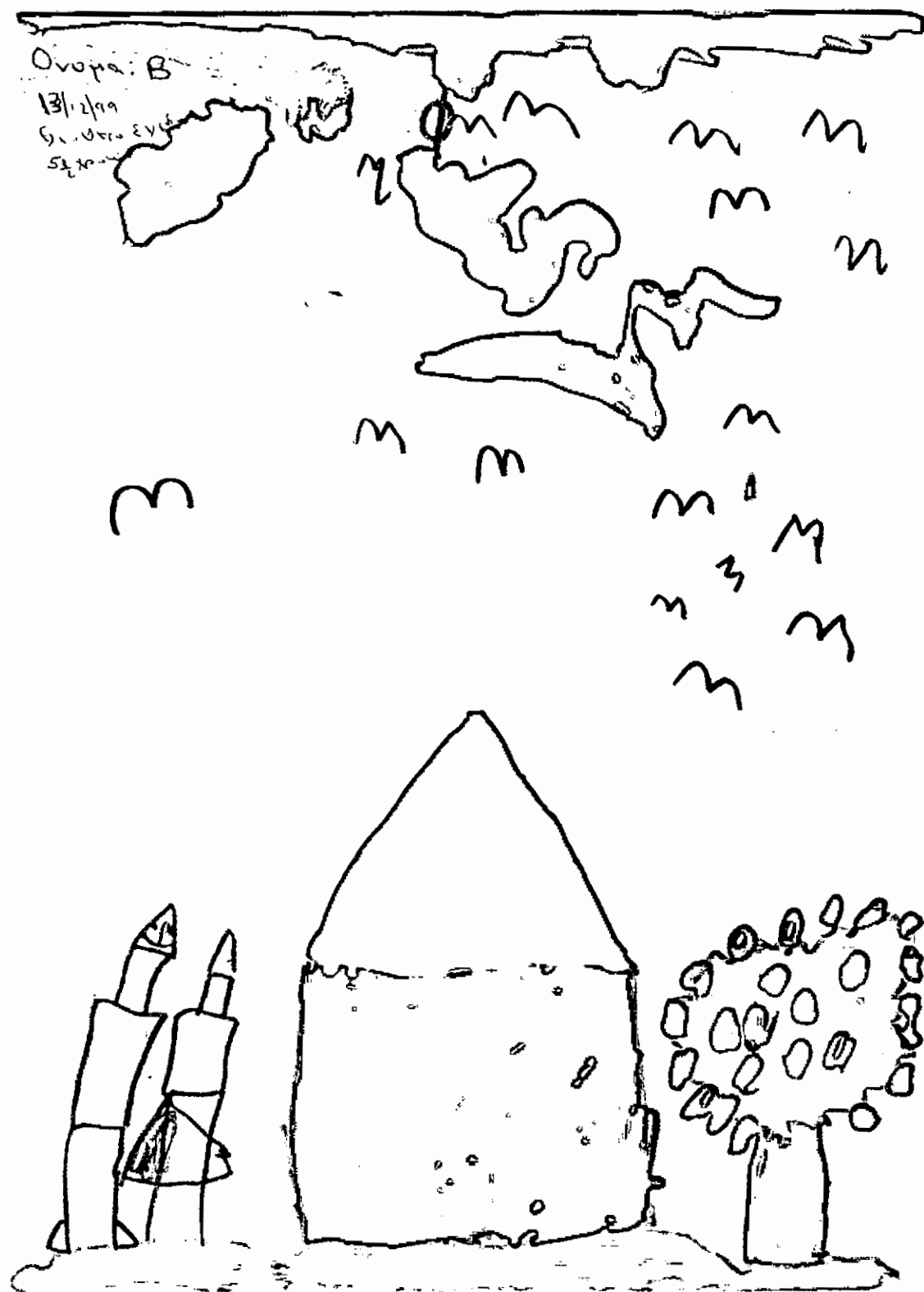
Ο Β είναι στην ηλικία των 5 - 5 ½ χρονών. Τα σχέδια του έχουν ως θέμα «Η οικογένειά μου». Ο Β. Εδώ ζωγραφίζει ένα καθαρό ουρανό αλλά και ένα ήλιο φωτεινό. Το σπίτι του δεν έχει παράθυρα. Και στα δύο του σχέδια φτιάχνει τον εαυτό του με πολύ μεγάλα χέρια ενώ τους γονείς του τους φτιάχνει χωρίς χέρια. Επίσης στην μητέρα του βάζει τα χαρακτηριστικά του προσώπου της και την κάνει χαμογελαστή ενώ τον πατέρα του τον αφήνει χωρίς μύτη, στόμα και μάτια.

Αυτό που με προβληματίζει είναι γιατί να βάζει στον εαυτό του μεγάλα χέρια και καθόλου στους γονείς του. Ενδεχομένως να υπάρχει έλλειψη επικοινωνίας ανάμεσα σ' αυτόν και στους γονείς του. Πάντως το μόνο σίγουρο είναι πως στην ομάδα ήθελε πολύ να μιλάει, έλεγε διάφορα για τον εαυτό του και ήθελε πάντα να μου δείχνει ότι έφτιαχνε.

Επίσης αυτή την έλλειψη επικοινωνίας που βίωσε την έβγαζε πάνω στα σχέδιά του.

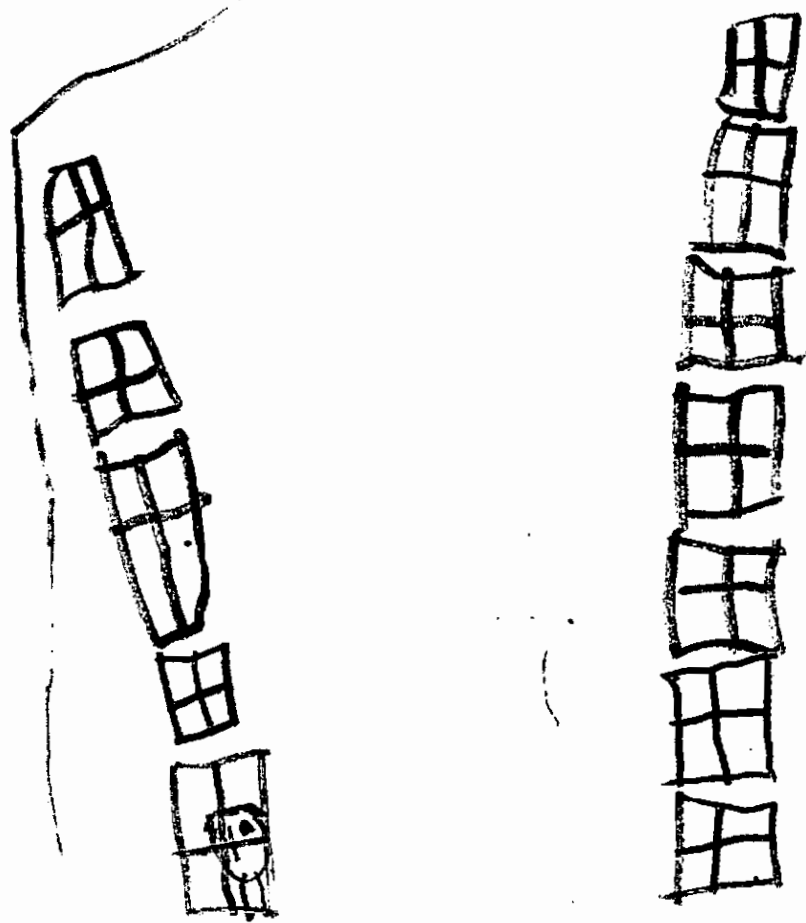
Όνομα: Β. ημερ. 10/12/2000 Θρησκ. Ορθόδοξα μαν ηλικία 5-ετών

Ο Γ είναι και αυτός γύρω στα 5 - 5 ½ χρόνων. Μέσα από το σχέδιο του που είχε θέμα «η οικογένεια μου» φαίνεται καθαρά να είναι μόνος του σε μια μεγάλη πολυκατοικία και να κοιτάει από το παράθυρο. Δείχνει να αισθάνεται μοναξιά και σαν να είναι εγκλωβισμένος και κοιτάει πίσω από παράθυρο.

Ο Γ. πάντα αρνιόταν να ρθει στην ομάδα μου. Ήταν ήσυχο παιδί και μιλούσε πολύ ήρεμα και σιγά.

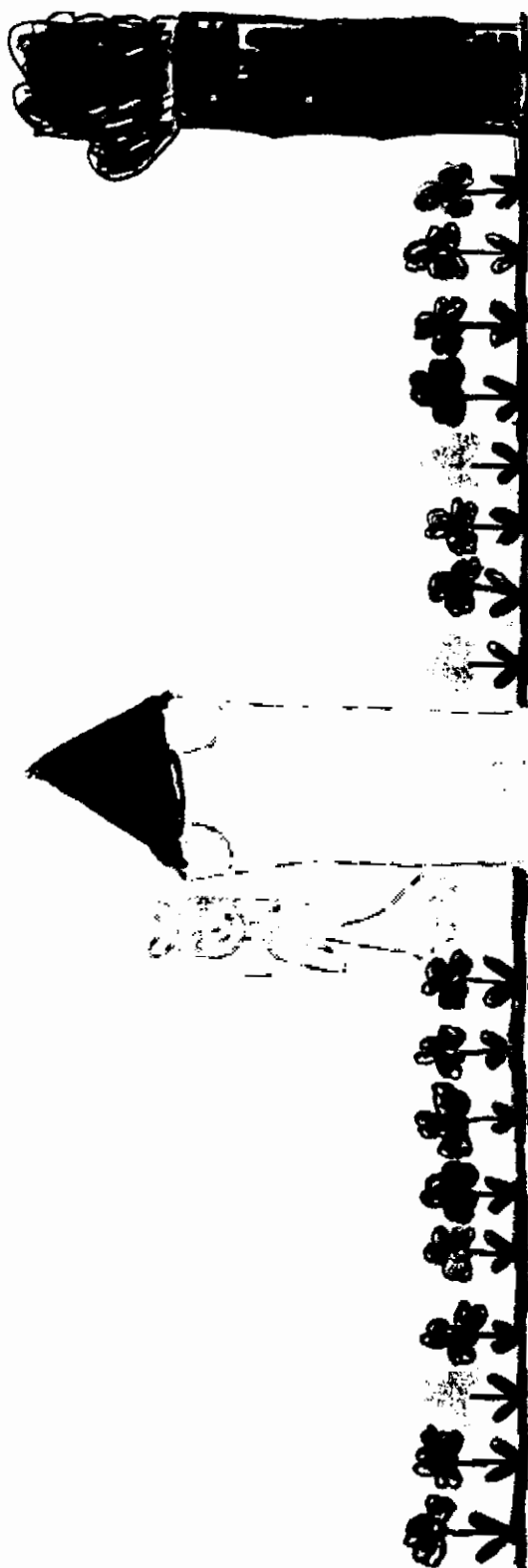
Όνομα: Γ
Θέμα: Η οικογένειά μου
ημερ 10/12/2000
ηλικία 5-6 ετών

Η Δ. είναι ένα κορίτσι πολύ ώριμο και είναι 5 ½ χρονών. Μέσα από τα σχέδια της με θέμα «η οικογένειά μου» φαίνεται καθαρά πως είναι πολύ φωτεινά και με ζωντανά χρώματα όλα όσα έφτιαχνε. Είναι δύο σχέδια υγιέστατα και αντιπροσωπευτικά αυτής της ηλικίας.

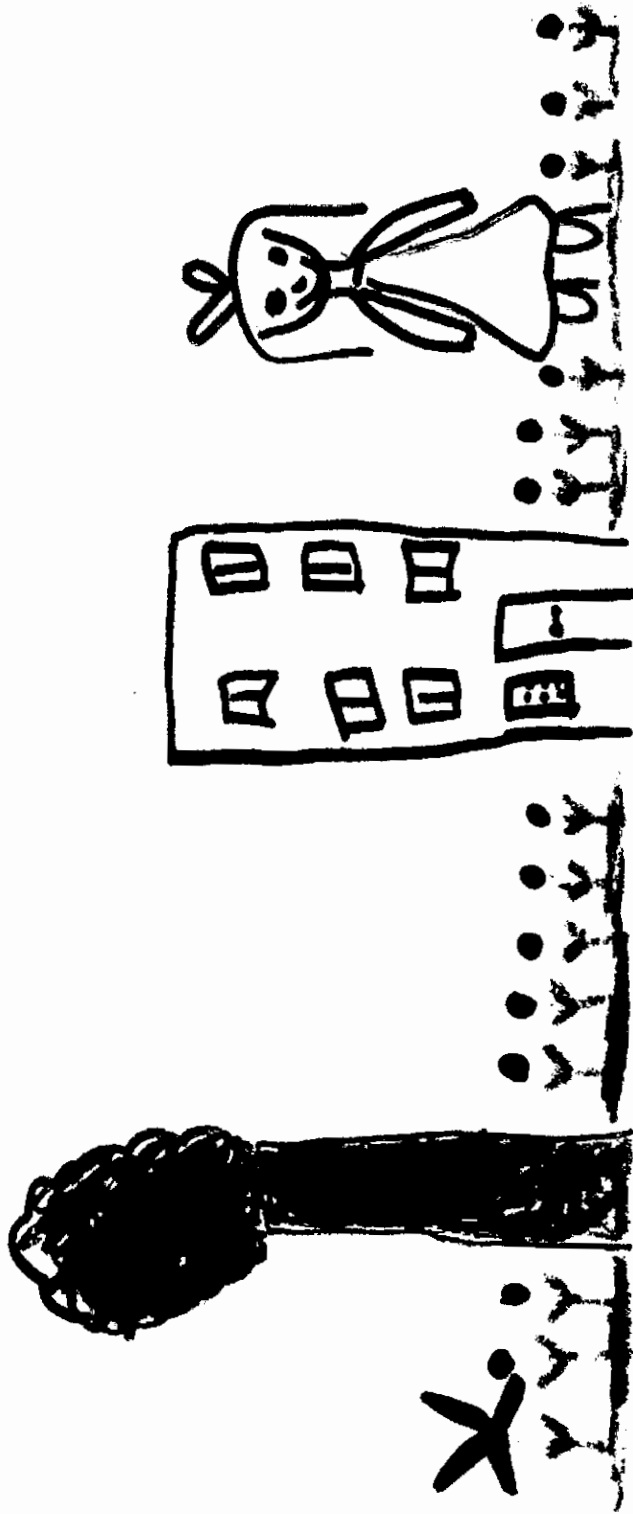
Χαρακτηριστικό και των δύο σχεδίων είναι πως μοιάζουν πολύ.

Το μόνο που με προβλημάτισε είναι το γεγονός που ζωγράφισε μόνο τον εαυτό της και στα δύο σχέδια και αυτό μετά από ερώτηση δική μου αν θα ζωγράφιζε και πρόσωπα στα σχέδιά της.

Όνομα: Δ
ημερ: 11/10
Θηρά: Γυμνασίου Σχολείο
ηλικία 5-5½ χρονών

Παιδί: Δ.
ημερ 10/1/2000
ηλικία 5-5 μηνών
Θέμα Η Γνωστική γορ

Συμπεράσματα από τη συμμετοχική μου παρατήρηση

1. Η σημαντικότητα του παιχνιδιού φάνηκε γιατί ήταν το μέσο που οδήγησε στην συνεργασία, αλληλοσεβασμό, επικοινωνία μεταξύ των παιδιών και κατ' επέκταση στην κοινωνικοποίησή τους

2. Το παιδικό σχέδιο είναι και αυτό ένα μέσο έκφρασης των βαθύτερων εσωτερικών απωδυμένων επιθυμιών του παιδιού. Το παιδί εξωτερικεύει αυτά που αισθάνεται, εκφράζει τον βαθιά ριζωμένο μέσα του εαυτό πράγμα που το κάνει να αισθάνεται αργότερα χαλάρωση και ηρεμία.

3. Το παιχνίδι πέρα από την απλή του σημασία έχει και αυτό θεραπευτικές ιδιότητες. Βοηθάει το παιδί να έρθει σε επαφή με τις απωδυμένες καταστάσεις που βιώνει, του δίνεται η ευκαιρία να συγκρουστεί, να στραγγαλίσει την κούκλα που του θυμίζει την αδελφή του. Έτσι μέσα από αυτή την έκφραση των εσωτερικών του αισθημάτων, εκτονώνεται, χαλαρώνει και οδηγείται και πάλι στην συναισθηματική του ισορροπία.

4. Η δημιουργία σχέσης εμπιστοσύνης του θεραπευτή - θεραπευόμενου και στην συγκεκριμένη περίπτωση εμένα με τα παιδιά δημιουργείται μετά από διάφορα σκαμπανευάσματα, διάφορες δοκιμασίες μέχρι που σιγά - σιγά να δοκιμαστεί και να στερεωθεί μια σχέση καθαρά δημιουργική μια σχέση εμπιστοσύνης.

5. Το παιχνίδι και το σχέδιο ήταν τα μέσα που με οδήγησαν έτσι ώστε να καταλάβω πτυχές του χαρακτήρα των παιδιών.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ VIII

Γενικά Συμπεράσματα

Σκοπός της μελέτης ήταν να παρουσιάσω τη σημασία που έχει το παιχνίδι στη σωματική και ψυχοπνευματική ανάπτυξη του παιδιού αλλά και τις περαιτέρω θεραπευτικές του ιδιότητες. Επίσης παρουσιάζω πέρα από το παιχνίδι και το ερευνητικό κομμάτι στο νηπιαγωγείο με την προέκταση στο παιδικό ιχνογράφημα πιστεύοντας στον θεραπευτικό του χαρακτήρα και στην εκτόνωση που τα παιδιά αισθάνονται όταν ζωγραφίζουν.

Για την κάλυψη των σκοπών αυτών αφού μελέτησα την πιο πρόσφατη υπάρχουσα βιβλιογραφία ελληνική και ξενόγλωσση καθώς και μέσα από την συμμετοχική παρατήρηση που πραγματοποίησα στον παιδικό σταθμό κατέληξα στα εξής συμπεράσματα.

1. Το παιχνίδι βοηθάει στο νοητικό, συναισθηματικά, ψυχοκινητικό και κοινωνικό τομέα ανάπτυξης του παιδιού
2. Το παιχνίδι είναι ένα μέσο ψυχαγωγίας, χαλάρωσης και ηρεμίας για το παιδί.
3. Πέρα από τον ψυχαγωγικό του χαρακτήρα είναι ένα διαγνωστικό μέσο αφού βοηθάει το παιδί να εξωτερικεύσει απωθημένες καταστάσεις, εκφράζει φόβους και σκέψεις πράγμα που μια θεραπεύτρια μπορεί να παρατηρήσει από τον τρόπο που το παιδί παίζει, ζωγραφίζει, διαλέγει παιχνίδια και χρώματα για να φτιάξει ένα σχέδιο.

4. Αναμφίβολα είναι θεραπευτικό μέσο αφού το παιδί μπορεί να θεραπευτεί χρησιμοποιώντας το παιχνίδι για να εξωτερικεύσει απωθυμένες επιθυμίες, αισθήματα αλλά και να ρθει αντιμέτωπο μέσα από το παιχνίδι με πρόσωπα που το κάνουν να αισθάνεται άσχημα. Βιώνει εμπειρίες βοηθώντας το έτσι να εκτονωθεί και σιγά - σιγά να χαλαρώσει και να βρει και πάλι την ισορροπία του.

5. Το παιχνίδι και ειδικότερα το ομαδικό παιχνίδι αυτό που πραγματοποιήθηκε και στη δική μου ομάδα είναι ιδιαίτερα σημαντικό για την κοινωνικοποίηση των παιδιών αλλά και για την κοινωνική τους ένταξη.

6. Το παιχνίδι για το παιδί είναι πηγή ζωής. Μέσα από αυτό το παιδί διαμορφώνει το είναι του, τον χαρακτήρα του και ολόκληρη την προσωπικότητά του.

7. Το παιδί παίζοντας αποκτά συναισθηματική πληρότητα και ισορροπία αλλά και δυνατότητα ανάληψης πρωτοβουλιών και δράσης γεγονός που οδηγεί στην ψυχική υγεία του παιδιού

8. Το σχέδιο για το παιδί είναι και αυτό ένα μέσο έκφρασης όλων του των αναγκών που δεν βρίσκουν ικανοποίηση και που του δίνεται η ευκαιρία να τα εξωτερικεύσει στο σχέδιο του. Τότε το παιδί αισθάνεται ηρεμία, χαλάρωση και επανέρχεται η συναισθηματική του ισορροπία.

9. Τα παιδικά σχέδια είναι πολύ σημαντικά γι' αυτά που προβάλλουν τα παιδιά σ' αυτά γι' αυτό και ο Κ.Λ. και η νηπιαγωγός πρέπει να τα κοιτάζει με ιδιαίτερη προσοχή.

Προτάσεις

1. Δημιουργία σχολών γονέων καθώς και καθιέρωση σεμιναρίων σχετικά με την σημασία του παιχνιδιού τη διαγνωστική και θεραπευτική του αξία και το ρόλο που διαδραματίζει ως προς την ανάπτυξη και ολοκλήρωση της προσωπικότητας του παιδιού.

2. Οι δήμοι και οι κοινότητες να μεριμνήσουν ώστε να δημιουργήσουν παιδότοπους ειδικά διαμορφωμένους με διάφορα παιχνίδια έτσι που τα παιδιά να μπορούν να παίζουν ελεύθερα σε υγιείς χώρους. Αυτό είναι ιδιαίτερα σημαντικό στην σημερινή εποχή που δεν υπάρχουν χώροι ελεύθεροι από τις πολυκατοικίες για να παίζουν τα παιδιά.

3. Να γίνονται διάφορες εκδηλώσεις με θέμα το παιδί και το παιχνίδι έτσι που να δίνεται η ευκαιρία στο παιδί να εξωτερικεύει αυτά που αισθάνεται, να συναναστρέφεται με άλλα παιδιά, να συνεργάζεται μαζί τους πράγμα που το οδηγεί στην κοινωνικοποίησή του.

4. Το κράτος να αρχίσει να ελέγχει τα Μ.Μ.Ε. ως προς το είδος των παιχνιδιών που προβάλλονται για διαφήμιση

5. Δημιουργία σεμιναρίων για την ευαισθητοποίηση των βιομηχάνων ως προς το είδος των παιχνιδιών που φτιάχνουν. Πολλά παιχνίδια είναι καθαρά επιθετικά και δυστυχώς είναι αυτά που αγοράζουν τα περισσότερα παιδιά σήμερα.

Στα πλαίσια του ρόλου των Κοινωνικών Λειτουργών προτείνεται

1. Λόγω της έλλειψης της δυνατότητας από τις σχολές κοινωνικής εργασίας να παρακολουθούν μαθήματα σχετικά με το παιχνίδι το παιδικό σχέδιο και άλλα θεραπευτικά μέσα καλό θα ήταν να συμμετέχουν σε διάφορα σεμινάρια, διαλέξεις, ημερίδες που έχουν σχέση με το παιχνίδι.

2. Οι ίδιοι οι Κ.Λ. να διοργανώνουν διαλέξεις και σεμινάρια για το ρόλο του παιχνιδιού στην σωματική και ψυχοπνευματική εξέλιξη του παιδιού έτσι ώστε να ενημερώνονται γονείς, δάσκαλοι, κοινωνικοί λειτουργοί, ψυχολόγοι και άλλες ειδικότητες για την σπουδαιότητα του παιχνιδιού.

3. Οι σχολές κοινωνικής εργασίας θα πρέπει πλέον να μεριμνήσουν ως προς την εισαγωγή τέτοιων μαθημάτων που έχουν σχέση με το παιχνίδι και το σχέδιο αφού η αξία τους είναι πλέον θεραπευτική για πολλά παιδιά. Έτσι καλό θα ήταν οι ανερχόμενοι κοινωνικοί λειτουργοί να έχουν ειδικές γνώσεις για αυτά τα θεραπευτικά μέσα

4. Καθιέρωση του ρόλου του κοινωνικού λειτουργού στα νηπιαγωγεία, παιδικούς σταθμούς και δημοτικά σχολεία. Μέσα από τις ειδικές τους γνώσεις θα μπορούν να διαγνώσουν τυχόν δυσκολίες που τα παιδιά μπορεί να αντιμετωπίσουν.

5. Προσπάθεια προβολής του ρόλου τους μέσα από τα Μ.Μ.Ε. και ευαισθητοποίησης του κοινού για το ρόλο που κατέχει στην σημερινή εποχή το παιχνίδι και τις θεραπευτικές ιδιότητες που έχει.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνική βιβλιογραφία

Βιβλία

Abbadie Madeleine Τα παιδιά από 4 έως 5 χρόνων στο νηπιαγωγείο (μετάφραση Βαμβούκας Μ., Κρασανάκης Γ.) Εκδόσεις Δίπτυχο, Αθήνα 1978.

Ασπιώτης Αρ. Το παιδί και το παιχνίδι. Ινστιτούτο Ιατρικής Ψυχολογίας και Ψυχικής Υγιεινής, Αθήνα 1960

Βαλινάκη Κυριακοπούλου Π. Νηπιαγωγική 2, Εκδόσεις Βλάσση, Αθήνα 1977

Γερμανός Δ. Η παιδαγωγική ποιότητα του χώρου. Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 1998

Γέρος Θ. Το συμβολικό παιχνίδι βάση και αφετηρία καλλιτεχνικής δραστηριότητας στο σχολείο, εκδόσεις Δίπτυχο, Αθήνα 1984

Δαράκη Π. Το προσχολικό παιδί και οι ανάγκες του, Εκδόσεις Δωδώνη, Αθήνα - Γιάννενα 1995

Δαράκη Π. Ομαδικά παιχνίδια των παιδιών μας, Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 1985

Δημητρόπουλος Ευστ. Συμβουλευτική και Συμβουλευτική Ψυχολογία. Η θεωρία της, η πράξη της, οι εφαρμογές της. Μέρος 2, Εκδόσεις Γρηγόρη, Αθήνα 1992.

Κακαβούλης Α. Ψυχοπαιδαγωγική Α΄ και Συναισθηματική ανάπτυξη και αγωγή, Copyright, Αθήνα 1996

Κοσμοπούλος Α. Παιδαγωγική και Ψυχολογία του προσώπου, εκδόσεις Γρηγόρης, Αθήνα 1994

Κυπριωτάκης Α. Τα αυτιστικά παιδιά και η αγωγή τους, εκδοτική επιμέλεια Παπαγεωργίου Γ., Ηράκλειο 1995

Κωστοπούλου Μ. Το παιδί από ενός έως 6 ετών, Εκδόσεις Larousse, Αθήνα 1957

Ξηροτύρη Η. Το σύγχρονο νηπιαγωγείο και η ιστορία του. Εκδόσεις Ατλαντίς, Αθήνα 1992

Πανταζής Σ. Η παιδαγωγική και το παιχνίδι - Αντικείμενο στο χώρο του νηπιαγωγείου. Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 1997

Παρασκευόπουλος Ι.Ν. Εξελικτική Ψυχολογία (Η μυχική ζωή από τη σύλληψη ως την ενηλικίωση). Τόμοι Α, Β, Αθήνα 1985

Σταύρου Π. Εισαγωγή στην μυχοπαθολογία νηπίου - παιδιού - εφήβου. Ψυχολογική, κοινωνιολογική και παιδαγωγική προσέγγιση. Εκδόσεις Γρηγόρη, Αθήνα 1984

Τσιάντης Γ. Ψυχική Υγεία του Παιδιού και της οικογένειας, Τεύχος Β, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 1993

Χαραλαμποπούλου Β. Η ανάπτυξη της προσωπικότητας, Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 1987

Περιοδικά

Αδαμίδη Δ. Το παιδί και το παιχνίδι. Σχολείο και ζωή, 1995, τεύχος 10, σελ. 318-320

Ιωαννίδου Α. Johnson - Τουρνα. Η εμπραθητική λειτουργία του μυχοθεραπευτή: καταλύτης στην μυχοθεραπεία. Εκλογή 1992, τεύχος 95, σελ. 300

Παπαϊωάννου Κ. Ψυχική Υγεία και Παιχνίδι. Εκλογή, 1976, Τεύχος 40-41, σελ. 61

Σταλίκας Α. Το παιχνίδι, Εκλογή, 1975, Τεύχος 35 σελ.: 26-30

Σημειώσεις

Τζόνσον - Τουρνά Α., Σημειώσεις από τις παραδόσεις στο μάθημα Μέθοδοι κοινωνικής εργασίας. Εξάμηνο Β΄ Πάτρα 1994

Εγκυκλοπαίδειες

Εγκυκλοπαίδεια «Επιστήμη και Ζωή» Εκδοτική σειρά Γνώσεων, Τόμος 15^{ος}

Παιδαγωγική Ψυχολογική Εγκυκλοπαίδεια. Λεξικό, εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1989, Τόμος 2^{ος} και 3^{ος}, Αθήνα 1990, Τόμος 5^{ος}, Αθήνα 1991, Τόμος 6^{ος}, Αθήνα 1992, Τόμος 8^{ος}

Εγκυκλοπαίδεια «ΠΑΠΥΡΟΣ ΛΑΡΟΥΣ ΜΠΡΙΤΑΝΙΚΑ», Εκδοτικός Οργανισμός Πάπυρος, Αθήνα 1991, Τόμος 47^{ος}, σελ. 354-355)

ΥΔΡΙΑ, Μεγάλη Γενική Εγκυκλοπαίδεια Ελληνική και Παγκόσμια, Αθήνα 1987, Τόμος 42^{ος}, σελ. 322-323

Ξένη βιβλιογραφία

Axline Virginia PLAY THERAPY, Εκδόσεις Ballantine Books, New York, 1969

Charalambous ME. «Communicating with children and young people»
Αδημοσίευτη εργασία. Πανεπιστήμιο Εδιμβούργου, 1986.

Cohen David The development of play, Εκδόσεις ROUTLEDGE, London 1993

Khell Susan Cognitive - Behavioral Play Therapy, εκδόσεις Jason Aronson inc, London 1993

National Association of Ortnopaedic Nurses «Play therapy in the Hospital Enviromment» και «Benefits of play therapy» Internet 1996.

Wolff Sula Childer Understress εκδόσεις Penguin, London 1981

